AMIN MAALOUF

Naufragiul civilizațiilor

POLIROM

Nu fac parte dintre cei cărora
le place să creadă că „înainte era
mai bine". Descoperirile ştiinţifice
mă fascinează, eliberarea minţilor
şi a trupurilor mă încântă şi
socot un privilegiu să trăiesc
într-o epocă atât de inventivă
şi neînfrânată ca a noastră. Observ
totuşi, de câţiva ani încoace, derive
din ce în ce mai neliniştitoare,
care ameninţă să anihileze tot ce
a clădit specia noastră până acum,
tot ce ne face să ne mândrim
în chip legitim, tot ce obişnuim
să numim „civilizaţie".
Cum am ajuns aici? Este întrebarea
pe care mi-o pun de fiecare dată
când mă pomenesc confruntat cu
sinistrele convulsii ale acestui veac.
Ce anume a mers prost? Care sunt
virajele ce n-ar fi trebuit făcute?
Ar fi putut fi ele evitate? Iar astăzi
mai e oare posibil să redresăm
cârma? Dacă recurg la un vocabular
maritim este pentru că imaginea
care mă obsedează de câţiva ani
e cea a unui naufragiu –
un pachebot modern, strălucitor,
sigur de sine şi reputat ca fiind
insubmersibil precum Titanicul,
ducând o mulţime de pasageri
din toate ţările şi din toate clasele,
şi care se îndreaptă în trombă
către pierzanie.
Mai e nevoie să adaug că
nu-i observ traiectoria ca simplu
spectator? Mă aflu la bord,
cu toţi contemporanii mei.

AMIN MAALOUF

Naufragiul civilizaţiilor

Amin Maalouf, *Le naufrage des civilisations*

© Editions Grasset & Fasquelle, 2019
All rights reserved

© 2019 by Editura POLIROM, pentru ediţia în limba română

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea prin orice mijloace şi sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Pe copertă: J.M.W. Turner (1775-1851), *Naufragiul* (1805, ulei pe pânză)

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,
sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

MAALOUF, AMIN

Naufragiul civilizaţiilor / Amin Maalouf; trad. de Dan Petrescu. – Iaşi: Polirom, 2019

ISBN: 978-973-46-7928-7

I. Petrescu, Dan (trad.)

316

Printed in ROMANIA

AMIN MAALOUF

Naufragiul civilizaţiilor

Traducere din limba franceză de Dan Petrescu

POLIROM
2019

Mamei mele, tatălui meu
și visurilor fragile
pe care mi le-au transmis

Prolog

„Ce pregăteşte viitorul numai zeii ştiu,
numai ei stăpânesc toate luminile.
Înţelepţii nu percep din viitor decât
ce-i iminent. Uneori, pe când sunt
cu totul cufundaţi în studiile lor,
simţurile li se deşteaptă. Străbate atunci către ei
apelul tainic al evenimentelor ce or să se petreacă,
iar ei îl ascultă în reculegere..."

Konstantinos KAVAFIS (1863-1933),
Poeme

M-am născut bine sănătos în braţele unei civilizaţii muribunde şi, de-a lungul existenţei mele, am avut sentimentul de a supravieţui, fără vreun merit sau vreo culpabilitate, când atâtea lucruri din jurul meu cădeau în ruină; ca acele personaje de film care străbat nişte străzi unde toate zidurile se prăbuşesc şi care scapă totuşi neatinse, scuturându-şi hainele de praf, în timp ce în spatele lor întregul oraş nu mai e decât o grămadă de moloz.

Acesta a fost tristul meu privilegiu, încă de la prima suflare. Dar e pesemne şi o caracteristică a epocii noastre, dacă o comparăm cu cele care au precedat-o. Altădată oamenii aveau sentimentul că sunt efemeri într-o lume imuabilă; trăiau pe pământurile pe care trăiseră părinţii lor, munceau cum munciseră ei, se îngrijeau cum se îngrijiseră ei, se instruiau cum se instruiseră ei, se rugau în acelaşi fel, se deplasau cu aceleaşi mijloace. Cei patru bunici ai mei şi toţi strămoşii lor de douăsprezece generaţii s-au născut sub aceeaşi dinastie otomană, cum ar fi putut să n-o creadă eternă?

„Nicicând, pe cât își putea aminti o rază, nu s-a văzut vreun grădinar murind", suspinau filosofii francezi ai Luminilor, cu gândul la ordinea socială și la monarhia din propria lor țară. Astăzi, rozele cugetătoare ce suntem noi trăiesc din ce în ce mai mult, iar grădinarii mor. Pe durata unei vieți, avem vreme să vedem dispărând țări, imperii, popoare, limbi, civilizații.

Omenirea se metamorfozează sub ochii noștri. Niciodată mersul ei n-a fost atât de promițător, nici atât de riscant. Pentru istoric, spectacolul lumii e fascinant, deși mai trebuie și să se poată împăca cu suferința alor săi și cu propriile sale neliniști.

M-am născut în universul levantin. Însă el este așa de uitat în zilele noastre încât cei mai mulți dintre contemporanii mei probabil că nu mai știu la ce fac aluzie.

E drept că n-a existat niciodată vreodată națiune care să poarte numele acesta. Atunci când unele cărți vorbesc de Levant, istoria lui rămâne imprecisă, iar geografia sa, mișcătoare – doar un arhipelag de cetăți dedate negoțului, adesea înșirate pe o coastă de mare, dar nu totdeauna, pornind de la Alexandria la Beirut, Tripoli, Alep sau Smyrna, și de la Bagdad la Mosul, Constantinopol, Salonic, până la Odessa ori Sarajevo.

Așa cum o folosesc eu, această vocabulă învechită desemnează ansamblul locurilor în care vechile culturi ale Orientului mediteranean le-au frecventat pe

cele mai tinere ale Occidentului. Din intimitatea lor era pe cale să se nască, pentru toți oamenii, un viitor diferit.

Voi reveni mai pe larg la această întâlnire ratată, dar trebuie să spun încă de pe acum o vorbă despre ea, ca să-mi precizez gândul: dacă cei proveniți din felurite națiii și adepții religiilor monoteiste ar fi continuat să trăiască împreună în această regiune a lumii și ar fi izbutit să-și pună de acord destinele, întreaga omenire ar fi avut dinainte-i, spre a o inspira și a-i lumina calea, un model elocvent de coexistență armonioasă și prosperitate. Din nefericire, s-a produs tocmai inversul: a prevalat detestarea, a devenit regulă incapacitatea de a trăi împreună.

Luminile Levantului s-au stins. Apoi tenebrele s-au propagat de-a lungul și de-a latul planetei. Și, din punctul meu de vedere, aici nu e pur și simplu o coincidență.

Idealul levantin, așa cum l-au trăit ai mei și cum am vrut întotdeauna să-l trăiesc și eu, cere de la fiecare să-și asume ansamblul apartenențelor sale și de asemenea câte puțin și din cele ale celorlalți. Ca la orice ideal, se aspiră la el fără a-l atinge vreodată complet, dar aspirația însăși este salutară, ea indică drumul de urmat, calea rațiunii, calea viitorului. Voi merge chiar până la a spune că tocmai această aspirație marchează trecerea unei societăți umane de la barbarie la civilizație.

De-a lungul întregii mele copilării am remarcat bucuria și mândria părinților mei când pomeneau de prieteni apropiați aparținând altor religii sau altor țări. Era doar o anume intonație în glasul lor, abia perceptibilă. Dar astfel se transmitea un mesaj – un mod de întrebuințare, aș zice astăzi.

Pe vremea aceea, faptul mi se părea obișnuit, nu-i dădeam cine știe ce atenție, eram convins că așa se petreceau lucrurile pretutindeni. Abia mult mai târziu am priceput cât de rară era acea proximitate între diversele comunități care domnea în universul copilăriei mele. Și cât era de fragilă. Foarte devreme în viața mea aveam s-o văd întunecându-se, degradându-se, apoi dispărând, nelăsând în urmă-i decât nostalgii și umbre.

Oare am avut dreptate să spun că tenebrele s-au răspândit în lume când luminile Levantului s-au stins? Nu e oare nepotrivit să vorbim de tenebre în vreme ce cunoaștem, contemporanii mei și cu mine, cel mai spectaculos avans tehnologic din toate timpurile; în vreme ce avem în vârful degetelor, ca niciodată mai înainte, toate cunoștințele oamenilor; în vreme ce semenii noștri trăiesc din ce în ce mai mult și mai sănătoși decât în trecut; în vreme ce atâtea țări din fosta „lume a treia", începând cu China și India, ies în sfârșit din subdezvoltare?

Dar tocmai aici se află paradoxul dezolant al veacului nostru: pentru prima oară în Istorie, avem mijloacele de a descotorosi speța umană de toate

flagelurile care o asaltează, pentru a o conduce cu seninătate către o eră a libertății, a progresului nesmintit, a solidarității planetare și a opulenței de toți împărtășite; și iată-ne cu toate acestea năpustindu-ne în mare grabă pe calea opusă.

Nu fac parte dintre cei cărora le place să creadă că „înainte era mai bine". Descoperirile științifice mă fascinează, eliberarea minților și a trupurilor mă încântă și socot un privilegiu să trăiesc într-o epocă atât de inventivă și neînfrânată ca a noastră. Observ totuși, de câțiva ani încoace, derive din ce în ce mai neliniștitoare, care amenință să anihileze tot ce a clădit specia noastră până acum, tot ce ne face să ne mândrim în chip legitim, tot ce obișnuim să numim „civilizație".

Cum am ajuns aici? Este întrebarea pe care mi-o pun de fiecare dată când mă pomenesc confruntat cu sinistrele convulsii ale acestui veac. Ce anume a mers prost? Care sunt virajele ce n-ar fi trebuit făcute? Ar fi putut fi ele evitate? Iar astăzi mai e oare posibil să redresăm cârma?

Dacă recurg la un vocabular maritim este pentru că imaginea care mă obsedează de câțiva ani e cea a unui naufragiu – un pachebot modern, strălucitor, sigur de sine și reputat ca fiind insubmersibil precum *Titanicul*, ducând o mulțime de pasageri din toate țările și din toate clasele, și care se îndreaptă în trombă către pierzanie.

Mai e nevoie să adaug că nu-i observ traiectoria ca simplu spectator? Mă aflu la bord, cu toţi contemporanii mei. Cu cei pe care-i îndrăgesc cel mai mult şi cu cei pe care-i îndrăgesc mai puţin. Cu tot ce am construit sau cred că am construit. Mă voi strădui, desigur, să păstrez tonul cel mai ponderat cu putinţă de-a lungul cărţii de faţă. Dar văd cu spaimă cum se apropie munţii de gheaţă care se profilează în faţa noastră. Şi cu fervoare mă rog Cerului, în felul meu, ca să izbutim a-i evita.

Bineînţeles, naufragiul nu-i decât o metaforă – inevitabil subiectivă, inevitabil aproximativă. S-ar putea prea bine găsi alte imagini capabile să descrie zvâcnetele acestui secol, dar pe mine imaginea asta mă bântuie. Nu trece zi, în ultima vreme, să nu-mi vină în minte.

Deseori, prea des din păcate, regiunea mea de baştină mă duce cu gândul într-acolo. Toate acele locuri cărora îmi place să le rostesc numele antice – Asiria, Ninive, Babilon, Mesopotamia, Emesa, Palmira, Tripolitania, Cirenaica, sau regatul din Saba, odinioară numit „Arabia Fericită"... Populaţiile lor, moştenitoare ale celor mai vechi civilizaţii, fug cu plutele întocmai ca după un naufragiu.

Uneori e în cauză încălzirea climei. Uriaşii gheţari care nu încetează să se topească; Oceanul Arctic care, în lunile de vară, redevine navigabil, pentru prima oară după mii de ani; blocurile enorme care se desprind de Antarctica; naţiunile insulare din Pacific care se tem să nu se pomenească în curând

înghițite de ape... Oare au să cunoască într-adevăr, în deceniile ce stau să vină, naufragii apocaliptice?

Alteori imaginea e mai puțin concretă, mai puțin sfâșietoare omenește vorbind, mai simbolică. Astfel, când contemplăm Washingtonul, capitala celei dintâi puteri mondiale, cea care se consideră că dă exemplul unei democrații adulte și care exercită asupra restului planetei o autoritate aproape paternă, nu-i așa că ne gândim la un naufragiu? Nici o ambarcațiune improvizată nu plutește pe Potomac; dar, într-un fel, însăși cabina de pilotare a pachebotului oamenilor e inundată și întreaga omenire se pomenește naufragiată.

Alteori încă e vorba de Europa. Visul ei de unire este, în ce mă privește pe mine, unul dintre cele mai promițătoare din vremea noastră. Ce s-a petrecut cu el? Cum de-a putut fi lăsat să se degradeze în halul ăsta? Când Marea Britanie a decis să părăsească Uniunea, responsabilii continentului s-au grăbit să minimalizeze evenimentul și să făgăduiască niște inițiative îndrăznețe între membrii rămași pentru a relansa proiectul. Sper din toată inima că vor izbuti. Între timp, nu mă pot împiedica să murmur iarăși: „Ce naufragiu!"

Lungă e lista cu tot ceea ce, până mai ieri, reușea să-i facă pe oameni să viseze, să-și înalțe spiritul, să-și mobilizeze energia, și care astăzi și-a pierdut atracția. Această „demonetizare" a idealurilor, care nu încetează să se extindă și care afectează toate sistemele, toate doctrinele, mie unuia nu mi se pare

abuziv s-o asimilăm unui naufragiu moral generalizat. În timp ce utopia comunistă se prăbușește în genuni, triumful capitalismului e însoțit de o dezlănțuire obscenă a inegalităților, ceea ce, din punct de vedere economic, are poate o rațiune de-a fi, dar pe plan uman, pe plan etic și, firește, și pe plan politic, este indiscutabil un naufragiu.

Aceste câteva exemple sunt oare grăitoare? Nu îndestul, după părerea mea. Ele explică, desigur, titlul pe care l-am ales, dar încă nu permit sesizarea esențialului, și anume faptul că funcționează un angrenaj, pe care nimeni nu l-a pus dinadins în mișcare, dar către care suntem toți antrenați cu forța, și care amenință să ne aneantizeze civilizațiile.

Evocând turbulențele care au dus lumea în pragul acestui dezastru, voi fi adesea silit să spun „eu" și „noi". Aș fi preferat să nu trebuiască să vorbesc la persoana întâi, mai cu seamă în paginile unei cărți ce se preocupă de mersul omenirii. Dar cum aș fi putut face altfel când am fost, încă de la începutul vieții mele, un martor apropiat al bulversărilor de care mă pregătesc să vorbesc; când universul „meu" levantin a fost primul care s-a năruit; când națiа „mea" arabă a fost cea a cărei deznădejde suicidară a antrenat întreaga planetă în angrenajul distrugător?

I

Un paradis în flăcări

„After the torchlight red on sweaty faces
After the frosty silence in the gardens
After the agony in stony places...
He who was living is now dead
We who were living are now dying
With a little patience"

„După lucirea roşiatică a torţelor pe chipurile asudate
După liniştea rece din grădini
După agonia de pe terenurile pietroase...
Cel care trăia a murit acum
Noi care eram în viaţă suntem gata să murim acum
Cu puţină răbdare"

T.S. ELIOT (1888-1965),
The Waste Land

1

N-am cunoscut Levantul din marea epocă, am venit prea târziu, nu mai rămăsese din teatru decât un decor zdrenţăros, nu mai rămăseseră din festin decât nişte firimituri. Dar am sperat necontenit că sărbătoarea va putea reîncepe într-o bună zi, nu voiam să cred că destinul făcuse să mă nasc într-o casă deja sortită demolării.

Ai mei construiseră ceva case, între Anatolia, Muntele Liban, cetăţile de pe coastă şi valea Nilului, pe care aveau să le părăsească una după alta. De aici mi s-a tras, negreşit, o nostalgie şi un dram de resemnare stoică faţă cu deşertăciunea lucrurilor. Să nu ne ataşăm de nimic din ce am putea regreta în ziua când va trebui să plecăm!

Zadarnic. Te ataşezi inevitabil. Apoi, inevitabil, pleci. Fără măcar să tragi uşa după tine, căci nu mai există nici uşi, nici pereţi.

M-am născut în Beirut, la 25 februarie 1949. Vestea a fost anunţată a doua zi, cum se făcea uneori, printr-o notă din ziarul la care lucra tata. „Copilul şi mama sunt bine sănătoşi."

Ţara şi împrejurimile însă nu erau deloc bine sănătoase. Puţini îşi dădeau seama pe-atunci, dar pogorârea în infern deja începuse. Nu avea să se mai oprească.

Egiptul, patria adoptivă a familiei mele materne, era în fierbere. La 12 februarie, cu două săptămâni înaintea naşterii mele, Hassan El-Banna, întemeietorul Fraţilor musulmani, fusese asasinat. Se dusese în acea zi acasă la unul dintre aliaţii săi politici; în momentul când ieşea din imobil, o maşină s-a apropiat, un trăgător l-a ţintit. Deşi atins la subsuoară de un glonţ, n-a căzut la pământ şi rana nu-i părea prea gravă. A putut chiar să alerge după vehicul şi să-i noteze cu mâna lui numărul de imatriculare. Aşa s-a aflat că maşina ucigaşilor îi aparţinea unui general din poliţie.

El-Banna s-a dus apoi la spital ca să fie îngrijit. Partizanii săi credeau că-l vor vedea ieşind de acolo în cursul zilei, cu un simplu bandaj. Se pregăteau să-l ducă în triumf. Dar o hemoragie internă avea să-l golească de sânge. Câteva ore mai târziu a murit. N-avea decât 42 de ani.

Asasinarea sa venea în replică la cea a prim-ministrului egiptean, Nokrachi Paşa, doborât de un Frate musulman cu o lună şi jumătate înainte, la 28 decembrie. Ucigaşul, student la Medicină, se deghizase în ofiţer de poliţie ca să se poată introduce într-o clădire oficială, să se apropie de omul de Stat şi să tragă în el de-aproape în momentul când era gata să ia liftul – un omor ce fusese el însuşi săvârşit ca reacţie la

hotărârea luată de guvern, pe 8 decembrie, de a dizolva Confreria.

Înfruntarea dintre organizația islamistă și autoritățile din Cairo se prelungea deja de 20 de ani. În ajunul nașterii mele se înveninase în mod deosebit. Avea să cunoască, decenii la rând, numeroase episoade sângeroase, ca și lungi răgazuri, mereu urmate de recidive. În clipa în care scriu rândurile de față, încă mai continuă.

Confruntarea cu pricina, începută în Egipt în anii 20, va avea până la urmă repercusiuni în toată lumea, din Sahara în Caucaz și din munții Afganistanului până la turnurile gemene newyorkeze, atacate și distruse la 11 septembrie 2001 de un comando suicidar condus de un militant islamist egiptean.

Dar în 1949, schimburile de lovituri dintre autorități și Frați, oricât de violente, încă nu afectau viața cotidiană. De aceea, mama n-a ezitat să ne ducă la Cairo, pe sora mea mai mare și pe mine, la patru săptămâni după ce mă născuse. Era mult mai comod pentru ea să se ocupe de noi cu ajutorul părinților ei și al personalului care-i deservea. În Liban, tata, care trăia din salariul său de redactor, nu-i putea asigura facilități comparabile. Când avea timp, el era cel care o însoțea la ai ei, ceea ce făcea nu fără plăcere. Venera trecutul Egiptului și nutrea admirație pentru efervescența lui culturală – pentru poeții, pictorii, muzicienii, teatrul, filmele, ziarele, editurile de-acolo... De altminteri, la Cairo își publicase prima

carte în 1940, o antologie de autori levantini în limba engleză. Şi tot la Cairo, la biserica greco-catolică, se cununaseră părinţii mei în decembrie 1945.

În acea vreme, ţara de pe Nil era cu adevărat pentru ai mei o a doua patrie, iar mama m-a dus acolo, în lungi şederi, trei ani la rând – la naştere deci, apoi în anul următor şi în cel de după el. În anotimpul răcoros, firește, fiindcă vara aerul era socotit a fi „irespirabil" în acel loc.

Pe urmă, brusc, acest ritual a fost întrerupt. În ultimele zile ale anului 1951, bunicul meu pe nume Amin a murit subit de o criză cardiacă. Şi a fost poate pentru el o binecuvântare să părăsească lumea înainte de a fi văzut destrămându-se opera vieţii sale. Căci peste mai puţin de o lună, Egiptul *său*, pe care-l îndrăgea atât de mult, era deja pradă flăcărilor.

*

Venise aici la 16 ani, pe urmele celui mai mare dintre fraţii săi, şi îşi găsise repede un rost, datorită unui talent aparte: îmblânzirea cailor. Când un animal se vădea a fi recalcitrant, adolescentul îi sărea în spate, se prindea strâns de el cu mâinile şi cu picioarele arcuite şi nu-i mai dădea drumul. Putea el să galopeze cât voia, să se cabreze, să se scuture, călăreţul îi rămânea agăţat în spinare. Şi întotdeauna calul obosea înaintea lui. Se calma, îşi lăsa capul în jos, apoi se îndrepta către un loc de adăpare ca să-şi potolească setea. Viitorul meu bunic îl bătea uşor

pe-o parte, îl mângâia pe gât, îi prefira printre degete coama. Îl domesticise.

N-a făcut mult timp această meserie de tinerețe. Când a înaintat în vârstă și s-a mai rotunjit la trup, s-a lansat într-o cu totul altă carieră, pentru care n-avea nici o formație deosebită, dar de care Egiptul, aflat în plin avânt, avea mare nevoie: construcția de drumuri, de canale și de poduri. Împreună cu frații săi, a fondat o întreprindere de lucrări publice într-un oraș din delta Nilului numit Tanta. Acolo avea să-și întâlnească soția, pe Virginie, maronită ca și el, dar care era născută la Adana, în Asia Mică; familia ei emigrase în Egipt ca să scape de răzmeriţele sângeroase din 1909 ce-i vizaseră în primul rând pe armeni, înainte de a se extinde și la celelalte comunități creștine.

Viitorii mei bunici s-au căsătorit la Tanta după ce s-a sfârșit primul război mondial. Au avut șapte copii. Mai întâi un băiat, care a murit de foarte tânăr; apoi, în 1921, o fată, pe mama. I-au pus numele Odette. Tata i-a spus întotdeauna Aude.

Atunci când afacerea familială a început să prospere, bunicul a plecat să se stabilească la Heliopolis, noul oraș întemeiat în apropiere de Cairo la inițiativa unui industriaș belgian, baronul Empain. În același timp, pusese să i se construiască, într-un sat libanez de munte, ca să-și petreacă acolo lunile de vară, o casă din piatră albă – solidă, elegantă, bine situată, confortabilă, fără a fi totuși luxoasă.

Dintre cei care plecaseră să muncească în Egipt odată cu el, unii trăiau în prezent în adevărate palate: aveau bănci, uzine, plantații de bumbac, companii internaționale și aranjaseră chiar să le fie decernate titluri nobiliare – de pașă, conte sau prinț. Nu era cazul cu bunicul. El își câștiga bine traiul, însă nu strânsese o avere imensă. Chiar și în sat, care număra doar vreo douăzeci de case, a lui nu era cea mai somptuoasă. Îndârjirea cu care muncea îi permisese să prospere și să se ridice deasupra condiției sale de la obârșie, fără însă a-l pune în vârful scării sociale. La drept vorbind, parcursul său aducea cu cel al multor compatrioți de-ai săi care, între ultima treime a secolului al XIX-lea și mijlocul secolului XX, se hotărâseră să se stabilească în valea Nilului mai curând decât să emigreze către ținuturi mai îndepărtate.

Fiind născut la finele acestei perioade, am cunoscut-o mai întâi din ceea ce spuneau despre ea bunicii mei și cei din anturajul lor. Mai târziu, am citit câte ceva – povestiri, studii cu tabele de cifre, precum și romane proslăvind Alexandria sau Heliopolisul, iar astăzi sunt convins că ai mei avuseseră, la vremea lor, excelente motive să aleagă Egiptul. El prezenta pentru emigrantul priceput avantaje ce n-au mai fost niciodată egalate de-atunci.

E drept că țări precum Statele Unite, Brazilia, Mexic, Cuba sau Australia ofereau oportunități virtual nelimitate; dar trebuia să străbați oceane și să

te rupi definitiv de ținuturile natale; pe când bunicul meu putea, la sfârșitul unui an de trudă, să se întoarcă în satul său pentru a se lăsa răsfățat și a-și împrospăta forțele.

Mai târziu, mult mai târziu, avea să se declanșeze un aflux de emigranți către țările petrolifere ce erau geografic apropiate, unde se putea câștiga corect traiul și chiar, în ce-i privea pe cei mai isteți, se putea iute face avere. Dar nimic mai mult. Munceau din greu, visau în tăcere, se îmbătau pe-ascuns, apoi se defulau consumând peste măsură, pe când, în valea Nilului, altele erau roadele. În muzică, în literatură, precum și în multe alte arte, asistam la un adevărat belșug la care imigranții de toate originile și de toate confesiunile se simțeau îndemnați să ia parte deopotrivă cu populația locală.

Compozitorii, cântăreții, actorii, romancierii și poeții din Egipt aveau să devină pentru mult timp vedetele întregii lumi arabe și nu numai. În timp ce diva Umm Kulthum cânta *Rubayatele* lui Khayyām, iar inubliabila Asmahan, imigrantă siriană, celebra *Blândele nopți de la Viena* [*Layaly al-Ons fi Vienna*], Leila Murad, născută Assouline, moștenitoare a unei lungi tradiții de muzicieni evrei, făcea sălile să vibreze cu cântecul-cult al ei, ce spunea: *Inima mi-e singura călăuză* [*Qalbi dalili*].

Mișcarea aceasta avea chiar să se răspândească, pornind din Levant și de la limba arabă, spre alte universuri culturale. Este de pildă semnificativ că *My Way*, cântec emblematic al lui Frank Sinatra, a

fost scris inițial pentru Claude François, un francez din Egipt, înainte de a fi adaptat în engleză de Paul Anka, un american de origine siro-libaneză. De altfel, chiar în Franța, music-hallul a fost multă vreme luat cu asalt de vedete născute în Egipt, precum Dalida, Georges Moustaki, Guy Béart sau, cum spuneam, Claude François.

Și acesta nu-i decât un domeniu printre multe altele. Când bunicul se ducea la Ministerul egiptean al Lucrărilor publice ca să i se adjudece vreun șantier sau altul, la un etaj al aceleiași administrații se afla la biroul său un funcționar pe nume Konstantinos Kavafis, despre care nimeni nu știa pe vremea aceea că avea să fie considerat într-o zi drept cel mai mare poet al epocii moderne – născut la Alexandria pe 29 aprilie 1863, mort la Alexandria pe 29 aprilie 1933, spun biografii săi. Nimic nu ne permite să presupunem că cei doi bărbați s-ar fi cunoscut, dar mie îmi place să-mi închipui că au putut să se ocupe împreună de vreun proiect de irigații.

Tot la Alexandria se născuse, în 1888, marele poet italian Giuseppe Ungaretti, trăindu-și acolo, unde mama sa ținea o brutărie, primii ani din viață...

Tata care, spre deosebire de mulți compatrioți ai săi, nu ținea la bani, cunoștea Egiptul îndeosebi prin poeții săi. Îmi recita adesea versurile lor și, tot auzindu-le, am reținut eu însumi câteva. Modelul

lui era Ahmed Shawqi, cărui i se spunea „Prințul poeților" [Amīr al-Shu'arā] și care apărea ca figura tutelară a unei renașteri culturale arabe despre care se credea pe acea vreme că era ineluctabilă, că era iminentă și că avea să înflorească neapărat pornind din valea Nilului.

Când Shawqi vizita Libanul, era un eveniment considerabil de care cotidienele dădeau seamă în prima pagină. Peste tot îl urma o puzderie de tineri scriitori. Tata s-a mândrit toată viața că pututse să-l întâlnească într-o zi: era într-un restaurant în aer liber și poetul vărsase bere într-un pahar, îl apropiase de ureche înclinându-și ușor capul pe spate și le explicase celor care-l înconjurau că acel zgomot caracteristic era numit de autorii arabi de odinioară *jarsh*. Un amănunt fără mare importanță, dar de care tata vorbea cu emoție fiindcă îi aducea aminte de glasul și de gestul lui Shawqi.

Când mă aflu la Roma, mă duc uneori în parcul de la Villa Borghese, unde e ridicată o statuie a poetului egiptean, cu papion, un trandafir între degete și capul înclinat ușor pe spate, ca în amintirile tatălui meu.

La fel de important ca „Prințul" Shawqi și la fel de reprezentativ pentru acea epocă promițătoare era Taha Hussein, supranumit „Decanul literaturii arabe".

Născut într-o familie de săteni săraci și pierzându-și vederea la vârsta de trei din pricina unei boli prost tratate, el a știut să se ridice deasupra

handicapului său spre a deveni cel mai respectat intelectual egiptean din vremea sa. Om al Luminilor, indiscutabil modernist, el îi îndemna pe cercetătorii arabi să studieze din nou Istoria cu uneltele ştiinţifice moderne, în loc de a repeta la nesfârşit ideile primite de la antici.

O vie polemică a izbucnit în 1926, când a publicat o lucrare în care afirma că poezia arabă considerată ca fiind preislamică fusese în întregime rescrisă într-o epocă ulterioară, într-un context de rivalitate între diversele triburi. Ceea ce a părut şocant şi i-a adus acuza de a fi necredincios nu era numai repunerea în chestiune a felului în care era văzută istoria literară arabă şi modul în care fuseseră compuse operele; se urmărea mai ales să fie împiedicat de a-şi aplica metoda iconoclastă la textele religioase.

Polemica aceasta nu era departe de a o fi reamintit pe cea suscitată de Ernest Renan cu 64 de ani mai devreme, când îndrăznise, în cursul său inaugural de la Collège de France, să-l numească pe Isus „un om excepţional", fără să-l considere un zeu. Profesor la Universitatea din Cairo, Taha Hussein a fost de îndată suspendat, aşa cum fusese şi Renan. Dar când şeicul de la al-Azhar, cea mai înaltă autoritate religioasă din ţară, a cerut să fie judecat, guvernul egiptean a refuzat să meargă atât de departe, socotind că lucrurile se petreceau în cadrul unei dezbateri academice normale în care justiţia nu trebuia să se amestece.

În pofida atacurilor cărora le era ţintă din partea mediilor tradiţionaliste, Decanul literaturii arabe a

rămas, până în ultima-i zi, un intelectual eminamente respectat de contemporanii săi. Mai mult, a fost numit în cele mai înalte funcții: decan al Facultății de Litere, apoi rector al Universității din Alexandria și chiar, din 1950 în 1952, ministru al Educației naționale – sau, pentru a relua atât de frumoasa denumire din Egiptul acelei vremi, „ministru al Cunoștințelor". Una din primele sale decizii a fost de a instaura gratuitatea învățământului.

Faptul că un om nevăzător și perceput de anumite autorități religioase ca necredincios a putut cunoaște o asemenea ascensiune spune mult despre Taha Hussein, desigur, dar și, înainte de toate, despre Egiptul din epoca sa.

Am putea să multiplicăm exemplele și să amintim că la Opera din Cairo a fost creată în 1871 *Aida* de Verdi, o comandă a kedivului din Egipt; să evocăm numele lui Youssef Chahine sau pe al lui Omar Sharif, doi libanezi din Egipt pe care cinematografia egipteană avea să-i propulseze pe scena mondială; să citățm numeroși specialiști care certifică faptul că școala de medicină de la Cairo a fost, o vreme, una din cele mai bune din lume... Dar eu nu caut să demonstrez, aș vrea doar să transmit sentimentul pe care mi l-au comunicat ai mei: cel privitor la o țară excepțională, care trăia un moment privilegiat al istoriei sale.

Am evocat câteva amintiri ale tatălui meu, dar îndeosebi mama mi-a vorbit și tot vorbit, în fiecare

zi din viața ei, despre Egipt. Despre fructele lui de mango și de guavă, „al căror parfum nu se mai găsește nicăieri altundeva"; despre marile magazine Cicurel din Cairo, „care echivalau din plin cu Harrods din Londra și cu Galeriile Lafayette din Paris"; despre patiseria Groppi, „care nu era defel mai prejos decât cele din Milano sau Viena"; fără a uita lungile plaje languroase din Alexandria...

Era aici, desigur, nostalgia obișnuită pe care oricine o încearcă în amurgul vieții gândindu-se la vremile binecuvântate ale tinereții. Dar nu era doar asta, nu erau numai vorbele mamei. Am ascultat atâtea alte persoane, am citit atâtea mărturii încât n-am nici o îndoială că a existat într-adevăr, pentru un anumit răstimp și pentru o anumită populație, un paradis numit Egipt. Unde m-am dus când încă nu puteam să văd nimic, să înțeleg nimic, să reținnimic. Și care, într-o zi, a încetat să mai fie ceea ce fusese și a contenit să mai făgăduiască ceea ce părea că făgăduise.

2

Când a fost înmormântat bunicul, în primele zile din ianuarie 1952, în cimitirul maronit din Cairo, străzile erau la fel de liniştite ca de obicei, chiar dacă tensiunea era perceptibilă pentru cei ce erau în stare s-o simtă.

O criză mocnea de trei luni între guvernul naţional şi autorităţile britanice, care-i acordaseră ţării independenţa cu 30 de ani în urmă, dar o constrânseseră pe urmă să semneze, în 1936, un tratat ce le permitea să menţină trupe în zona Canalului de Suez. Pe atunci, ascensiunea lui Hitler şi cucerirea Etiopiei de către Mussolini justificau un astfel de aranjament. Dar, imediat după sfârşitul celui de-al doilea război mondial, conducătorii egipteni îi ceruseră Londrei să pună capăt unei prezenţe militare ce nu-şi mai avea raţiunea de-a fi, nu se mai potrivea cu suveranitatea ţării şi pe care populaţia locală n-o accepta cu plăcere.

S-a purces la tratative, s-au schimbat propuneri şi contra-propuneri, s-a negociat interminabil, fără să se ajungă la nici cel mai mic rezultat. Excedat, guvernul de la Cairo a pus să se voteze în Parlament,

în octombrie 1951, abrogarea unilaterală a tratatului şi le-a cerut britanicilor să-şi retragă trupele în cel mai scurt timp. Această luare de poziţie a suscitat entuziasmul egiptenilor; ei au ieşit spontan în stradă pentru a-şi sărbători „eliberarea" teritoriului, ca şi cum era ceva deja împlinit.

Însă Londra n-avea intenţia de a se supune. Un nou prim-ministru era instalat, care nu era altul decât Winston Churchill. La 77 de ani, tocmai câştigase alegerile generale şi apuca din nou frâiele guvernării după ce fusese învins în 1945, la puţin timp după o victorie căreia îi fusese totuşi principalul artizan. Omul nu-şi pierduse nimic din încăpăţânare. Îi era ciudă pe laburişti fiindcă pierduseră Indiile şi era decis să nu mai cedeze nici o fărâmă din teritoriul Imperiului, nici un dram din prestigiul său. În loc să-şi retragă trupele din zona Canalului, a ordonat să fie întărite.

Omologul său egiptean, Naḥḥās Paşa, era şi el un veteran al politicii. La 72 de ani, conducea al cincilea guvern din lunga-i carieră. Proprietar bogat, moderat în patriotism şi partizan al unei democraţii parlamentare pe model occidental, n-avea nici un chef să-şi încrucişeze spada cu Marea Britanie. Dar nu putea să dea înapoi fără a-şi pierde demnitatea şi nici să se lase depăşit de naţionaliştii mai militanţi.

A recurs atunci la diverse riposte vizând să-i lehămetisească pe englezi, ca să se resemneze şi să plece de la sine. Era riscant, chiar foare riscant, după cum

va arăta ceea ce a urmat, însă lui i se părea și mai riscant să apară drept complice și colaborator al forțelor de ocupație.

Măsurile luate de autoritățile egiptene au fost, cel puțin unele, pur simbolice. La Alexandria, li s-a schimbat numele unor bulevarde denumite după personalități britanice, precum lord Kitchener sau general Allenby. La Cairo, s-a decis transformarea prestigiosului club privat Gezira Sporting, frecventat de mulți resortisanți englezi, în grădină publică deschisă tuturora. Negustătorilor li s-a recomandat să nu mai importe mărfuri englezești. Au fost incitați egiptenii care lucrau pentru trupele britanice în zona Canalului de Suez, și care se numărau cu zecile de mii, să-și părăsească slujbele, promițându-li-se compensații și uneori fiind amenințați cu represalii dacă se vor obstina să rămână în serviciul ocupantului.

Mai grav, au fost lansate operațiuni de comando împotriva instalațiilor britanice. Erau executate de tineri înarmați care aparțineau diverselor mișcări politice, mergând de la comuniști și naționaliști până la Frații musulmani. Unii dintre acești activiști aparțineau și forțelor de ordine; iar guvernul, spre a evita ca lucrurile să-i scape cu totul din mână, le-a permis forțelor auxiliare ale poliției să se asocieze atacurilor.

Englezii s-au hotărât atunci să dea o mare lovitură ca exemplu. Vineri 25 ianuarie 1952, au lansat un asalt împotriva clădirilor poliției din Ismailia, de pe malul occidental al Canalului. A fost o bătălie în toată regula, care a durat câteva ore și s-a soldat cu peste 40 de morți egipteni și în jur de 100 de răniți.

Când ştirea s-a răspândit în ţară, întreaga populaţie a fost cuprinsă de furie.

A doua zi, sâmbătă, manifestanţi au început să se adune încă din zori pe străzile din Cairo. Numărul lor sporea de-a lungul orelor scurse, iar ei s-au apucat să jefuiască şi să incendieze firmele britanice cele mai vizibile, precum banca Barclays, agenţia de voiaj Thomas Coock, librăria W.H. Smith, Turf Club sau hotelul Shepheard, stabiliment fondat cu peste 100 de ani înainte, care servise de cartier general armatei engleze şi care rămânea unul dintre cele mai luxoase din ţară.

După aceea răzvrătiţii s-au repezit la toate locurile frecventate de occidentali sau de clasa conducătoare egipteană: baruri, cluburi private, săli de cinema, ca şi marile magazine de tip european – între care şi inubliabilul Cicurel, care-o făcea fericită pe mama. Peste tot se jefuia, se prăda, se dădea foc şi s-au petrecut chiar şi câteva linşaje. La sfârşitul zilei, s-au contabilizat vreo 30 de morţi, peste 500 de răniţi şi aproape 1 000 de imobile arse. Tot centrul modern al capitalei fusese devastat.

Nu s-a aflat niciodată cu certitudine cine erau cei răspunzători de marele incendiu din Cairo. Chiar şi astăzi, unii istorici cred că a fost vorba de o mişcare spontană care încet-încet derapase, nutrită de propria-i furie distrugătoare; alţii în schimb sunt convinşi că avusese un „dirijor", cu obiective politice

precise. Oricum, sloganurile s-au amplificat odată cu trecerea orelor. În timp ce mulțimea nu protesta la început decât împotriva acțiunilor soldaților englezi, treptat ea a început să strige sloganuri ostile guvernului egiptean, acuzat de complicitate, și l-a luat la refec și pe tânărul rege Fārūq, despre care se spunea că e corupt, insensibil la suferințele supușilor săi și aflat pe de-a-ntregul sub influența tovarășilor săi de dezmăț.

Depășite, neputincioase, autoritățile nu se clintiseră toată ziua, lăsându-le câmp liber răzvrătiților și limitându-se să protejeze cartierele în care locuiau demnitarii regimului. Încă de a doua zi, Naḥḥās Pașa, complet discreditat, a trebuit să-și prezinte demisia. Pierduse în chip lamentabil pariul și n-avea să mai joace nici un rol semnificativ în viața țării. Nu numai el, de altminteri. Vechea clasă conducătoare în întregime avea să iasă în curând din scenă, huiduită, și pentru totdeauna.

La șase luni după incendiul din Cairo, „Ofițerii liberi" puneau mâna pe putere, monarhul lua calea exilului și o nouă eră începea, caracterizată de o luptă înverșunată între două entități politice majore, ambele îndârjit naționaliste și hotărât ostile societății cosmopolite dinainte: de-o parte Frații musulmani, care beneficiau de o vastă susținere populară; de cealaltă forțele armate, din rândul cărora avea să se ridice un om forte, colonelul Gamal Abdel Nasser. El avea să devină, pentru vreo 15 ani, conducătorul

cel mai popular din lumea arabă și una dintre personalitățile cele mai remarcabile de pe scena internațională.

Pentru ai mei însă, ascensiunea-i fulgurantă nu prevestea nimic bun. Noul om forte nu înceta să afirme că poporul egiptean trebuia să-și reia de la străini controlul asupra teritoriului, resurselor și soartei sale. În anii ce vor urma revoluției din 1952, va fi luată o întreagă panoplie de măsuri – sechestrări, confiscări, exproprieri, naționalizări etc. – vizând să-i jupoaie de bunurile lor pe toți cei avuți, cu o atenție aparte, dacă îndrăznesc să spun, față de aceia care aveau ghinionul de a fi „alogeni".

Bunicul a murit înainte de incendiul de la Cairo și de revoluție, însă moștenitorii săi aveau să-și soldeze curând, la o câtime din valoarea lor, proprietățile pe care el li le lăsase moștenire, înainte de a părăsi Egiptul lor natal, în ordine dispersată, unii către America de Nord, alții către Liban.

În vreme ce ai mei își plângeau paradisul pierdut, Nasser nu înceta să câștige în statură și să-și întărească puterea. Printr-o serie de manevre abile, a reușit să-și îndepărteze toți rivalii potențiali dintre militari, apoi să iasă câștigător din confruntarea ce-l opunea Fraților musulmani. Devenit președinte al Republicii și șef de necontestat al revoluției, a estimat că venise momentul de a le oferi egiptenilor revanșa asupra englezilor. La 26 iulie 1956, a anunțat într-un discurs ținut la Alexandria naționalizarea

Companiei Universale a Canalului Maritim de Suez, ale cărei localuri a dispus să fie ocupate în aceeași zi. Marea Britanie, Franța și Israelul au ripostat, după câteva săptămâni, printr-o acțiune militară concertată. Dar aceasta n-a putut continua. Dezavuate de Washington și amenințate cu represalii de Moscova, cele trei țări coalizate au fost constrânse să-și înceteze operațiunile și să-și retragă trupele.

Criza Suezului s-a soldat cu un dezastru politic major pentru cele două puteri coloniale europene și cu un triumf pentru Nasser. El oferise poporului său o revanșă răsunătoare; redusese la tăcere pentru mult timp supralicitarea islamiștilor; și apăruse pe scena mondială ca noul campion al luptei pentru drepturile popoarelor oprimate.

Tocmai în acel moment de glorie, președintele [*ra'īs*] a pronunțat condamnarea la moarte a Egiptului cosmopolit și liberal, luând o serie de măsuri ce vizau alungarea din țară a britanicilor, francezilor și evreilor. În aparență, era o sancțiune precis „țintită", îndreptată împotriva celor care conduseseră „agresiunea tripartită". În realitate, politica sa a provocat un exod masiv al tuturor comunităților zise „egiptenizate", dintre care unele erau stabilite de mai multe generații, chiar de mai multe secole, pe malurile Nilului.

Aceste măsuri n-au trezit vreo emoție decât celor care erau direct vizați. În ochii restului lumii, ele apăreau, în contextul epocii, ca o urmare normală a

crizei Suezului și o consecință previzibilă a recuperării de către Egipt a unei suveranități prea multă vreme batjocorite.

De la o zi la alta, Nasser a devenit idolul mulțimilor din țara sa, ca și din tot Orientul Apropiat și chiar dincolo de el. Nici un conducător arab nu mai suscitase de veacuri speranțe atât de mari ca acest frumos ofițer în vârstă de vreo 30 de ani, cu glas exaltant și discursuri promițătoare. Dar la ai mei, când se vorbea de el, rareori era tămâiat, binecuvântat sau i se dorea viață lungă.

3

Familia mea din partea mamei a avut întotdeauna sentimentul de a fi fost pe nedrept alungată din paradisul terestru.

Alungată, da, fusese, sau cel puțin împinsă, fără mari menajamente, către plecare... Cât despre a ști dacă asta fusese *pe nedrept*, lucrul merită reflecție. Sentimentul meu în această privință s-a modificat de mai multe ori în decursul anilor.

În copilărie aveam, nimic surprinzător, aceleași convingeri ca apropiații mei. Ascultam povestirile mamei despre ceea ce pierdusem „noi" la Heliopolis sau la Alexandria și mă cuprindea tristețea. Era o temă recurentă la întâlnirile familiei. Din când în când, vedeam venind în Liban vreun unchi, vreo verișoară sau vreun prieten al familiei care încercaseră să rămână în Egipt ceva mai mult decât alții, înainte de a arunca prosopul. Încă îmi mai amintesc formula pe care o folosise unul dintre acești noi „demigranți" pentru a descrie viața sub noul regim revoluționar ce limitase drastic libertatea de exprimare și de asociere, ca și libera inițiativă: „În prezent, tot ce nu este interzis este obligatoriu!" N-am

uitat niciodată această frază, care-mi pare o excelentă definiție a autoritarismului.

Au fost și episoade sordide, ca atunci când un personaj sinistru venise s-o vadă pe mama și pe unchii mei pentru a le propune să le aducă din casa lor de la Heliopolis obiectele de valoare cărora autoritățile egiptene le interziceau ieșirea din țară. Avea, spunea el, contacte foarte sigure la vamă. Cum n-au prea avut de ales, ai mei au decis să-l creadă. Dar din toate câte i-au încredințat individului, n-au mai văzut nimic sau aproape nimic. Își însușise totul și, după toate probabilitățile, vânduse totul pe socoteala lui. Bineînțeles, nici vorbă să se facă vreo plângere...

Mai târziu, când am prins să urmăresc îndeaproape evenimentele din lume, am început să văd lucrurile sub altă lumină. Era ceasul eliberării naționale, al dreptului popoarelor de a dispune de ele înseși, al luptei împotriva colonialismului și imperialismului, împotriva jefuirii lumii a treia, împotriva bazelor străine. Dacă aș fi persistat să văd în președintele [*ra'īs*] egiptean doar flagelul ce fusese el pentru familia mea, aș fi avut impresia că pun interesele noastre strâmte mai presus de principiile universale.

M-am pomenit așadar că-l admir pe „spoliatorul" nostru și-i ascult discursurile cu o anumită empatie. Mi se întâmpla chiar să-i iau apărarea din timp în timp, când găseam că era atacat pe nedrept. Eram încurajat în această atitudine de un prieten al familiei, și el libanez din Egipt, care venea adesea să

prânzească la masa noastră. Deși suferise, ca și ai mei, de pe urma măsurilor luate de revoluție, avea pentru Nasser o admirație nelimitată și nu se sfia s-o facă cunoscută în orice împrejurare, ceea ce provoca lungi discuții însuflețite, dar arareori supărări de durată. Lucrurile rămâneau civilizate și amiabile. Părinții mei își tachinau prietenul când președintele [*ra ïs*] suferea vreun eșec, iar el însuși îi sfida la rându-i când eroul său obținea un succes.

Părerea mea despre marele om era foarte amestecată. Și așa rămâne. Da, chiar și astăzi, deși au trecut atâția ani, încă ezit în ceea ce-l privește. În anumite privințe, Nasser a fost ultimul gigant al lumii arabe, poate chiar ultima ei șansă de redresare. Cu toate astea, s-a înșelat atât de tare și în atâtea chestiuni esențiale încât n-a lăsat în urma sa decât amărăciune, remușcări și dezamăgire. A abolit pluralismul ca să instaureze un partid unic; a redus la tăcere presa, care fusese destul de liberă sub vechiul regim; s-a sprijinit pe serviciile secrete ca să-i facă pe opozanții săi să tacă; a gestionat economia egipteană în mod birocratic, ineficient și în cele din urmă ruinător; demagogia sa naționalistă l-a împins în prăpastie pe el și toată lumea arabă odată cu el...

După cum se vede, îndoielile mele legate de bilanțul său sunt substanțiale, fără măcar să fi introdus în ecuație și variabila „egoistă", adică faptul că a alungat familia mea maternă din paradisul ei.

Îmi spun uneori că ar trebui să existe, într-un muzeu dedicat istoriei universale, un spațiu numit „Panteonul lui Ianus". Acolo ar fi puse, sub tutela emblematică a divinității cu două chipuri, personaje de mare importanță, care au jucat un rol istoric demn de admirație, dar deopotrivă și uneori în același timp și un rol detestabil, chiar distructiv. Doi dintre marii oameni pe care tocmai i-am evocat în paginile de față merită să figureze la loc de cinste în acest Panteon: Nasser și Churchill.

Fiind vorba de președinte [*ra'īs*], voi avea ocazia să-i citez, pe parcursul acestei cărți, câteva luări de poziție atrăgătoare și care fac ca dispariția-i prematură să suscite multor arabi, ca și mie, o anumită nostalgie, chiar dacă a fost incontestabil unul dintre groparii Levantului pe care-l iubeam. Fără a zăbovi aici prea mult asupra motivelor acestei ambivalențe, voi spune că omul a crescut, precum atâția alții din generația lui, cu un resentiment față de dominația străină și că și-a mobilizat toată energia spre a-i pune capăt, fără să-și dea seama că demolând-o suprima deopotrivă un mod de viață ce se grefase pe ea și care ar fi putut constitui, cu prețul câtorva ajustări, un factor de neînlocuit de progres și modernizare.

Fiind vorba de Churchill, evident că nu am nevoie de lungi demonstrații pentru a spune în ce măsură

lupta lui obstinată împotriva nazismului a fost salutară. În lipsa energiei, a determinării, a abilității sale, Anglia ar fi renunțat poate să se bată, America nu s-ar fi angajat în război și o lungă noapte s-ar fi așternut peste lume. Pentru a parafraza una din propriile sale formule, „nicicând atâtea persoane n-au fost atât de îndatorate"... unui singur om.

Cu toate astea, când suntem mai atenți la acțiunea lui în lumea arabo-musulmană, descoperim un cu totul alt chip. Legendara-i încăpățânare, ce a fost admirabilă față cu Hitler, n-a mai fost defel așa față cu bravul Naḥḥās Pașa – un patriot moderat, un patrician occidentalizat, un modernist îndrăzneț care mersese până la a-i conferi unui om al Luminilor ca Taha Hussein portofoliul Educației naționale.

Se înțelege de la sine că obiectivul lui Churchill nu era să închidă calea unei evoluții pașnice și armonioase a Egiptului. El voia doar să prezerve cu orice preț interesele Coroanei britanice, fără să se preocupe de efectele secundare ce puteau decurge din faptele sale. Însă consecințele au fost dezastruoase. Fără măcelul din 25 ianuarie 1952, pe care dacă Churchill nu-l ordonase, cel puțin îl autorizase, o altă formă de patriotism ar fi prevalat poate, iar viitorul Egiptului, precum și cel al ansamblului lumii arabe, ar fi putut urma o cu totul altă cale.

Culpabilitatea marelui om e și mai evidentă într-un alt dosar – cel al Iranului. Churchill în persoană a depus toate eforturile ca să răstoarne guvernul doctorului Mossaddegh, un democrat modernist a cărui

singură faptă condamnabilă fusese de a reclama pentru poporul lui o parte mai importantă din veniturile petroliere. Astăzi se știe, cu documentele la vedere, că tocmai Prim-ministrul britanic s-a dus să facă *lobbying* la Washington ca să-i convingă pe americani să organizeze o lovitură de Stat la Teheran în 1953.

Astfel, prin intervenția sa în Egipt, Churchill a favorizat emergența naționalismului arab în versiunea lui autoritară și xenofobă; iar prin intervenția în Iran, a netezit calea islamismului khomeynist. În ambele cazuri, presupun, cu conștiința împăcată...

*

Dar închid paranteza ca să revin la întrebarea mea inițială: ai mei au fost alungați din paradisul lor pe nedrept sau au meritat să fie pedepsiți?

Dacă e vorba de a afla care erau sentimentele lor în anii aceia, eu cred că le știu și nu voi încerca să neg evidența: ca majoritatea „egiptenizaților", fie ei siro-libanezi, italieni, francezi, greci, evrei sau maltezi, preferau cu certitudine domnia pașalelor celei a coloneilor. *Statu quo*-ul le convenea și ar fi vrut să se prelungească la nesfârșit. Și chiar atunci când n-aveau multă simpatie pentru politica englezilor, vedeau în ei garanți ai stabililtății.

Mama mi-a povestit că în momentul marelui incendiu, pe când se temea să-i vadă pe răzvrătiți invadând Heliopolisul ca să-l devasteze așa cum făcuseră cu centrul din Cairo, plănuise să plece cu

mașina împreună cu propria-i mamă către zona Canalului, pe care o dețineau britanicii. Renunțase fiindcă șoselele nu erau sigure.

O atitudine prea puțin patriotică, sunt de acord. Dar ce altceva ar fi trebuit să facă? Să aștepte docil hoarda incendiatorilor? În cele din urmă, aceștia s-au oprit înainte de-a ajunge la Heliopolis. Casa „noastră" fusese salvată. Dar numai spre a fi vândută pe un preț de nimic, ceva mai târziu, când a trebuit să părăsim definitiv țara.

Prinși ca într-un clește între două forțe de neînfrânt, cea a furiei arabe care sporea și cea a aroganței occidentale care lovea în stânga și-n dreapta cu subtilitatea unui pachiderm ametit, ai mei erau pierduți, orice ar fi făcut. Nu li se reproșau opiniile, spusele, nici faptele, li se reproșau originile, pe care nu și le aleseseră ei și pe care nu le puteau modifica.

De aceea nu voi acorda multă importanță reacțiilor pe care le-au putut avea în acei ani de angoasă. Atunci când universul lor începuse să se prăbușească, încercaseră să se agațe de pluta ce părea în stare să-i salveze de la înec, oricare ar fi fost ea – un rege, un pașă, o armată străină. Dacă n-au fost inocenți, n-au fost nici vinovați.

4

Cu trecerea anilor şi în lumina evenimentelor care s-au produs în ultimele decenii, dilema morală ce mă frământa din adolescenţă mi se pare de-acum lipsită de obiect. Am încetat să mă întreb dacă ai mei, ca şi ansamblul „egiptenizaţilor", îşi meritaseră soarta; şi dacă Nasser avusese dreptul de a-i zvârli astfel, fără menajamente, în afara ţării în care se născuseră.

Astăzi sunt convins că atitudinea bună în materie este cea adoptată de un alt mare conducător african, născut în acelaşi an ca preşedintele [*ra ïs*], 1918, însă apărut mai târziu pe scena internaţională: Nelson Mandela. Când, după ce-şi petrecuse 26 de ani din viaţă în temniţele regimului segregaţionist, ieşise triumfător şi se pomenise preşedinte al Africii de Sud, el nu se întrebase dacă albii îl susţinuseră în lupta pentru eliberare; dacă se dezbăraseră de aroganţa de colonizatori şi de sentimentul lor de superioritate; dacă ştiuseră să se integreze populaţiei locale într-un spirit de respect şi de fraternitate; şi dacă meritaseră deci să facă parte din noua naţiune... La fiecare din aceste întrebări, răspunsul ar fi fost

„nu". Însă Mandela se abţinuse să şi le pună. O cu totul altă întrebare avea el în minte: oare ţara mea ar duce-o mai bine dacă afrikanerii ar rămâne aici în loc să plece? Iar răspunsul i se părea evident: pentru stabilitatea Africii de Sud, pentru sănătatea ei economică, pentru buna funcţionare a instituţiilor sale, pentru imaginea ei în lume era mai bine ca minoritatea albă să rămână pe loc, oricare ar fi fost comportarea ei până atunci. Şi noul preşedinte făcu ce trebuia ca să-şi încurajeze duşmanii de până mai ieri să nu-i părăsească ţara.

Unul dintre momentele cele mai înalt simbolice a fost cel în care, biruindu-şi resentimentele din trecut şi totodată beţia victoriei, s-a dus acasă la D-na Verwoerd, văduva Prim-ministrului care-l aruncase în închisoare, ca să ia ceaiul cu ea şi să-i risipească temerile cu privire la viitor.

Se comportase astfel din abilitate politică sau din mărinimie? La drept vorbind, prea puţin contează. Greşim punând sistematic în opoziţie interesele şi principiile. Câteodată ele se întâlnesc. Mărinimia este uneori o abilitate, iar meschinăria o gafă. Lumii noastre cinice îi repugnă s-o admită, dar Istoria abundă în exemple probante. Adesea, când o ţară îşi trădează valorile, ea îşi trădează şi interesele.

Primul caz la care mă gândesc este cel al lui Ludovic al XIV-lea, când a revocat, în 1685, edictul de la Nantes prin care bunicul său, Henric al IV-lea, acordase libertatea cultului minorităţii protestante.

Împinși afară din Franța, cei numiți pe-atunci hughenoți au fost primiți pe alte meleaguri europene și au contribuit din plin la prosperitatea Amsterdamului, a Londrei sau a Berlinului; privitor la acest din urmă oraș, mulți istorici cred că ascensiunea lui la rangul de metropolă datează de la sosirea refugiaților francezi – un fapt deosebit de elocvent când se știe că el va deveni marele rival al Parisului.

Expulzarea masivă a hughenoților avusese deci ca efect sărăcirea Franței și îmbogățirea rivalilor ei. Exact același lucru s-ar putea spune despre expulzarea musulmanilor și a evreilor de către regii catolici, imediat după cucerirea Granadei în 1492; din pricina acestei măsuri dictate de intoleranță și de îngâmfare, Spania se va dovedi incapabilă să valorifice beneficiile de pe urma cucerirea Americilor și va avea nevoie de 500 de ani ca să-și recupereze întârzierea față de celelalte națiuni europene.

Singura scuză ce li se poate găsi suveranilor care luaseră aceste decizii dezastruoase este că miopia de care dăduseră dovadă era atât de răspândită prin lume încât părea a fi înțelepciunea însăși. Oare nu erau ei îndreptățiți să creadă că regatele lor vor deveni mai puternice devenind mai omogene? Și că Cerul îi va copleși cu harurile sale spre a-i recompensa că-i alungaseră pe „eretici" și pe „infideli"? În realitate, lucrurile nu se petrec așa. Nici în secolul al XV-lea, nici într-al XVII-lea, nici astăzi. De-a lungul Istoriei, expulzările masive, fie că par justificate, legitime ori nu, în general le-au dăunat celor rămași mult mai

mult decât celor alungaţi. Desigur, cei din urmă suferă la început; dar, cel mai adesea, ei îşi revin în fire, îşi depăşesc traumatismul şi în cele din urmă fac nu o dată minuni în folosul major al ţărilor care i-au primit.

Nu întâmplător naţiunea cea mai puternică de pe planetă, respectiv Statele Unite, şi-a făcut o specialitate din a primi valuri succesive de exilaţi şi proscrişi, de la puritanii englezi până la evreii din Germania, incluzându-i şi pe cei scăpaţi teferi din revoluţiile rusă, chineză, cubaneză sau iraniană şi fără a-i uita pe protestanţii din Franţa – în ce-l priveşte pe preşedintele Franklin Delano Roosevelt, numele său central e cel al unui strămoş hughenot, numit la origine De Lannoy.

Voi avea de mai multe ori prilejul să evoc acest mit pervers al omogenităţii – religioase, etnice, lingvistice, rasiale sau de orice alt fel – de care atâtea societăţi umane se lasă amăgite. În imediat, aş vrea să mă opresc în mod special la chestiunea populaţiilor percepute ca „alogene" şi a funcţiei pe care ele o pot îndeplini pe lângă societăţile unde trăiesc.

Deseori, minoritarii sunt polenizatori. Hoinăresc, se-nvârtesc în loc, culeg, ceea ce le dă o imagine de profitori şi chiar de paraziţi. Abia când dispar e conştientizată utilitatea lor.

Resentimentul pe care popoarele colonizate îl resimt faţă de colonizatorii lor este de înţeles; şi e

normal ca el să fie însoțit de neîncredere și chiar de ostilitate față de cei care au fost aliații sau protejații foștilor stăpâni. Cu toate astea, istoria ultimelor decenii ne învață că, foarte repede după lupta pentru eliberare, sosește momentul luptei pentru dezvoltare și modernizare. În această nouă fază, prezența unei populații calificate, având un acces imediat la societățile industrializate, este un atu de neînlocuit. S-ar putea compara acest acces cu o arteră ce leagă tânăra națiune de inima lumii dezvoltate. Să tai această arteră e absurd, e o automutilare și întrucâtva o sinucidere. Câte țări nu și-au mai revenit niciodată după aceea!

Ostilitatea și neîncrederea sunt comprehensibile la terminarea unei lupte grele. Dar un mare conducător trebuie să fie vizionar și totodată pragmatic; el trebuie să știe să se ridice mai presus de resentimentele epidermice pentru a le explica tovarășilor de luptă și tuturor compatrioților săi că prioritățile s-au schimbat și anumiți dușmani crânceni de ieri au devenit, în clipa victoriei, parteneri prețioși, pe motivul proximității lor față de centrul economic și intelectual al planetei; și de asemenea fiindcă ei posedă, datorită poziției lor privilegiate dinainte, un *know-how* de neînlocuit. Chiar armata și poliția, care fuseseră instrumente de represiune în slujba apartheidului, Mandela a știut să le reconvertească și să le pună în slujba „națiunii-curcubeu".

Nasser nu s-a priceput să facă nimic din toate acestea, dar mă voi feri totuși să-l învinovățesc. El

a venit la putere cu 40 de ani înaintea lui Mandela; şi, chiar fără să luăm în calcul diferenţa de caracter dintre cei doi, nu încape îndoială că lumea se schimbase între timp. În multe domenii, preşedintele [*ra'īs*] era prizonierul concepţiilor care prevalau în epoca sa. Colonialismul încă nu se vădea drept un capitol închis al istoriei umane. Căderea lui Mossaddegh nu arătase oare că occidentalii, odată alungaţi, puteau să revină în forţă şi să ia lucrurile în mână din nou?

Pe un alt plan, care avea să se dovedească determinant, cel al economiei, preşedintele [*ra'īs*] nu vedea utilitatea pe care o puteau reprezenta pentru ţara sa competenţele excepţionale ale comunităţilor egiptenizate; în anii 50 şi 60, socialismul dirijist, fondat pe naţionalizări şi pe o gestiune statală a întreprinderilor, încă apărea ca o cale promiţătoare pentru economie.

Acestor „miopii" li se adaugă şi altele, care nu se explică numai prin date şi nici prin iluziile epocii. Mă gândesc anume la un comportament foarte caracteristic vieţii politice arabe şi care a reprezentat, de-a lungul istoriei recente, o adevărată plagă. L-aş defini ca pe o incapacitate maladivă de a rezista supralicitărilor. Nasser simţea tot timpul nevoia de a arăta că era mai naţionalist decât Fraţii musulmani şi mai radical decât ceilalţi conducători naţionalişti. Chiar devenit liderul de necontestat al Egiptului şi idolul mulţimilor arabe, a rămas îngrozit de ideea că ar putea fi depăşit de cineva „mai Nasser decât el".

Iar într-o zi, de teamă să nu fie acuzat de slăbiciune, s-a lăsat antrenat într-un război pe care nu-l voia și care avea să se dovedească fatal pentru el, ca și pentru națiunea ce credea în el.

Voi reveni mai pe larg asupra acestui episod traumatizant survenit în 1967, pe când toți ai mei părăsiseră demult Egiptul. Bineînțeles, continuau să vorbească despre el necontenit, cu un amestec de tandrețe și obidă.

În ce mă privește, mă dusesem pentru ultima oară la casa noastră din Heliopolis la vârsta de 8 ani. Mama mă luase cu ea ca s-o ajut să-și strângă câteva lucruri personale înainte ca locurile să fie evacuate pentru totdeauna. Bunica tocmai fusese răpusă de un cancer. Imobilul era pe numele ei și, pe patul de moarte, îl vânduse – semn al timpurilor – unui ofițer din armata egipteană. Pe un preț de nimic, firește, însă îl făcuse pe cumpărător să-i promită că va lăsa pe fațadă statuia Sfintei Tereza, pe care reușise ea s-o aducă din Italia în urmă cu 25 de ani, ca să vegheze asupra casei nou construite.

Ofițerul s-a ținut de cuvânt, iar moștenitorii săi așijderea. După ultimele știri, sfânta se află tot la locul ei.

5

Paradisul mamei era iremediabil pierdut, iar turbulențele au fost chiar pe punctul de a se extinde, imediat după aceea, la cel al tatălui meu. Însă Libanul avea de astă dată „să se strecoare printre picături" și să beneficieze de o amânare. Și chiar, s-ar putea spune odată cu îndepărtarea în timp a Istoriei, de o ultimă epocă de aur.

În anii 60, când am deschis ochii la lumea ce mă înconjura, Beirutul se prefăcea în capitala intelectuală a Orientului arab, întrecând Cairo. În vreme ce Nasser devenea de departe personalitatea cea mai influentă în regiune, puterea absolută pe care o exercita în țara sa se tradusese printr-o punere sub control a ziarelor, a editurilor, a mediilor academice și a mișcărilor politice. De aceea, „agora" dezbaterilor arabe se deplasase înspre un teren neutru, unde nu făcea ravagii nici o autoritate strivitoare.

În cazul de față, înspre Liban: nici o țară nu putea juca un asemenea rol mai bine decât el. Reunind comunități numeroase cu sensibilități foarte diferite și dintre care nici una nu putea pretinde la o poziție

hegemonică, era locul ideal al exuberanței și pluralismului. Și în chip foarte firesc, către el derivaseră toți cei care nu se mai puteau exprima acasă la ei.

Statele vecine deveneau din ce în ce mai puțin ospitaliere față de cei care nu erau – sau nu mai erau – la putere. Era îndeosebi cazul Siriei.

Puțini își mai amintesc de epoca în care această țară avea încă o presă independentă, alegeri libere și un larg evantai de partide politice. Acea epocă a existat cu adevărat, chiar dacă eu nu-i păstrez nici o amintire directă, dat fiind că în martie 1949, la o lună după nașterea mea, Damascul a cunoscut prima lui lovitură de Stat. Un general a pus mâna pe putere și a suspendat Constituția. În iunie, a aranjat să fie ales președinte al Republicii cu 99% voturi și și-a acordat titlul de mareșal. Dar în august a fost răsturnat de o a doua lovitură de Stat și executat sumar. Apoi, în decembrie, cel care-l dăduse jos fu el însuși răsturnat, înainte de a fi asasinat câteva luni mai târziu...

După 1949, anul celor trei lovituri de Stat, democrația n-a mai izbutit niciodată să se impună în Siria. Țara n-a mai cunoscut decât o tristă și frustrantă alternanță între faze de instabilitate și faze de dictatură. Și la fiecare zguduitură, perdanții veneau să se exileze în Liban – ofițeri dați afară din armată, politicieni scăpați din închisoare, industriași ale căror uzine fuseseră naționalizate, artiști și intelectuali în căutarea unui spațiu de libertate...

Vreme de decenii, a existat între Damasc și Beirut un flux continuu de refugiați, dintre care unii ce

aparțineau deja elitei siriene s-au putut integra fără mare dificultate elitei din țara ce-i primise. Nimănui nu-i păsa când afla că vreun poet, vreo actriță de comedie, cutare compozitor, cutare ministru sau cutare președinte libanez se născuseră la Damasc, la Alep sau în Latakia mai degrabă decât la Beirut sau la Tyr.

Am zăbovit asupra cazului sirian, care e cel mai frapant; dar fenomenul era mult mai amplu și mai vechi. Libanul a jucat mult timp un rol de tărâm de azil pentru indezirabilii din Orientul Mijlociu, cam cum fusese Egiptul până în anii 40, ceea ce-i poate da observatorului tardiv o falsă impresie de similitudine între cele două modele levantine. În realitate, ele nu se sprijineau pe aceleași baze.

Cosmopolitismul pe model egiptean se înrudea cu lunga tradiție a „escalelor", acele comptuoare unde resortisanții europeni beneficiau de protecția consulilor din Marile Puteri, în virtutea tratatelor inegalitare impuse odinioară „bolnavului" otoman. Desigur, nu ne mai aflam în același mediu politic, însă anumite practici persistau. Dacă un italian trăitor în Egipt își asasinase vecinul, el putea cere să fie judecat în Italia, iar autoritățile locale n-aveau dreptul să se opună.

N-am dat acest exemplu la întâmplare – mi-a fost inspirat de un fapt real care a făcut mult zgomot pe vremea bunicilor mei. În martie 1927, Salomon Cicurel, principalul proprietar al magazinelor cu același nume, a fost asasinat cu opt lovituri de cuțit în vila sa din Cairo. Poliția n-a avut nici o dificultate să

ajungă la ucigaşii lui: şoferul său; un vechi amploaiat pe care-l concediase; şi doi complici. Din cei patru criminali, doi erau chiar de naţionalitate italiană şi autorităţile egiptene au fost silite să-i predea autorităţilor din ţara lor, fără să-i poată judeca; un al treilea era grec şi a trebuit să fie livrat Greciei; doar al patrulea, un anume Dario Jacoel, pe care documentele din epocă îl desemnează drept „evreu apatrid", a fost judecat şi condamnat. Pretindea că e şi el italian şi chiar membru al Partidului fascist, dar n-a putut s-o dovedească. A fost declarat „sufletul complotului", deşi era în chip vădit un personaj secundar, şi spânzurat cu forme în regulă.

Afacerea a făcut mare zarvă. Intelectuali egipteni de renume au apucat condeiul ca să denunţe o situaţie aberantă ce-i punea pe resortisanţii străini mai presus de legi, procurându-i fiecăruia un fel de imunitate diplomatică, ca să nu spunem o garanţie de impunitate.

Aceste privilegii abuzive suscitau în acelaşi timp pofte şi resentimente. Unele categorii ale populaţiei încercau să se apropie de occidentali ca să beneficieze de aceleaşi avantaje. Însă cei mai mulţi autohtoni vedeau în statutul resortisanţilor străini o insultă adusă independenţei ţării şi demnităţii ei. Incendiul de la Cairo n-a dezvăluit oare uriaşa mânie care mocnea? Multe alte dezlănţuiri aveau să izbucnească de-a lungul anilor în mai multe ţări din regiune, din motive similare, având uneori consecinţe grave şi durabile. Astfel, ruptura dintre ayatolahul Khomeini şi regimul şahului s-a consumat în ziua în care monarhul

a acceptat, în 1964, la cererea Washingtonului, ca militarii americani staționați în Iran să nu poată fi niciodată judecați de tribunalele locale. O contestație radicală s-a născut atunci, care avea să ajungă, 15 ani mai târziu, la prăbușirea monarhiei și proclamarea Republicii islamice... Nu mă îndoiesc de faptul că această răsturnare – asupra căreia voi avea prilejul de a reveni – se explică prin numeroase motive; dar furia stârnită de extrateritorialitatea de care beneficiau occidentalii a fost, incontestabil, un factor determinant. De alfel, nu e o întâmplare dacă una dintre primele fapte ale militanților revoluționari iranieni a fost de a batjocori imunitatea ambasadei americane și de a-i lua ostatici pe diplomați.

Era, desigur, o sfidare flagrantă a tuturor convențiilor internaționale. Dar era înainte de toate un act de rebeliune împotriva unei „ordini mondiale" care prevala de secole și care instaura, uneori în mod explicit, alteori implicit, o ierarhie între popoare și între culturi, cu occidentalii tronând pe treapta cea mai de sus.

Pentru populațiile care-o suferiseră, această rânduială inegalitară a fost totdeauna degradantă; iar în amurgul erei coloniale, devenise inacceptabilă. Tot ce ținea de ea era de-acum înainte respins cu furie, chiar și cele câteva consecințe pozitive care puteau fi legitim puse la activul ei, precum favorizarea emergenței, la Shanghai, la Calcutta, în Alger sau la Alexandria, a unor „paradisuri" culturale unde, pentru câtva timp, au putut înflori flori delicate, născute din rarele întâlniri între diverse limbi, diverse credințe, diverse cunoștințe, diverse tradiții.

Această sublimă înflorire nu putea fi altfel decât efemeră. Fondată pe baze nedrepte, n-avea nici o şansă de a se perpetua. Cât despre comunităţile percepute ca „alogene", chiar când nu erau răspunzătoare de situaţia care le asigura statutul, ele păreau vinovate prin simplul fapt că beneficiau de ea. Şi în cele din urmă au plătit preţul. A fost cazul în Egipt pentru siro-libanezi sau greci, în Libia pentru italieni, ca şi în Algeria pentru cei de origine franceză [*pieds-noirs*].

Aş fi fost încântat dacă universul cultural care-i produsese pe Kavafis, Camus, Ungaretti sau Asmahane s-ar fi putut transforma şi adapta în loc să dispară complet; dar trebuie să recunoaştem că temeliile sale erau roase de cari.

Egiptul familiei mele materne era sortit să se prăbuşească. Nu mai era decât o rămăşiţă, martorul muribund al unei epoci apuse. Nasser i-a dat lovitura de graţie şi el nu şi-a mai revenit.

Libanul nu era în aceeaşi situaţie. Nici o categorie a populaţiei nu beneficia acolo de un statut de extrateritorialitate. Obiectivul fondatorilor ţării era să organizeze coabitarea şi să menţină echilibrul între comunităţile religioase locale – maroniţi, druzi, suniţi, şiiţi, greco-ortodocşi sau greco-catolici; şi de asemenea armeni, sirieni, evrei, alauiţi ori ismaeliţi.

Unele comunităţi se aflau acolo din vremuri imemoriale, pe când altele erau venite abia de câteva decenii, însă nici una nu era considerată ca fiind

străină; pe vremea copilăriei mele, ar fi fost nepotrivit și chiar de-a dreptul grosolan să faci vreo deosebire între „autohtoni" și „alogeni" sau între libanezi de viță veche și libanezi de dată recentă. Acest model levantin nu suferea așadar de viciul originar care pătа pluralismul cosmopolit pe model egiptean.

Dar avea, din păcate, propriile-i tare – îndeosebi acel obicei al diferitelor comunități de a-și căuta protectori în afara țării, ca să-și întărească poziția în interior. Era ca și cum în Elveția – de vreme ce s-a spus adesea despre Liban că era Elveția Orientului Apropiat – locuitorii din Zürich, din Geneva sau din Ticino ar fi făcut apel la Germania, la Franța și la Italia de fiecare dată când aveau un conflict cu cantonul vecin. Confederația, nu e de mirare, ar fi fost pulverizată.

„La început", mi-a explicat tata într-o zi, „ni se spunea că aceste comportamente nesănătoase erau o moștenire a istoriei noastre agitate și că, în timp, în cele din urmă ne vom descotorosi de ele."

E drept că odinioară, micile comunități care se așezaseră în munții libanezi și care aveau dificultăți în a supraviețui sub un regim otoman caracterizat de umilințe, jigniri cotidiene și domnie a arbitrariului, simțeau nevoia de a avea un protector. Maroniții stabiliseră relații cu Franța, iar rivalii lor, druzii, aveau contacte cu Anglia. Sunniții contau pe turci, ortodocșii pe ruși, și așa mai departe. Comunitatea greco-catolică de care ținea tata se adăpostise sub umbrela Imperiului austro-ungar – o afiliere mai mult simbolică, chiar dacă am văzut totdeauna,

într-o casă din sat, o impozantă fotografie înrămată a împăratului Franz Josef.

Aceste afinităţi îi înzestrau pe oamenii din ţară cu o deschidere către lume sau cel puţin cu sentimentul de a nu fi cu totul abandonaţi. Ele au avut neîndoielnic unele efecte pozitive, precum cel de a favoriza crearea de stabilimente şcolare şi universitare de calitate, şi au jucat un rol determinant în naşterea ţării.

Imediat după primul război mondial, când imperiul sultanilor începuse să se dezintegreze, şefii Bisericii maronite se zbătuseră pentru ca Franţa să fie puterea reprezentativă pe teritoriul lor şi ca ea să traseze frontierele unui nou Stat în care să se poată simţi la ei acasă. Aşa s-a născut Libanul în limitele sale actuale.

La început, el părea de altfel în ochii multor fii ai săi ca o invenţie franceză concepută mai cu seamă pentru maroniţi. De ce n-a fost creată mai curând o mare Sirie? se întrebau unii oameni culţi din epocă. Şi de ce nu un vast ansamblu grupând toate popoarele arabe? se întrebau alţii.

În această regiune cu populaţii amestecate şi suveranităţi recente, proiectele de unire au avut întotdeauna mulţi partizani. Ele erau poate destul de nerealiste, dar nu mai mult decât cel care-ar fi dat fiecăreia dintre nenumăratele comunităţi propriul ei Stat suveran. Şi nu mai mult decât unul care-ar fi voit să erijeze în patrii eterne nişte entităţi născute din ultima decupare sau din ultimul colaj.

6

Chestiunea unității arabe avea să ocupe avanscena de-a lungul tuturor anilor care au urmat venirii lui Nasser la putere. Devenit eroul suprem al popoarelor din regiune, el își fixase ca obiectiv de a le strânge pe toate în sânul unuia și aceluiași Stat întins „de la ocean la Golf", abolind astfel frontierele desenate de colonizatori. Mulțimile îi aplaudau proiectul cu entuziasm.

Acest avânt a urcat cu o treaptă în februarie 1958, când conducătorii sirieni, sătui de instabilitatea cronică ce le afecta țara și conștienți de adeziunea masivă a concetățenilor lor la tezele panarabismului, i-au cerut solemn președintelui [*ra ïs*] să vină să ia puterea la ei. Un Stat unitar a fost proclamat, care a luat numele de Republica Arabă Unită, cu Egiptul ca „provincie meridională" și Siria ca „provincie septentrională".

În multe țări din regiune, nașterea RAU a fost primită de populație cu încântare. Faptul că unitatea arabă, socotită până atunci un vis îndepărtat, era pe cale să se realizeze concret a suscitat o imensă speranță, din Irak în Yemen și din Sudan în Maroc. La

Beirut, ca şi în mai multe alte oraşe libaneze, au fost organizate manifestaţii de masă pentru a cere ca ţara să se alăture neîntârziat la RAU, devenind „provincia occidentală" a acesteia.

Mai e oare nevoie să subliniez că în familia mea maternă, care tocmai părăsise Egiptul, regimul poliţist şi naţionalizările punitive de acolo ca să se refugieze în Liban, perspectiva unei anexiuni a acestuia din urmă la noua republică nasseriană era scrutată cu oroare? Ai mei aveau impresia că sunt urmăriţi de soartă cu înverşunare.

Tata, din convingere personală ca şi din empatie cu sentimentele mamei, era neliniştit şi indignat de ce se petrecea. În vremea aceea, ţinea în presă o cronică cotidiană incisivă şi sarcastică ce-i aducea un mare succes în rândul publicului. În general, lua drept ţintă atavismele concetăţenilor săi şi necuviinţele din viaţa politică. La proclamarea RAU, se dezlănţuise: „Când ai privilegiul de a te numi Egipt, nu-ţi schimbi numele! În cele mai mari universităţi de pe planetă sunt savanţi eminenţi care poartă cu mândrie titlul de egiptologi! Oare va trebui de-acum să-i numim «rauologi» şi să cerem marilor universităţi care posedă departamente de egiptologie să le reboteze departamente de «rauologie»?"

Mulţi cititori râdeau din toată inima. Dar mulţi alţii nu râdeau. Tata a primit chiar ameninţări cu moartea. Toţi prietenii lui l-au sfătuit să se potolească în scris şi să nu se mai ia de idolul maselor

de teamă să nu fie agresat de vreun fanatic. E drept că mințile erau înfierbântate și tensiunea urca periculos. Disputele între pronasserieni și antinasserieni aveau de altminteri să degenereze într-un adevărat război civil – care a fost scurt, dar agresiv și sângeros, de vreme ce a făcut câteva mii de victime.

Aveam 9 ani și nu păstrez decât niște amintiri confuze de la ceea ce se numește, în istoria țării mele natale, „revoluția din 58". Ce mi s-a imprimat în memorie sunt mai cu seamă glasurile părinților mei când evocau de față cu mine anumite evenimente tragice: asasinarea unui ziarist creștin favorabil lui Nasser; răpirea și uciderea altui ziarist, tot creștin, dar ostil cu înverșunare lui Nasser; incendierea de către răzvrătiți a rezidenței Prim-ministrului, unul dintre rarii politicieni musulmani care îndrăznise să ia poziție deschisă împotriva președintelui [*ra ïs*]... Îmi mai amintesc și că școlile au rămas închise timp de șase luni.

La 14 iulie din acel an, când o revoluție sângeroasă a răsturnat monarhia irakiană, iar membrii familiei regale ca și conducătorii favorabili Occidentului au fost masacrați în stradă, Statele Unite s-au temut că Libanul va fi măturat de torentul naționalist de stânga ce potopea Orientul arab. În 48 de ore, trupele lor erau la fața locului, venite de pe flota din Mediterana, din bazele lor din Germania, iar altele fiind chiar transportate printr-un pod aerian din Carolina de Nord. Nu mai puțin de 14 000 de

oameni au luat parte la operaţiune; au securizat portul din Beirut, aeroportul, principalele artere şi clădirile guvernului. Luptele dintre facţiunile locale s-au potolit de îndată.

Pentru a pune capăt crizei, un nou preşedinte a fost ales de Parlament, cu binecuvântarea Washingtonului. Era şeful armatei, generalul Fuad Chehab. Descinzând dintr-o familie princiară ce guvernase mult timp Muntele libanez sub otomani, format la şcoala militară de la Saint-Cyr, admirator al modelului republican francez, el avea, mai mult decât oricare alt conducător libanez, simţul Statului şi voinţa de a clădi o naţiune. A proclamat de îndată că evenimentele ce tocmai însângeraseră ţara nu produseseră „nici învingători, nici învinşi" şi a lansat un vast şantier vizând să consolideze reconcilierea şi să înzestreze ţara cu instituţii moderne.

Una din primele-i iniţiative a fost un gest simbolic de mare pondere şi care ar fi putut avea efecte durabile dacă ţara şi întreaga reagiune ar fi evoluat diferit: o întâlnire între patru ochi cu Nasser la frontiera siro-libaneză, sau mai precis într-o cabană clădită chiar pe linia frontalieră ce despărţea Libanul de „provincia septentrională" a RAU.

În acea modestă construcţie dreptunghiulară din tablă ondulată, foarte prost încălzită în pofida temperaturilor hivernale, preşedintele unei mici naţiuni fragile şi divizate şi-a făcut o datorie din a discuta de la egal la egal cu omul cel mai puternic şi mai temut din lumea arabă şi a ajunge împreună cu el

la un fel de „compromis istoric", Chehab angajându-se ca țara lui să nu mai servească niciodată de bază inamicilor lui Nasser, iar acesta promițând în schimb să nu mai pomenească niciodată de o alipire a Libanului la Republica Arabă Unită.

Acasă, ai mei nu erau foarte favorabili acestui aranjament. Critica ce revenea fără încetare în conversațiile familiale era că președintele libanez i se „aliniase" lui Nasser, că transformase țara noastră în „satelit" al RAU și că aveam să vedem curând presa noastră cenzurată și întreprinderile noastre naționalizate.

Dar aceste temeri nu erau defel justificate. În timp, întâlnirea din cabana frontalieră apare chiar ca unul din rarele momente în care Libanul știuse să-și apere în mod inteligent suveranitatea și să se ferească de frământările ucigătoare din regiunea sa.

În zorii zilei de 28 septembrie 1961, Damascul a fost teatrul unei noi lovituri de Stat. De astă dată împotriva lui Nasser, contra unirii cu Egiptul. Puciștii l-au acuzat pe *ra ïs* de a le fi dispreţuit țara, de a fi tratat-o ca pe o colonie sau o pradă de război și a fi sărăcit-o. E drept că socialismul birocratic se dovedise pentru economia siriană la fel de ruinător ca pentru economia egipteană.

În familia mea, dispersarea RAU a fost întâmpinată cu ușurare și chiar cu veselie. Încă îmi mai

amintesc strigătele de bucurie din jurul tranzistorului care difuza comunicatele și cântecele patriotice de la Radio Damasc, controlat de pucișți. Tata s-a arătat atât de entuziast în cronica sa de a doua zi, încât Chehab l-a convocat la palatul prezidențial ca să-l dojenească.

Șeful statului se temea ca frustrarea numeroșilor partizani ai lui Nasser să nu se traducă prin răzmeriţe pe străzile Beirutului și ale altor orașe libaneze, unde amintirea evenimentelor din 1958 era încă vie. Mai ales nu trebuie să turnăm ulei pe foc! a insistat el. Editorialiștii trebuiau să se arate responsabili și circumspecți. „Dat fiind că am obținut ceea ce voiam noi, să ne prefacem că suntem triști pentru cei care au pierdut", spusese Chehab, cu un ușor zâmbet. Tata, care mi-a repetat adesea spusele lui, n-a știut niciodată dacă folosirea acelui „noi" era o întorsătură de stil sau dacă președintele voia să-i dea de înțeles că avea același sentimente ca și el.

Ce e sigur e că uniunea siro-egipteană constituise o amenințare serioasă și iminentă pentru independența Libanului, ca și pentru pacea lui civilă, și că datorită înțelepciunii, clarviziunii și abilității conducătorilor lui din acea epocă, țara ieșise din primejdie basma curată și poate chiar consolidată.

În anii următori, am asistat la formarea a două coaliții în vederea alegerilor: una favorabilă liniei politice a președintelui Chehab și numită chiar „Linia", cealaltă defavorabilă și botezată „Alianța". Fiecare

reunea deopotrivă creștini și musulmani care se înfruntau în privința ideilor, a programelor, adică nu numai în funcție de considerații de clan sau confesionale. Țara părea pornită pe drumul cel bun, cel al unei națiuni adulte, hotărâte să se modernizeze și să-și „secularizeze" treptat viața politică și instituțiile.

Orientarea aceasta era nobilă, sănătoasă, stimulatoare, îndrăzneață și avea șanse de reușită. Țara avea atuuri serioase. Se afla în avangarda din regiune prin școlile, universitățile, ziarele, băncile și tradițiile ei comerciale. Se distingea printr-o mare libertate de exprimare și o mare deschidere către Orient, ca și către Occident. Ar fi putut să ridice nivelul universului levantin și lumea arabă în ansamblu spre mai multă democrație și mai multă modernitate. Dar ea a fost trasă în jos. Către mai multă violență și mai multă intoleranță. Către mizerie și regres. Către pierderea oricărei încrederi în sine și a oricărei viziuni a viitorului.

7

Căderea în ruină a acestui model care a fost atât de promițător îmi provoacă o tristețe de care nu mai am vreme să mă consolez. Și nici nu mă rabdă inima să caut scuze facile. Poate că eșecul se explică în parte prin crizele din Orientul Apropiat care au confruntat țara mea natală cu provocări uriașe. Dar se explică și prin felul dezastruos în care s-a reacționat la aceste crize.

În paginile precedente am evocat un moment crucial în care cei responsabili au știut să găsească un bun mod de a ieși dintr-un impas. Din păcate, a fost excepția, nu regula. De la independență încoace și mai ales în ultimele decenii, puțini conducători au dovedit că au un mare simț al Statului. Cei mai mulți n-au avut ca busolă decât interesele facțiunii lor, ale clanului sau ale comunității lor religioase. Căutarea unor aliați puternici în afara frontierelor naționale a fost pentru ei o practică curentă.

Fiecare își justifica compromisurile prin faptul că ai săi erau minoritari, că suferiseră multă vreme și că aveau cu orice preț nevoie să se apere. Bineînțeles, toate comunitățile din Liban sunt minoritare, chiar

şi cele mai numeroase; toate au cunoscut, într-o zi sau alta, persecuţii ori umilinţe; şi toate au simţit nevoia de a recurge la vicleşuguri şi de a se proteja ca să supravieţuiască. De aceea, fiecare s-a străduit să-şi ţească reţele regionale şi internaţionale cu parteneri de toate felurile, care le hrăneau propriile lor ambiţii, propriile spaime, propriile vrăjmăşii...

Pe parcursul anilor, al crizelor şi războaielor, tărâmul libanez a devenit un câmp deshis în care se dădeau, direct sau prin persoane interpuse, nenumărate lupte: între americani şi ruşi, între israeliţi şi palestinieni, între sirieni şi palestinieni, între sirieni şi israeliţi, între irakieni şi sirieni, între iranieni şi saudiţi, între iranieni şi israeliţi – lista e lungă. Şi de fiecare dată beligeranţii din afară obţineau concursul cutărei sau cutărei alte facţiuni locale care, sub pretexte onorabile, găsea că e abil şi legitim să se sprijine pe ei ca să-şi avanseze propriii pioni, fără să-i pese prea mult de ţară şi de echilibrele-i fragile.

Zidurile micii patrii s-au crăpat până la urmă, de la acoperişurile elegante până la fundaţii. Nimic nu mai semăna cu ce se voise a fi construit şi nimic nu mai funcţiona ca lumea. Instituţiile politice erau atât de şubrede încât la fiecare perioadă electorală ameninţau să se surpe. Economia nu se mai ţinea pe picioare decât datorită unor cârpăceli anevoioase care amânau de pe un semestru pe altul falimentul. Corupţia se apropia de un jaf sistematic, în timp ce populaţia era lipsită de servicii elementare precum apă,

electricitate, îngrijiri medicale, transporturi în comun, telecomunicații sau strângerea gunoiului.

Această degradare materială și morală este cu atât mai dezolantă cu cât Beirutul tinereții mele trăia, în materie de coexistență între religii, o experiență rară ce ar fi putut, cred, oferi regiunii sale așa de zbuciumate și chiar altor părți ale lumii un exemplu demn de luat în seamă.

Nu ignor că orice ființă umană e ispitită, îmbătrânind, să erijeze vremea tinereții sale în vârstă de aur. Cu toate astea, suntem nevoiți să constatăm că în lumea de azi nicăieri nu se izbutește a face să trăiască împreună, în chip echilibrat și armonios, populații creștine, musulmane și evreiești.

În țările în care precumpănește Islamul, adepții celorlalte religii sunt tratați în cel mai bun caz drept cetățeni de mâna a doua și prea adesea și mai rău, ca paria sau țapi ispășitori – o situație care, în plus, se deteriorează de-a lungul anilor mai curând decât să se amelioreze.

În țările de tradiție creștină, ceea ce caracterizează atitudinea față de Islam este neîncrederea. Nu numai cea pricinuită de terorism; există o neîncredere mai veche, născută din rivalitatea dintre două religii cuceritoare care cultivă aceeași ambiție planetară și care s-au înfruntat de veacuri într-o sumedenie de cruciade și contra-cruciade, cuceriri și recuceriri, colonizări și decolonizări.

Iar în relațiile dintre musulmani și evrei prevalează de asemenea neîncrederea, născută de astă dată

dintr-o rivalitate relativ recentă, însă extrem de virulentă, între naţionalisme sprijinite pe religie şi care se află angajate într-un război total – pe toate planurile şi pe toată întinderea planetei.

Această neîncredere profundă dintre adepţii religiilor monoteiste, solid instalată în minţi şi constant alimentată de actualitatea cotidiană, face dificile orice schimb fecund între populaţii şi orice osmoză armonioasă între culturi.

Nu mă îndoiesc că se află, pe toate meleagurile, nenumărate persoane de bine care vor sincer să-l înţeleagă pe Celălalt, să coexiste cu el, depăşindu-şi prejudecăţile şi temerile. În schimb, ceea ce nu se întâlneşte aproape niciodată, dar eu însumi am cunoscut în cetatea levantină în care m-am născut, este acea apropiere permanentă şi intimă între populaţii creştine sau evreieşti impregnate de civilizaţie arabă, şi populaţii musulmane în mod decis întoarse înspre Occident, cultura lui, modul său de viaţă, valorile sale.

Această varietate atât de rară de coexistenţă între religii şi între culturi era rodul unei înţelepciuni instinctive şi pragmatice mai degrabă decât al unei doctrine universaliste explicite. Dar sunt convins că ea ar fi meritat să aibă o mare răspândire. Mi se întâmplă chiar să cred că ar fi putut funcţiona ca antidot la otrăvurile secolului nostru sau, cel puţin, ar fi putut furniza câteva argumente probante celor care ar voi să reziste derivelor identitare. Faptul că

populațiile care jucau acest rol de catalizator sunt astăzi dezrădăcinate și pe cale de extincție nu e numai nefericit pentru aceste comunități înseși și pentru diversitatea culturilor. Dezintegrarea societăților plurale din Levant a pricinuit o degradare morală ireparabilă care afectează în prezent toate societățile umane și care dezlănțuie asupra lumii noastre barbarii de nebănuit.

Fiind vorba mai exact de felul în care a fost gerată diversitatea religioasă în țara mea natală, e greu să-i aducem laude, dat fiind că s-a încheiat cu constatarea unui eșec. Dar n-ar trebui nici „să aruncăm pruncul odată cu apa din copaie", cum spune un vechi adagiu german.

Ceea ce numesc aici „prunc" este ideea de a recunoaște existența tuturor comunităților religioase, chiar și a celor mai mici, și de a-i acorda fiecăreia un statut legal, libertatea cultului, a drepturilor politice și culturale – într-un cuvânt, o demnitate. A fost un principiu adoptat de Liban încă de la întemeierea sa și care-l deosebește de majoritatea țărilor lumii.

Această specificitate a fost mult timp percepută ca o curiozitate locală, destul de rizibilă și probabil superfluă, cu atât mai mult cu cât regiunile vecine proclamau sus și tare că cetățenii lor erau cu toții de aceeași calitate, fără a se ține seamă de apartenența lor religioasă sau etnică. Oricine îndrăznea să

pretindă că exista o diferență de tratament după cum persoana era sunită sau șiită, musulmană sau coptă, arabă sau kurdă, alauită sau druză, nu făcea decât să propage, pare-se, minciunile dușmanilor națiunii! Nici în Siria, nici în Irak, nici în Egipt, nici în Sudan, nici în altă țară arabă, nici de altfel în țările nearabe din Orientul Mijlociu, precum Israelul, Iranul sau Turcia, nu se făcea deosebire, nu-i așa, între cetățeni în funcție de religia sau etnia lor! Numai Libanul mai păstra încă aceste subtilități arhaice...

Astăzi se știe că refuzul de a recunoaște existența diferitelor comunități religioase sau lingvistice n-a avut drept consecință să întărească egalitatea între cetățeni sau să abolească discriminările, ci tocmai dimpotrivă. Pretutindeni a dus la marginalizarea și excluderea unor întregi populații care aveau un rol de jucat.

Scriind aceste pagini, mă gândesc mai întâi la Orientul Apropiat, regiunea mea natală, față de al cărei bilanț în materie de discriminare și excludere nici o țară nu poate fi mândră. Dar nerecunoașterea nu constituie totuși o virtute în restul lumii. Este poate teoretic cu putință ca în anumite societăți mentalitățile să fi evoluat suficient pentru ca faptul însuși de a lua în considerare diferențele religioase sau etnice să fi devenit superfluu. La drept vorbind, nu cunosc astfel de societăți, aș fi incapabil să numesc vreuna, însă admit că ele ar putea exista într-o bună zi, într-o lume ideală. Până atunci, voi rămâne sceptic

față de țările care proclamă că toți cetățenii lor sunt tratați în același fel și că nici o parte a populației n-are nevoie să fie mai bine protejată decât altele.

Această grijă de a ocroti comunitățile cele mai frământate era prezentă încă de la începutul experienței libaneze și ea rămâne, în ochii mei, contribuția ei cea mai remarcabilă la civilizația de astăzi. Acest „arhaism" purta în sine, în ciuda aparențelor, promisiunea unei adevărate modernități.

Dar exista din nefericire, de jur-împrejurul „prunculuí" promițător, și „apa din copaie", care ar fi trebuit aruncată cât mai repede posibil. Vreau să spun, confesionalismul. Termenul, care este echivalentul local a ceea ce se numește în altă parte comunitarism, desemnează un întreg sistem de cote procentuale în virtutea căruia posturile importante din țară sunt dinainte repartizate între reprezentanții comunităților.

La origine, ideea nu era aberantă: trebuia evitat ca, pentru alegerea unui conducător, să găsim sistematic un candidat creștin opus unui candidat musulman, fiecare fiiind susținut de propriii săi coreligionari. S-a decis așadar să se repartizeze din oficiu funcțiile între diferitele comunități. Președintele Republicii avea să fie obligatoriu un creștin maronit; președintele Consiliului, un musulman sunit; președintele Parlamentului, un musulman șiit. În guvern avea să existe totdeauna o paritate exactă între miniștrii creștini și musulmani. Și fiecare comunitate avea să

aibă locurile ei de deputaţi, care nu-i vor putea fi contestate. S-a făcut efortul de a se respecta anumite dozaje în funcţiunea publică.

Dacă acest eşafodaj era complex şi chiar alambicat, el îşi avea raţiunea de-a fi şi în cele din urmă ar fi produs poate rezultatele sperate. Se subestimase însă caracterul insidios şi toxic inerent sistemului cotelor. Se sperase că atenuând competiţia dintre comunităţi, aveau să se reducă puţin câte puţin tensiunile şi să se întărească sentimentul cetăţenilor de a aparţine unei naţiuni mai degrabă decât unei confesiuni. Dar s-a produs contrariul. În loc să se întoarcă spre Stat ca să-şi obţină drepturile, cetăţenii găseau că e mai util să apeleze la conducătorii comunităţilor lor. Acestea au devenit nişte satrapii autonome guvernate de clanuri sau de miliţii înarmate şi care-şi puneau propriile interese mai presus de interesul naţional.

La drept vorbind, şi o scriu în amurgul vieţii mele cu o tristeţe infinită, în loc să fie păstrat pruncul şi aruncată apa murdară, s-a făcut pe dos – a fost aruncat pruncul şi păstrată numai apa murdară. Tot ce era promiţător s-a degradat. Tot ce era neliniştitor şi nesănătos şi se spera că e provizoriu s-a instalat mai solid ca niciodată.

Astăzi sunt convins că idealul – pentru ţara mea natală, dar nu numai pentru ea – nu constă nici în sistemul de cote, care ferecă societatea într-o logică perversă şi care duce de-a dreptul către ceea ce se

voia evitat; nici în denegarea diferențelor, care disimulează problemele și contribuie adesea la agravarea lor; ci în instaurarea unui dispozitiv de vigilență prin care s-ar avea grijă să se verifice în permanență că nici un sector al populației și chiar, în mod ideal, nici un cetățean nu e victimă a vreunei discriminări injuste legate de culoarea, religia, etnia, vârsta, sexul lui etc. Dacă nu vrem să ne resemnăm cu o lentă putrezire a țesutului social și nici nu vrem să intrăm în logica insidioasă a comunitarismului, trebuie să ne străduim să ținem seama de numeroasele sensibilități care există în sânul populației, astfel încât fiecare cetățean să se recunoască în societatea în care trăiește, în sistemul social și în instituțiile ei. Ceea ce necesită o atenție cotidiană față de toate tensiunile și toate distorsiunile.

Desigur, nu e simplu. Cum nu e simplu, pentru autoritățile unei țări moderne, să gereze sănătatea publică, transporturile sau învățământul. Dar când ne dăm seama de faptul că sunt în joc supraviețuirea însăși a națiunii, prosperitatea, locul în lume și pacea sa civilă, ne procurăm cu orice preț mijloacele de a i le asigura.

Oare am dreptate să dau atâta importanță regiunii mele natale, particularităților ei sociologice și tragediilor care au îndoliat-o?

Ceea ce mă incită s-o fac e faptul că turbulențele lumii arabo-musulmane au devenit în anii din urmă

sursa une angoase majore pentru întreaga omenire. În chip vădit, ceva grav și chiar nemaiîntâlnit s-a petrecut în această regiune, ceva care a contribuit la dereglarea lumii noastre și la deturnarea ei de la calea pe care ar fi trebuit s-o apuce.

E cam ca și când am fi suferit cu toții un cutremur mental de mare magnitudine, al cărui epicentru se situa pe tărâmul meu natal. Și tocmai de aceea, fiindcă m-am născut și am crescut pe marginea „faliei", mă străduiesc să înțeleg cum de s-a produs cutremurul și de ce s-a propagat în restul lumii, cu consecințele monstruoase cunoscute.

Voi avea ocazia de a reveni nu o dată asupra acestei chestiuni care mă obsedează și care se află în centrul cărții de față. Dacă o pomenesc aici, la sfârșitul capitolului consacrat paradisului pierdut al copilăriei mele, este pentru că astăzi mi se pare că dacă aceste experiențe levantine ar fi reușit, dacă ar fi putut reprezenta modele viabile, societățile arabe și musulmane ar fi putut evolua altfel – către mai puțin obscurantism, mai puțin fanatism, mai puțină suferință, mai puțină disperare...

Poate chiar că întreaga omenire ar fi urmat o altă cale decât cea de astăzi, care ne duce de-a dreptul la naufragiu.

II

Popoare menite pierzaniei

„Cele mai civilizate imperii vor fi totdeauna la fel de aproape de barbarie precât fierul cel mai lustruit de rugină; naţiunile, ca şi metalele, strălucesc doar la suprafaţă."

Antoine DE RIVAROL (1753-1801),
De la philosophie moderne

1

Am fost întotdeauna foarte atașat de civilizația părinților mei, am sperat s-o văd renăscând, prosperând, înflorind, regăsindu-și splendoarea, generozitatea, inventivitatea, ca să poată uimi încă o dată întreaga omenire. Niciodată n-aș fi crezut că în amurgul vieții voi fi nevoit să-i descriu itinerariul folosind cuvinte ca suferință, dezolare, derivă, cataclism, regres, naufragiu, pierzanie...

Dar cum altfel să califici acest peisaj părăginit care ni se etalează înaintea ochilor? Țări care se dezintegrează, comunități milenare care sunt dezrădăcinate, nobile vestigii care sunt demolate, orașe spintecate, și-apoi această indescriptibilă dezlănțuire de sălbăticie – lapidări, decapitări, amputări, crucificări, linșaje –, totul filmat și difuzat cum se cuvine, ca restul planetei să nu piardă nici o imagine?

Rar în istoria popoarelor ura de sine a dus la asemenea acte de violență. În loc să sporească prestigiul civilizației lor, în loc să-i sublinieze contribuția la mersul umanității prin matematică, arhitectură, medicină sau filosofie, în loc să le reamintească contemporanilor clipele de glorie ale Córdobei, Granadei,

Fezului, Alexandriei, Sirtului, Bagdadului, Damascului sau Alepului, descendenţii sublimilor constructori de ieri se dovedesc nedemni de moştenirea ai cărei depozitari sunt. S-ar zice chiar că deliberat caută să-i facă de ruşine pe admiratorii civilizaţiei lor, spre a le da dreptate detractorilor ei.

Odinioară, cei care-i urau pe arabi erau suspecţi de xenofobie şi de nostalgie colonialistă; astăzi, toţi se simt autorizaţi să-i urască cu mâna pe inimă, în numele modernităţii, laicităţii, libertăţii de exprimare sau drepturilor femeii.

Am pomenit de „ura de sine"... Această atitudine mi se pare relativ recentă. Ceea ce era înrădăcinat la ai mei şi m-a iritat tot timpul în tinereţe era lipsa lor de încredere în ei înşişi şi în capacitatea lor de a-şi lua soarta în mâini – o stare de spirit care nu e fără legătură cu ura de sine; este probabil chiar mraniţa în care aceasta se sădeşte. Dar ea nu are aceleaşi consecinţe distrugătoare şi nu e în nici un fel apanajul unui popor, al unei etnii sau al unei comunităţi religioase. Toţi cei care au suferit mult timp autoritatea apăsătoare a unui colonizator, a unui ocupant, a unei metropole, cunosc acest sentiment de dependenţă, această nevoie de a aştepta aprobarea unei instanţe superioare, această temere de a-şi vedea propriile decizii disprețuite, sancţionate, abolite.

Istoria ţării mele natale este elocventă în această privinţă. Secole la rând, ordinele veneau de la Istanbul,

de la Sublima Poartă, cum se obișnuia să se spună. Din când în când, vreun emir de pe Munte se răzvrătea, își croia un fief, împletea alianțe, obținea două-trei victorii. Din păcate, Poarta reacționa totdeauna în cele din urmă; rebelul era învins, prins, apoi dus în lanțuri în cine știe ce temniță umedă. Numai în amurgul otomanilor a putut scăpa Muntele Liban de autoritatea lor, atunci când, deasupra sultanului, erau suverani mult mai puternici care-i dictau propriile lor exigențe.

Dar obiceiul de a asculta de o Sublimă Poartă n-a dispărut totuși. Poruncile care nu mai veneau de la Istanbul erau acum așteptate de la Washington, de la Moscova, de la Paris, de la Londra; și, de asemenea, de la anumite capitale regionale, precum Cairo, Damasc, Teheran sau Riad. Încă și astăzi, când vine momentul alegerii unui nou președinte, de exemplu, cetățenii nu se întreabă care dintre candidații potențiali ar fi cel mai bun pentru țară, ci mai curând asupra cărui nume vor cădea de acord cancelariile; s-a întâmplat chiar ca nu o dată alegerea să fie amânată mult peste data constituțională, așteptându-se ca „puterile electoare" să ajungă la o înțelegere.

Dacă în cazul libanez sunt unele particularități, el nu este mai puțin reprezentativ pentru o stare de spirit ce se regăsește, în grade diverse, în ansamblul țărilor arabe, și care se caracterizează printr-o atenție excesivă față de dezideratele Marilor Puteri. Se presupune că acestea sunt omnipotente și că e inutil să li se reziste. Se consideră că între ele e obligatoriu

să existe o conivenţă şi că e inutil să se sconteze pe contradicţiile dintre ele. Şi există convingerea că ele au conceput pentru viitorul naţiunilor nişte proiecte precise ce nu pot fi defel modificate şi care trebuie doar încercat să fie ghicite; aşa se face că şi cea mai neînsemnată declaraţie a unui consilier subaltern de la Casa Albă e scrutată de parcă ar fi o decizie a Cerului.

Acest cusur de care suferă ai mei rezultă dintr-o lungă practică de descurajare şi de resemnare. La ce bun să protestezi, să revendici, să te surescitezi de vreme ce ştim că toate acestea se vor sfârşi cu o baie de sânge? La ce bun să combaţi cutare adversar sau cutare dinastie, de vreme ce Marile Puteri nu vor voi niciodată să le abandoneze? Şi, evident, aceleaşi Puteri fixează momentul când trebuie să înceapă un război şi când trebuie să se oprească... Oricine pune la îndoială aceste venerabile aserţiuni este perceput ca fiind naiv sau ignorant.

Deşi rizibilă şi iritantă, această lipsă de încredere în sine pare totuşi benignă când e comparată cu ceea ce emană din lumea arabă de câţiva ani încoace, şi anume o profundă detestare de sine însuşi şi de ceilalţi, însoţită de o glorificare a morţii şi a comportamentelor suicidare.

Nu e uşor de explicat prin cuvinte o derivă atât de monstruoasă. Aş vrea pur şi simplu să spun aici

că, pentru cei născuți în aceeași epocă și în aceeași regiune ca mine, această evoluție pare totodată mai neliniștitoare și mai puțin surprinzătoare decât pentru majoritatea contemporanilor noștri.

Când un om decide să-și pună capăt zilelor, nu putem decât să ne întrebăm de ce a ajuns el la astfel de acte violente. Dacă, de la o sinucidere la alta, cauzele nu sunt niciodată aceleași, există de obicei un motiv comun: absența speranței, sentimentul de a fi pierdut irevocabil ceva fără de care viața nu mai merită osteneala de a fi trăită – sănătatea, averea, demnitatea sau persoana iubită.

Mă voi feri să adaug că e la fel și pentru popoare. Căci, la drept vorbind, acest lucru nu se produce niciodată. Se întâmplă, asta da, ca un grup de persoane – o familie, mai multe, o mică sectă – să purceadă la o sinucidere colectivă. Vechile cronici relatează chiar că în Fenicia, în secolul al IV-lea î.e.n., locuitorii din Sidon, asediați de regele Persiei, își incendiaseră propriul oraș, preferând să piară decât să se predea invadatorului; și oricine cunoaște episodul de la Masada, unde Sicarii evrei s-au omorât ca să nu cadă în mâinile legionarilor de la Roma.

Dar fenomenul la care asistăm în secolul nostru depășește acestea. Faptul că milioane de persoane cad sub stăpânirea disperării și că un mare număr dintre ele ajunge să adopte atitudini suicidare, aceasta nu se mai văzuse niciodată în Istorie și mi se pare că n-am cântărit încă bine toată importanța a ceea ce este pe cale de a se desfășura sub ochii noștri în

ansamblul lumii arabo-musulmane, ca și în toate țările în care trăiesc diasporele sale.

Îmi amintesc că m-am uitat, în aprilie 2011, în primele faze ale revoltei din Siria, la un video filmat noaptea în care manifestanții scandau în mers: „În paradis ne vom opri, milioane de martiri". Un slogan ce se va face curând auzit și în alte țări din regiune.

I-am contemplat pe acei oameni cu tot atâta fascinație pe cât oroare. Dovedeau mare curaj, mai ales că pe vremea aceea nu aveau arme, iar partizanii regimului trăgeau în ei la fiecare adunare. Dar vorbele lor dezvăluiau niște suflete păgubite și dezgoleau toată suferința lumii.

Când o persoană își pierde pofta de viață, le revine apropiaților ei să-i redea speranța. Când populații întregi se lasă cotropite de dorința de a distruge și de a se distruge, noi toți, contemporanii lor, semenii lor, trebuie să le găsim leacuri. Dacă nu din solidaritate cu Celălalt, măcar din voința de supraviețuire.

Căci disperarea se propagă în epoca noastră peste mări și țări, dincolo de ziduri, dincolo de toate granițele concrete sau mentale, și nu e ușor de stăvilit.

2

Ţin tot timpul la mine, scrise pe un carton îndoit, aceste cuvinte ale unui poet arab aproape necunoscut, Ummayyah Ibn Abi Salt al-Andalusi, născut la Dénia, în Spania secolului al XI-lea:

Dacă sunt făcut din argilă,
Întreg pământul e ţara mea
Şi rude-mi sunt toate creaturile.

De altfel, nu e nevoie să revenim atât de departe în trecut ca să întrevedem un cu totul alt chip al civilizaţiei părinţilor mei. Oroarea care ni se etalează astăzi dinaintea ochilor e mai recentă decât pare. Eu însumi am cunoscut o realitate mult diferită. Dar când mi se întâmplă să vorbesc despre ea în zilele noastre, simt crescând în jurul meu agasarea, nerăbdarea şi incredulitatea.

Ceea ce nu mă surprinde cu adevărat. Când o calamitate s-a produs efectiv, nu se poate niciodată demonstra că era evitabilă, chiar dacă tu însuţi eşti convins de asta. Iar eu sunt. Mi-am petrecut tinereţea în acea parte a lumii şi de atunci o observ necontenit.

Îndoielnicul privilegiu al generației mele este tocmai cel de a fi fost martoră a lentei metamorfoze a Dr. Jekyll în Mr. Hyde; vreau să spun a transformării unui vast ansamblu de popoare care nu se îndepărtau mult de normele vremii lor, care împărtășeau toate visurile, toate ambițiile și toate iluziile contemporanilor lor, în mulțimi buimace, furioase, amenințătoare, disperate.

Acea „normalitate" este astăzi uitată. Mulți oameni au chiar dificultăți în a crede că ea a existat realmente, într-atât s-au obișnuit să privească tot ce are vreo atingere cu arabii și cu Islamul ca venind din altă galaxie. De aceea nu e inutil să le amintim, de pildă, că linia de fractură ideologică pe care o cunoștea omenirea în secolul XX între marxism și adversarii săi traversa lumea arabo-musulmană la fel cum traversa și restul planetei.

Țări precum Sudanul,Yemenul, Irakul sau Siria adăposteau importante formațiuni politice de obediență comunistă. Iar Fâșia Gaza, înainte de a deveni bastionul Hamasului, emanație palestiniană a Fraților musulmani, a fost până în anii 90 fieful unei organizații care se reclama de la marxism-leninism.

Și mai elocvent este exemplul Indoneziei. În zilele noastre, de fiecare dată când e menționată, se subliniază că e cea mai mare națiune musulmană din lume. În vremea adolescenței mele, era cunoscută și pentru o altă particularitate: cea de a adăposti cel mai mare partid comunist de pe planetă după cele

din China și din Uniunea Sovietică; număra, la apogeu, aproape trei milioane de membri, puțin mai mult decât „concurentul" său cel mai apropiat, Partidul Comunist Italian.

Nu caut să fac aici elogiul mișcării comuniste. Ea a suscitat imense speranțe pentru toată omenirea, apoi le-a trădat. A mobilizat ființe de valoare, purtătoare ale celor mai generoase idealuri, apoi le-a dus într-un impas. Falimentul său a fost cataclismic, pe măsura rătăcirilor sale, și ea a facilitat alunecarea lumii către degradarea globală la care asistăm astăzi.

Dacă tonul pe care-l folosesc evocând trecutul apropiat denotă, orice s-ar spune, un pic de nostalgie este pentru că prezența, în sânul mai multor națiuni cu o mare majoritate musulmană, între anii 20 și sfârșitul anilor 80, a unei ideologii hotărât laice precum marxismul, mi se pare astăzi ca un fenomen semnificativ, revelatoriu, a cărui dispariție poate fi legitim regretată.

Dincolo de aspectul pur politic, trebuie să ne amintim atmosfera intelectuală și culturală care domnea în timpul unei bune părți din secolul XX și pe care am cunoscut-o eu însumi la Beirut. Mă gândesc, spre exemplu, la dezbaterile pe care le puteau avea studenții și studentele la Universitatea din Khartoum, în grădinile din Mosul sau în cafenelele din Alep; la cărțile lui Gramsci pe care acești tineri căpătaseră obișnuința de a le citi, la piesele lui Bertolt Brecht pe care le jucau sau le aplaudau, la poemele lui Nazim Hikmet sau Paul Éluard, la cântecele revoluționare

pentru care le băteau inimile, la evenimentele care-i făceau să reacţioneze – războiul din Vietnam, asasinarea lui Lumumba, întemniţarea lui Mandela, zborul spaţial al lui Gagarin sau moartea lui „Che". Şi mai mult decât toate acestea, mă gândesc cu o profundă nostalgie la surâsul studentelor afgane sau yemenite ce încă radiază din fotografiile anilor 60. Apoi compar cu universul strâmt, întunecat, amărât şi închircit în care se află închişi cei şi cele ce frecventează azi aceleaşi locuri, aceleaşi străzi, aceleaşi amfiteatre.

Tristeţea mea se explică şi prin câteva alte motive de care vorbesc puţin de obicei, chiar dacă mă gândesc la ele adesea.

Când îmi rememorez istoria regiunii mele natale din decursul ultimilor o sută de ani, constat că mişcările politice de inspiraţie marxistă au fost finalmente singurele în care musulmanii, evreii şi creştinii de toate confesiunile s-au putut afla câtva timp alături unii de alţii. E drept că, în majoritatea ţărilor, impactul acestor formaţiuni a fost limitat. Dar au existat şi câteva excepţii remarcabile.

Mă gândesc în special la cazul acelui personaj numit „tovarăşul Fahd". Născut la Bagdad în 1901 în sânul unei familii asiriene, îşi făcuse studiile într-o şcoală de misionari americani înainte de a descoperi marxismul şi a se angaja în luptele sociale. Avea o asemenea harismă personală şi asemenea capacităţi de organizator că deveni nu numai şeful de necontestat

al tânărului Partid Comunist Irakian, ci și deopotrivă una dintre figurile cele mai populare din țară, indiferent de comunitate. Autoritățile au decis să-l întemnițeze. Dar el izbutea, din fundul închisorii, să mai organizeze încă greve generale și manifestații de masă. Atunci s-a luat hotărârea descotorosirii de el o dată pentru totdeauna. Condamnat la moarte pentru „contacte cu țări străine", „uneltiri subversive" și „propagandă comunistă în rândul forțelor armate", a fost spânzurat în piața publică în februarie 1949.

Întreaga națiune, se spune, s-a cufundat în doliu. Tovarășii săi au devenit inconsolabili și mii de militanți au jurat să-l răzbune. Se povestește chiar că în ziua în care monarhia irakiană a fost răsturnată, nouă ani mai târziu, manifestanții au pus mâna pe demnitarii pe care-i credeau răspunzători de moartea lui și i-au târât din palatul regal până la locul unde „tovarășul Fahd" fusese executat, ca să-i facă să împărtășească aceeași soartă.

Dacă am povestit această întâmplare e doar spre a semnala că astăzi nu mai există în această țară, nici în restul regiunii, o singură mișcare politică în stare să ridice în fruntea ei o persoană aparținând unei mici comunități ca aceea a creștinilor asirieni. Ca un irakian să poată juca vreun rol, trebuie neapărat să provină din una dintre cele trei componente principale ale națiunii – șiiții, sunniții sau kurzii. Nu mai există, de altfel, nici un singur partid care să fie implantat în cele trei deopotrivă...

Cât îi privește pe creștinii asirieni sau asiro-caldeeni, ei au trebuit să părăsească în masă Mesopotamia în care trăiau strămoșii lor de mii de ani, pentru a se exila în Statele Unite, în Canada, în Suedia și în alte locuri. Dezrădăcinați chiar ieri, sub ochii noștri, în indiferența lacrimogenă ce caracterizează acest secol.

Cazul „tovarășului Fahd" mă face să evoc o chestiune ce mă preocupă de mult, care a devenit importantă în ultimii ani, odată cu creșterea comunitarismului, și despre care nu se vorbește îndestulător.

M-am întrebat adesea dacă nu cumva în istoria comunismului fusese încă de la origine un enorm subînțeles, propagat în mod conștient sau inconștient de către fondatori, de către adepți, ca și de către detractori, și care ar putea fi formulat după cum urmează: nu numai *proletarilor* le-a promis Marx, oarecum, izbăvirea, ci și *minoritarilor*, tuturor acelora care nu se puteau identifica plenar cu națiunea socotită a fi fost a lor. În orice caz, așa i-au înțeles mulți oameni mesajul.

Nu întâmplător șeful istoric al Partidului Comunist Irakian era un creștin, iar șeful istoric al Partidului Comunist Sirian era un kurd. Nu întâmplător atâția evrei din Rusia, din Germania, din Polonia, din România și din alte locuri au aderat la mișcare cu entuziasm. Și nu întâmplător la crearea Statului Israel

arabii rămași pe loc s-au rânduit în masă sub stindardul partidului comunist: era singura formațiune care le permitea să participe la viața politică întocmai ca și concetățenii lor evrei, fără să aibă sentimentul că-și trădează identitatea arabă. În multe țări, cei care nu aparțin religiei dominante sau etniei majoritare se pomenesc în general excluși sau cel puțin marginalizați; dacă țin să se angajeze în acțiunea politică, trebuie să găsească un spațiu în care s-ar putea simți luptând cu arme egale cu compatrioții lor proveniți din cele mai mari comunități.

În Levant, ca și în Europa orientală și în multe alte regiuni din lume, mișcările de inspirație marxistă au jucat multă vreme acest rol. Se întâlneau în ele bărbați – și femei – de diverse confesiuni și de diverse origini, toți seduși de o doctrină care punea accentul pe apartenența de clasă și oculta astfel handicapul, ca să nu spunem blestemul, care era pentru ei statutul lor de minoritari. Să-și depășească apartenențele înguste proiectându-se către o identitate vastă, cuprinzând „proletarii din toate țările", adică întreaga omenire, ce puteau ei oare spera mai mult? Independent de ideile politice care o însoțeau, această stare de spirit reprezenta indiscutabil un progres și nu numai pentru militanții înșiși; ridicându-se mai presus de propria lor comunitate, ei se eliberau de apăsătoarea logică comunitară, iar întreaga lor societate se elibera și ea puțin de aceeași logică.

Se înțelege de la sine că cei mai mulți dintre ei ar fi fost indignați dacă li s-ar fi explicat în acești

termeni motivele subterane ale angajării lor. Din punctul lor de vedere, ei erau pur și simplu revoltați împotriva oprimării, împotriva alienării, împotriva exploatării omului de către om. Vorbeau cu bucurie de ralierea lor la clasa muncitoare sau de conștiința lor de clasă; unii dintre ei își spuneau chiar, nu fără mândrie, „trădători" ai burgheziei din care proveneau. Cu greu ar fi admis că apartenența lor religioasă ori etnică conta câtuși de puțin în lupta lor.

Am făcut parte din această ceată, pentru scurt timp. Atât de scurt că ar fi prezumțios să-i consacru mai mult de câteva rânduri. M-am alăturat mișcării la 18 ani și jumătate, am părăsit-o la 19 ani și jumătate. Foarte repede, am înțeles că n-aveam temperamentul unui militant, nici pe cel al unui adept. Am plecat deci în vârful picioarelor, fără vâlvă, fără scrupule, fără sarcasm și fără să rup relațiile cu prietenii ce rămăseseră pe loc, dar păstrând din credințele lor doar ceea ce se potrivea deja cu convingerile mele mai vechi, anume credința într-o lume în care nici o ființă umană n-ar fi victimă a discriminării din cauza culorii ei, a religiei, limbii, naționalității, identității sexuale sau originii sale sociale.

Poate că astfel de convingeri – universaliste ori pur și simplu împăciuitoare – s-au înrădăcinat în mine datorită apartenenței mele la o țară mică și la o comunitate minusculă; cei care au un profil ca al meu înfloresc în anumite medii înconjurătoare și merg spre declin în altele. Însă mă voi feri să trag

de aici concluzia că o astfel de înclinație spirituală survine pe cale naturală la minoritari. Reacția cea mai spontană a lor este să-și afirme particularismul și să se închidă în el mai degrabă decât să încerce să-l depășească. Lucrul acesta a fost întotdeauna adevărat și e și mai adevărat în veacul nostru.

Am pomenit de nostalgie și de regrete. Aceste noțiuni imprecise merită să fie scrutate ceva mai îndeaproape. Țările arabe sau musulmane ar fi evoluat oare în mai bine dacă partidele comuniste ar fi jucat un rol mai important în ele? Nu cred și sunt chiar convins de contrariu. Văzând cum s-au comportat aceste mișcări de fiecare dată când s-au aflat la putere, rezonabil e să presupunem că am fi asistat la derive monstruoase – epurări, masacre și emergența unei puzderii de mici Stalin – mai curând decât la minuni. Din acest punct de vedere, nu e cazul să avem vreun regret sau vreo nostalgie.

În schimb, ceea ce suntem în drept să deplorăm este dispariția singurului spațiu politic care-i permitea fiecărui cetățean, oricare ar fi fost apartenențele-i etnice, religioase sau altele, să joace un rol de prim-plan în sânul națiunii sale.

M-aș fi resemnat cu ușurință dacă acest spațiu eliberator menajat de marxism și situat la stânga eșichierului politic ar fi fost înlocuit de un spațiu comparabil situat la dreapta. Dar nu asta s-a întâmplat. Spațiul eliberator pur și simplu a dispărut. Minoritarii au redevenit paria și victime pentru mai

târziu, ceea ce, în ochii mei, constituie o pierdere ireparabilă și chiar un regres dezastruos, atât pentru regiunea mea natală, cât și pentru restul lumii.

Făcând eu însumi parte dintre minoritari, dau poate impresia că-mi pledez propria cauză. Dar altceva mă preocupă. De-a lungul întregii istorii umane, soarta minoritarilor a fost un indice revelatoriu al unei probleme mai vaste, care-i afectează pe toți cetățenii unei țări și toate aspectele vieții sale sociale și politice. Atitudinea naziștilor față de evrei în anii 30 și 40 s-a dovedit criminală și distrugătoare pentru ansamblul națiunii germane și dincolo de el. Într-o societate în care minoritarii suferă discriminări și persecuții, totul se corupe și se pervertește. Conceptele se golesc de sens. A mai vorbi de alegeri, dezbateri, libertăți academice sau Stat de drept devine abuziv și amăgitor.

Când nu-ți mai poți exercita prerogativele de cetățean fără să te referi la apartenențele tale etnice sau religioase, înseamnă că întreaga națiune s-a angajat pe calea barbariei. Câtă vreme o persoană aparținând unei minuscule comunități poate juca un rol la scara întregii țări, asta înseamnă că înainte de tot restul trece calitatea de ființă umană și de cetățean. Când acest lucru devine imposibil, înseamnă că ideea de cetățenie și ideea de umanitate sunt în pană, ceea ce este astăzi adevărat pe toate meleagurile Levantului, fără nici o excepție. Și e din ce în ce mai adevărat, în grade diverse, și în alte părți ale lumii.

Chiar în țările cu o mare tradiție democratică, devine dificil să-ți exerciți rolul de cetățean fără să

te referi la originile tale etnice, la confesiunea ta sau la apartenențele tale specifice.

Filosoful american William James și-a pus într-o zi, într-o conferință rostită în fața studenților, o întrebare pertinentă: de vreme ce perioadele de război mobilizează energiile și storc de la orice ființă umană ce poate ea oferi mai bun – camaraderia, întrajutorarea, avântul, dăruirea de sine –, n-ar trebui oare să dorim, cum o fac unii, „un bun război" pentru a isprăvi cu indolența și lăsarea în voia soartei? Răspunsul său era că trebuia inventat, în sânul societăților noastre, „un echivalent moral al războiului", adică niște lupte pașnice care ar face apel la aceleași virtuți, ar mobiliza tot atâtea energii, dar fără a trece pentru asta prin atrocitățile pe care le provoacă războaiele. Sunt ispitit să fac aici o observație similară: poate că avem nevoie în acest veac de un „echivalent moral" al internaționalismului proletar, fără monstruozitățile pe care acesta le-a adus cu sine. N-ar fi oare de dorit, într-adevăr, să vedem ivindu-se, față cu toate dezlănțuirile identitare, o vastă mișcare capabilă să opereze o mobilizare masivă a contemporanilor noștri în jurul unor valori universale și dincolo de toate frontierele politice, religioase, etnice sau culturale?

Și în acest domeniu, regiunea mea natală ar fi putut da exemplu și propaga lumina de-a lungul și de-a latul planetei, dar, din nefericire, ea a propagat în cele din urmă tenebrele.

3

Acest mic ocol prin istoria ambivalentă a marxismului viza îndeosebi să amintească de „normalitatea" lumii arabe, subliniind că aceasta din urmă nutrise mult timp aceleași visuri și aceleași iluzii ca și restul planetei. Trebuia să insist asupra acestui punct, dat fiind că ideea care prevalează în zilele noastre este tocmai aceea a unei „stranietăți" funciare a lumii respective. Se crede că ea poartă niște „diferențe ireductibile" încă din noaptea vremurilor. Se ajunge chiar să fie considerată, conștient sau nu, ca un univers aparte, locuit de o omenire de alt tip.

Atitudinea aceasta este larg împărtășită. De toți cei care, din ce în ce mai numeroși, resimt neîncredere sau ostilitate față de lumea arabo-musulmană și de populațiile provenite din ea; de cei mai militanți islamiști, ale căror spuse și fapte vizează acreditarea acestei percepții; și de un larg evantai de persoane de toate originile și de toate credințele, care sunt tulburate de anumite moduri de a proceda, care constată diferențe față de propriile lor comportamente, și care, cu toată buna-credință, trag de aici concluziile ce li se par evidente.

Dacă astfel de atitudini mă neliniștesc, este deoarece credința în niște „diferențe ireductibile" ne angajează, fără să vrem, pe o cale periculoasă și perversă, care duce la abolirea noțiunii de universalitate și chiar a celei de umanitate. Și tocmai spre a dezminți această credință amintesc eu neîncetat cum lumea arabă pe care am cunoscut-o în tinerețe împărtășea normele epocii. Avea, în esență, aceleași preocupări, aceleași dezbateri, același fel de a face haz. Și ar fi putut să evolueze perfect în cu totul alt mod decât cel care se etalează astăzi în fața ochilor noștri.

Cei care au ca și mine obiceiul de a hoinări pe web pot găsi acolo o uimitoare secvență filmată în Egipt la mijlocul anilor 60. E în arabă, dar internauții au avut grijă să o subtitreze în alte limbi, în special în franceză și în engleză. Îl vedem în ea pe Nasser într-un amfiteatru sau într-o sală de congres, explicându-i unui public numeros ce anume le reproșa el Fraților musulmani. Interesul documentarului stă deopotrivă în spusele președintelui [*ra ïs*] și în reacțiile auditoriului.

Președintele povestește că după răsturnarea monarhiei egiptene, Frații încercaseră să pună tânăra revoluție sub tutela lor și că el însuși se întâlnise cu ghidul lor suprem, în tentativa de a găsi un teren de înțelegere cu el. „Știți ce mi-a cerut? Să impun portul voalului în Egipt și ca orice femeie care iese pe stradă să-și acopere capul!"

Un mare hohot de râs zguduie sala. Un glas se ridică din asistență spre a sugera ca șeful Fraților să poarte el însuși voalul. Râsetele se reiau și mai tare. Nasser continuă. „I-am spus: «Vrei să ne întorci pe timpul califului al-Ḥākim, care poruncise oamenilor să nu iasă pe stradă decât noaptea și să se închidă în casă ziua?» Dar ghidul Fraților a insistat: «Tu ești președinte, tu ar trebui să le poruncești tuturor femeilor să se acopere». I-am răspuns: «Tu ai o fată care studiază la Facultatea de Medicină și ea nu e voalată. Dacă tu nu izbutești să faci o singură femeie să poarte voal, deși e propria ta fiică, ai vrea ca eu să descind în stradă ca să le impun voalul la zece milioane de egiptene?»"

Raïs e atât de amuzat de ceea ce relatează încât îi e greu să-și reia discursul. Soarbe o gură de apă. Și când reușește să-și stăpânească hohotele de râs, începe să enumere cererile formulate, după el, de conducătorul islamist: femeile nu mai trebuie să muncească, cinematografele și teatrele trebuie închise etc. „Cu alte cuvinte, întunericul trebuie să domnească peste tot!" Din nou râsete...

Arabii care privesc aceste imagini cu o jumătate de secol mai târziu nu mai au nici un chef de râs. Mai curând le vine să plângă. Căci un asemenea discurs din partea unuia dintre conducătorii lor ar fi astăzi de negândit. Cum să tratezi în glumă chestiunea voalului când atâția oameni o iau în tragic? De altminteri, e aproape sigur că femeile care erau

prezente în sală, dacă mai sunt pe lume, ca și fiicele și nepoatele bărbaților din asistență, sunt toate în prezent voalate cum se cade. Uneori din propria lor voință, alteori fiindcă presiunea socială nu le lasă nici o altă opțiune.

Mai e oare nevoie să amintesc că acel conducător care vorbea astfel nu era un politician oarecare, că nu era șeful de rând al vreunei facțiuni laice radicale, ci era – și de foarte departe! – conducătorul cel mai popular al lumii arabe și al ansamblului lumii musulmane? Fotografiile sale erau peste tot, la Beirut ca și la Cairo, la fel în Alger, la Nouakchott, la Aden, la Bagdad și până la Karachi și Kuala Lumpur. Se aștepta de la el să le redea compatrioților și coreligionarilor săi demnitatea. De la dispariția sa, nimeni n-a reușit să-i ia locul în inimile lor.

În momentul scrierii paginilor de față, am consultat-o pe mama ca s-o rog să precizeze un anumit număr de detalii, și ea mi-a vorbit iarăși de Egiptul dinainte, de plaja din Alexandria, de plimbările călare și de casa „noastră" de la Heliopolis. În amintirile ei, Nasser, evident, nu deține rolul cel mai frumos. În ce mă privește pe mine, dacă-l evoc cu o anumită nostalgie e fiindcă-i compar epoca nu cu cea care a precedat-o, ci cu cea care a urmat-o – a noastră. Și aici, contrastul e frapant. *Ra'īs* putea fi mult și bine un dictator militar, un naționalist vag xenofob și, pentru ai mei, un spoliator, dar nu e mai puțin adevărat că pe timpul lui națiunea arabă era respectată;

avea un proiect, nu era încă roasă de suferință și nici de ură de sine.

*

Am citat exemplul cu voalul; iată un altul, privitor la cele două mari ramuri ale Islamului, suniții și șiiții.

Relațiile lor se caracterizează în zilele noastre printr-o extremă violență. Violență sangvinară, care se traduce prin masacre lipsite de discernământ, vizând adesea moschei la ora rugăciunii sau cortegii de pelerini. Și violență verbală nemaiauzită; ajunge să faci un tur pe Internet ca să descoperi în ce termeni insultători și obsceni vorbesc unii despre alții. O violență pe care toată lumea o descrie ca fiind „seculară". Or, Nasser, el însuși sunit ca aproape toți musulmanii din Egipt, era însurat cu fiica unui negustător iranian stabilit la Alexandria. Soția sa, născută Tahia Kazem, era de confesiune șiită, dar în epocă nimeni nu se sinchisea de asta, nici admiratorii președintelui [*ra'īs*], nici detractorii săi. Vechea ceartă dintre cele două ramuri principale ale Islamului părea să aparțină trecutului.

Cât despre căsătoriile dintre șiiți și suniți, ele deveniseră foarte frecvente în Libanul tinereții mele. Și se înmulțeau chiar între musulmani și creștini. Desigur, continuau să suscite reticențe în diverse medii, dar din ce în ce mai multe familii le acceptau fără să facă mofturi, ca pe o evoluție normală într-o lume aflată în mișcare.

Încă îmi mai amintesc de acea doamnă care aparţinea marii burghezii musulmane şi care venise într-o zi să mă vadă. N-aveam decât 25 de ani, dar pesemne că-i apăream ca un bătrân înţelept. Fiica sa îl frecventa pe unul dintre prietenii mei, un universitar creştin, şi cei doi plănuiseră să se căsătorească. „Demersul meu e neobişnuit, ştiu", îmi spusese ea, „dar aş vrea doar să-mi spuneţi, confidenţial, dacă acest tânăr vi se pare serios şi dacă credeţi că o va face fericită. Nu e uşor pentru noi să-i dăm mâna fiicei noastre unice cuiva de altă religie, asta va crea tensiuni şi aş vrea să fiu sigură că acest tânăr merită riscul şi că nu voi regreta mâine că am făcut acest pas."

Vorbele ei m-au atins profund. Astăzi mi se par emblematice pentru acea civilizaţie levantină pe care am iubit-o atâta.

Exemplele pe care le-am dat înseamnă ele oare că lumea arabă mergea liniştită către moderitate, către laicitate şi către pacea civilă, când „accidentele Istoriei" au venit s-o abată din drum, pentru a o împinge într-o cu totul altă direcţie? Lucrurile nu sunt atât de simple. Civilizaţia strămoşilor mei a cunoscut de câteva secole deficienţe, incoerenţe, infirmităţi care au împiedicat-o să răspundă provocărilor cu care a fost confruntată; s-ar putea chiar spune, ca să rămânem în cadrul metaforei evocate mai sus, că Dr. Jekyll a riscat întotdeauna să degenereze în Mr. Hyde.

Dar e un lucru adevărat pentru toate ființele, toate națiunile, toate civilizațiile: în anumite împrejurări, creatura monstruoasă precumpănește și onorabilul doctor dispare. Oare nu ne-am întrebat, în ultimul secol, cum de a putut țara lui Goethe, Beethoven și Lessing să se identifice într-o zi cu Göring, cu Himmler și cu Goebbels? Din fericire, Germania a știut să întoarcă pagina pentru a reveni la adevărații ei eroi, la adevăratele-i valori, și ea oferă astăzi Europei, ca și restului lumii, modelul unei democrații adulte. Îndrăzni-voi oare să sper că într-o zi popoarele care le-au dat naștere lui Averroes, lui Avicenna, lui Ibn 'Arabi, lui Khayyām și emirului Abdelkader vor ști și ele cum să redea civilizației lor momente de adevărată măreție?

4

De ani de zile contemplu lumea arabă cu neliniște, străduindu-mă să înțeleg cum de s-a putut deteriora astfel. Opiniile pe care le auzim în această privință sunt nenumărate și contradictorii. Unele incriminează mai cu seamă radicalismul violent, jihadismul lipsit de discernământ și în general relațiile ambigue în Islam dintre religie și politică; pe când altele acuză mai curând colonialismul, aviditatea și insensibilitatea Occidentului, hegemonia Statelor Unite sau ocuparea de către Israel a teritoriilor palestiniene. Dacă toți acești factori au jucat cu certitudine un rol, nici unul nu explică singur deriva la care asistăm.

Există totuși, în ochii mei, un eveniment care se detașează de tot restul și care marchează o întorsătură decisivă în istoria acestei regiuni a lumii și dincolo de ea; o înfruntare militară care s-a desfășurat într-o perioadă incredibil de scurtă și ale cărei repercusiuni se vor dovedi totuși durabile: războiul israelo-arab din iunie 1967.

În ce fel i-aș putea descrie impactul? Comparația ce-mi vine spontan în minte este cu Pearl Harbor – dar

numai pentru partea fulgurantă a atacului aerian japonez și pentru efectul de surpriză, nu pentru consecințele militare. Căci dacă flota Statelor Unite suferise, în dimineața zilei de 7 decembrie 1941, pierderi severe în material și în oameni, țara își păstrase esențialul capacităților defensive și ofensive. În timp ce în dimineața zilei de 5 iunie 1967, flotele aeriene ale Egiptului, Siriei și Iordaniei au fost practic anihilate; apoi armatele lor de uscat au trebuit să bată în retragere, cedând forțelor israeliene teritorii importante: vechiul oraș Ierusalim, Cisiordania, înălțimile Golan, fâșia Gaza și peninsula Sinai.

Din acest punct de vedere, ar fi mai potrivit să comparăm înfrângerea arabă cu dezastrul Franței din iunie 1940. Armata ei, deși încă aureolată de prestigiul câștigării primului război mondial cu 22 de ani înainte, se prăbușise foarte repede față cu ofensiva germană. Drumurile se umpluseră de refugiați, Parisul fusese ocupat, apoi țara întreagă. Sentimentul pe care-l avusese atunci națiunea de lovitură mortală, umilință, viol, nu fusese șters decât la Eliberare, patru ani mai târziu.

Și tocmai aici se află marea diferență dintre 1967 și cele două episoade din al doilea război mondial. Spre deosebire de americani și de francezi, arabii au rămas la acea înfrângere și nu și-au mai regăsit niciodată încrederea în ei înșiși.

În momentul când scriu aceste rânduri, peste o jumătate de secol s-a scurs deja și lucrurile nu s-au

ameliorat. S-ar putea chiar spune că nu încetează să se agraveze. Mai degrabă decât să se vindece și să se cicatrizeze, rănile s-au infectat și lumea întreagă a avut de suportat consecințele.

Marele învins din acest război a fost Nasser. Până atunci, se bucura de o popularitate imensă în lumea arabă ca și în ansamblul lumii musulmane, în așa măsură încât adversarii lui, și în particular mișcările islamiste, rar îndrăzneau să-l atace în mod deschis. În plus, era tânăr. Luase puterea la 34 de ani; la 38 de ani, se afla deja în vârful strălucirii sale internaționale; iar în 1967 avea abia 49 de ani și lumea îl credea solid instalat la cârmă și pentru multă vreme.

Aveam 18 ani când a izbucnit războiul. De câteva săptămâni, oricine știa că era iminent și se specula din belșug în legătură cu felul probabil în care se va termina. Cei mai entuziaști din lumea arabă erau convinși că forțele egiptene, puternic echipate de sovietici, îi vor veni de hac cât ai bate din palme armatei israeliene; în sprijinul prezicerilor lor, citau declarațiile angoasate provenite din Statul evreiesc, afirmând că acesta se afla într-o primejdie de moarte. Cei mai realiști credeau într-un conflict lung și anevoios pe care arabii îl vor sfârși desigur învingători, fie și numai în virtutea numărului lor.

Nimeni, în orice caz, în afara câtorva ofițeri din Statul-major israelian, nu-și imaginase scenariul care avea efectiv să se petreacă: un atac aerian masiv și fulgurant care, în câteva ore, va distruge la sol

armatele aeriene egipteană, siriană şi iordaniană, făcând imposibilă o contraofensivă arabă; apoi, a doua zi, o hotărâre absurdă a comandamentului egiptean, care ordonă trupelor terestre să se retragă din Sinai, accelerând dezastrul.

În mai puţin de o săptămână, luptele încetară. Israelienii şi occidentalii vor numi de îndată acest conflict „războiul de şase zile" – o denumire pe care arabii au găsit-o totdeauna insultătoare; ei vor prefera să vorbească de „războiul din iunie" sau din „şaizeci şi şapte", sau de „Naksa", un termen utilizat de Nasser însuşi imediat după înfrângere, pentru a minimaliza importanţa a ceea ce tocmai se petrecuse; este folosit de obicei în legătură cu un accident de sănătate după care se scontează că bolnavul se va restabili în cele din urmă.

Numitul „bolnav" nu s-a mai restabilit. Arabii n-au putut niciodată să-şi ia revanşa, nici să depăşească traumatismul înfrângerii; iar Nasser nu şi-a mai regăsit niciodată statura internaţională. Avea să moară, trei ani mai târziu, la vârsta de 52 de ani. Succesorii săi în fruntea Egiptului – Sadat, Mubarak şi ceilalţi – n-au avut aceeaşi ambiţie ca el, nici aceeaşi viziune asupra lumii, nici aceeaşi aură, nici afecţiunea maselor. Iar cei care au pretins că-l înlocuiesc în rolul său de erou al arabilor, precum Saddam Hussein sau Muammar al-Gaddafi, au fost toţi percepuţi ca nişte mistificatori.

Ceea ce avea să se dovedească și mai semnificativ este că naționalismul arab, care fusese până atunci ideologia dominantă în acea regiune a globului, și-a pierdut de la o zi la alta toată credibilitatea. La început, a beneficiat de aceasta marxism-leninismul. Dar numai în anumite medii și pentru un timp destul de scurt, căci în curând comunismul avea să intre la rându-i într-o zonă de turbulențe și să-și piardă și el atracția.

Pe termen lung, adevăratul beneficiar al înfrângerii lui *Ra'īs* va fi islamismul politic. El va lua locul naționalismului ca ideologie dominantă. Va înlocui nasserismul și avatarurile sale ca portdrapel al aspirațiilor patriotice și va lua locul mișcărilor de inspirație marxistă ca purtător de cuvânt al celor oprimați.

*

Văzând în acest război scurt originea derivei pe care a cunoscut-o regiunea mea natală în ultimele decenii, oare nu sunt eu pe cale de a cădea în eroarea atât de comună, atât de banală, atât de omenească ce constă în a da o importanță excesivă unor evenimente la care am fost martori? Pentru numeroși cunoscători ai lumii arabe, pogorârea în infern n-a început cu înfrângerea din 1967, ci cu aceea din 1948, care a urmat îndeaproape nașterii Statului Israel; și chiar, după unii, 30 de ani mai devreme, când, la sfârșitul primului război mondial, Puterile biruitoare au renunțat la crearea regatului arab pe

care britanicii i-l promiseseră şerifului de la Mecca prin intermediul colonelului Lawrence.

Fiecare din aceste abordări comportă partea ei de adevăr. E sigur că frustrarea arabilor vine de departe, de foarte departe, de câteva generaţii şi chiar de secole. Totuşi, dacă dorim să povestim geneza disperării suicidare şi ucigaşe de astăzi, data importantă este 1967. Până atunci, arabii erau furioşi, dar încă mai sperau. În Nasser, mai cu seamă. După această dată au încetat ei să mai spere.

Aş fi aproape tentat să scriu negru pe alb: disperarea arabă s-a născut luni, 5 iunie 1967.

Acea zi fatidică trebuia să fie, pentru tânărul student care eram eu, cea în care începeau examenele de sfârşit de an la Şcoala de Litere de la Beirut, unde mă înscrisesem la sociologie. Intrasem în sală la ora opt dimineaţă, nu fără să fi ascultat ultimele ştiri; la radio se spunea că eforturile diplomatice erau în toi, pentru a se evita un conflict armat. La ieşire, puţin înainte de amiază, un prieten apropiat s-a repezit la mine fluturând prima pagină a unui cotidian a cărui ediţie specială anunţa cu litere foarte mari că izbucnise războiul, iar aviaţia israeliană fusese anihilată.

Da, israeliană. Toate ziarele spuneau acelaşi lucru, dând crezare comunicatelor militare provenite de la Cairo şi Damasc. Flotele aeriene arabe fuseseră deja distruse la sol, dar nu se ştia şi se spunea exact invers. Posturile de radio arabe, reluate asurzitor de

megafoane, anunțau că Israelul „căzuse în capcană" și citau numărul de avioane doborâte. Mai târziu, studenții aveau să plângă de rușine și de furie; pe moment, toți erau preocupați să calculeze câte aparate mai posedau israelienii. Ieri aveau 300, explica cineva, 257 au fost distruse, nu le mai rămân decât vreo 40, care nu vor întârzia să aibă aceeași soartă.

Întors acasă, am repetat aceleași „informații" în fața tatălui meu. El a dat din cap fără a exprima vreo opinie sau vreun sentiment. Eram un pic dezamăgit. În calitate de ziarist, el urmărea știrile oră după oră cu pasiune, le comenta adesea în cronicile sale, ca și la masă cu familia și foarte des între patru ochi cu mine. Nu pricepeam de ce era așa de apatic față cu un eveniment atât de considerabil.

Doar la căderea serii a revenit ca să-mi vorbească de avioane. S-a așezat lângă mine, și-a scos din buzunar pachetul de țigări, un pachet din carton alb pe dosul căruia obișnuia să-și ia notițe. Mi l-a întins, spunând simplu: „Iată adevăratele cifre!" Și mi-a explicat, cu mare grijă să nu mă șocheze, că rezultatul luptelor era invers față de ceea ce spuneau posturile de radio arabe. A adăugat că va trebui să fim extrem de prudenți în zilele următoare. „Când oamenii vor afla în cele din urmă ce s-a întâmplat în realitate, vor turba de mânie și vor voi să distrugă totul."

Într-adevăr, au izbucnit răzmerițe a doua zi la Beirut, la Tripoli, ca și în alte câteva orașe din regiune. A fost atacat tot ce era perceput ca dușmănos

față de Nasser și națiunea arabă – companiile engleze, misiunile americane și comunitățile evreiești, chiar cele care nu fuseseră niciodată înainte luate drept ținte, precum la Tunis.

Vineri, *Raïs* a rostit la radio un discurs solemn și sfâșietor, în care și-a recunoscut înfrângerea și a anunțat că demisionează. Imediat, milioane de oameni au ieșit pe străzi în Egipt, în Liban și în alte părți, ca să-i ceară să rămână la cârmă. A doua zi, sâmbătă, a revenit asupra hotărârii sale.

Cei mai mulți istorici estimează că demisia sa era o manevră abilă ca masele să aibă din nou încredere în el și astfel să-și recapete legitimitatea. Probabil că e adevărat. Nu e însă nici o îndoială că masele în cauză țineau la el și că menținerea sa în fruntea țării le mai reconfortase puțin.

Eu însumi, care aveam o mie de motive ca marele om să nu-mi placă, fusesem devastat de demisia lui, cum rareori am fost în viață. Niciodată nu fusese pentru mine o figură paternă, dar în prezent mă simțeam orfan. Aveam impresia că sunt în mijlocul unui torent, iar el era singura creangă de care să mă agăț. Îmi închipui că astfel își trăiesc popoarele clipele de descumpănire.

Un incident îmi stăruie în memorie. În acel an, primul din viața mea universitară, mă înscrisesem la două instituții școlare diferite. La Școala de Litere deci, pentru sociologie – dar teza la care mă căznisem

în dimineața de 5 iunie nu avea să fie niciodată corectată, iar examenele au fost amânate. Și la Universitatea Saint-Joseph, pentru științe economice; acolo, examenele avuseseră loc cu câteva săptămâni înainte de război, iar rezultatele trebuiau să fie afișate vineri, 9 iunie.

Din întâmplare, a fost ziua demisiei lui Nasser. Îi ascultasem deci discursul, difuzat de la Cairo de „Vocea Arabilor", și fusesem aât de perturbat – de ceea ce spusese, de plecarea sa, de dezastru, de tot ce se petrecea – încât nu mă mai gândeam la examenele mele. Numai când m-a întrebat mama dacă aflasem deja rezultatele m-am hotărât să mă duc să văd.

Am apucat-o spre universitate. Înt-adevăr, listele erau afișate pe niște panouri înăuntru, cu numele fiecărui student, urmat de rezultatul său. M-am apropiat. M-am uitat. Apoi am plecat.

Eram deja afară, în drum spre casă, când am fost cuprins de un sentiment dintre cele mai stranii: nu mai izbuteam să-mi amintesc dacă reușisem sau căzusem. A trebuit să mă duc înapoi ca să mă uit iarăși.

Până în ziua aceea, nu mai cunoscusem o asemenea confuzie mentală. Cum de putusem uita după numai cinci minute dacă fusesem admis în anul doi sau picasem? Un lucru atât de important pentru mine și atât de ușor de ținut minte? Acel moment de rătăcire și de absență rămâne în memoria mea ca

un simbol al sfâşierii timpului care a fost, pentru mine ca şi pentru ansamblul arabilor, deruta din iunie 1967.

Avusesem probabil nevoia inconştientă de a mă asocia astfel suferinţei oraşului în care mă născusem.

5

Arabii pierduseră aşadar războiul, iar Israelul îl câştigase. Cu toate astea, odată cu trecerea timpului, ne putem întreba dacă acest conflict prea scurt n-a fost până la urmă un dezastru pentru toţi beligeranţii. Nu în acelaşi fel, desigur, nici în acelaşi moment, nici cu aceeaşi intensitate; dar şi la unii, şi la alţii ceva esenţial s-a deteriorat, ceva ce pare astăzi ireparabil.

În ce-i priveşte pe învinşi, nu ne puteam aştepta, rezonabil vorbind, să depăşească de pe o zi pe alta un asemenea dezastru. Le trebuia timp ca să-l conştientizeze, să-l disece şi să-l digere. În fapt, imediat după 67 s-a înregistrat timp de câţiva ani o agitaţie intelectuală şi culturală fără precedent, al cărei focar era Beirutul şi ai cărei contribuitori veneau din toată lumea arabă. O urmăream la rândul meu cu asiduitate, aşteptându-i manifestările – în ziare, în cercurile de discuţii, la universitate şi la teatru. Îmi amintesc îndeosebi de zarva pe care a provocat-o o piesă a dramaturgului sirian Saadallah Wannous, tratând recenta înfrângere cu sarcasm şi al cărei titlu ar putea fi tradus prin „Taifas festiv în jurul zilei de

5 iunie". Şi mă aflam în sală când poetul Omar Abou-Richeh, tot sirian, a declamat nişte versuri corozive împotriva şefilor de Stat arabi, care tocmai se adunaseră în Maroc pentru a elabora o strategie şi care nu izbutiseră să se înţeleagă:

Temându-se că ruşinea se va şterge, au ţinut
Un summit la Rabat ca să consolideze ruşinea.

Exista atunci în toată lumea arabă, şi mai ales în oraşul meu natal, o aspiraţie reală de a înţelege de ce anume sufereau societăţile noastre şi de a le găsi remedii. Se proceda, într-un fel, la o introspecţie colectivă. Dar nu s-a ajuns foarte departe. Nu destul de departe, în orice caz, pentru a suscita cu adevărat un nou elan. În epocă, nu se înţelegea încă prea des că soluţia se afla în religie, se nutreau alte iluzii: că soluţia era „în cătarea puştii", că se găsea cu siguranţă în marxism-leninism ori într-o versiune marxizată a nasserismului... Toate aceste pretinse remedii, inspirate de Mao, de Che sau de revoltele studenţeşti, aveau să ducă la decepţii, la tragedii, la rătăciri succesive. La impasuri.

Aşa se face că, la o jumătate de veac după 67, popoarele arabe au rămas „sonate", zdruncinate, incapabile de a depăşi traumatismul înfrângerii, care continuă să le strivească pieptul ca o piatră tombală şi să le întunece minţile. Au renunţat la panarabism, dar dispreţuiesc în continuare graniţele existente şi îşi detestă conducătorii. Au încetat să aştepte

viitorul război contra Israelului, dar nu doresc nici pacea.

Mai grav, poate: își închipuie că restul lumii s-a coalizat împotriva lor, că nu le înțelege, nu le ascultă, nu le respectă, se bucură să le vadă umilite și că nu trebuie nici măcar încercat să-l facă să-și schimbe atitudinea. Și acesta este, fără doar și poate, simptomul cel mai preocupant. Căci lucrul cel mai rău pentru un învins nu e înfrângerea însăși, ci conceperea unui sindrom al veșnicului învins. În cele din urmă, întreaga omenire e detestată și te demolezi pe tine însuți.

Este exact ce se întâmplă în zilele noastre cu națiunea strămoșilor mei.

Din ce motiv oare arabii nu izbutesc să-și depășească înfrângerea? Pot depune mărturie că mulți dintre ei se întreabă necontenit, mereu pradă angoasei și adesea cu autoderiziune, ca să-și atenueze suferința.

Pentru cine este interesat de Istorie, această întrebare suscită o alta: ce au făcut celelalte popoare în cele mai rele momente de înfrângere ale lor? Au existat neapărat, în decursul secolelor, toate situațiile posibile. Am menționat mai sus exemplul Franței după dezastrul din 1940, și pe cel al Statelor Unite după Pearl Harbor; ambele suferiseră grave încercări ale soartei, dar aveau să-și poată lua revanșa foarte repede, înainte de sfârșitul conflictului. Se poate de asemenea evoca Uniunea Sovietică: după ce fusese

invadată de diviziile germane, ea putuse să-şi revină, să reia ofensiva şi să-şi împingă armatele până în inima teritoriului inamic.

Acesta e un scenariu de vis pentru cei care au suferit un eşec, iar arabii au încercat să-l reproducă în octombrie 1973, cu ajutorul Moscovei, traversând prin surprindere Canalul de Suez şi străpungând Linia Bar-Lev; dar succesul lor a fost de scurtă durată. Beneficiind de un pod aerian ce i-a permis să-şi reconstituie stocul de arme şi muniţii, Israelul a putut relua avantajul. Sadat, succesorul lui Nasser, a tras ponoasele. A acceptat să renunţe la război şi să semneze un acord de pace. De atunci, nici un conducător arab n-a mai putut întreprinde vreo acţiune militară de anvergură împotriva statului evreiesc.

Din fericire, revanşa prin arme nu e singurul mijloc de care dispun popoarele ca să-şi depăşească înfrângerile şi să-şi recucerească demnitatea.

Dacă luăm în considerare, de pildă, cazul celor care au pierdut al doilea război mondial, în special Germania şi Japonia, ele au renunţat după 1945 să-şi reconstituie formidabila putere militară şi s-au străduit chiar să-şi disocieze mândria naţională de orice glorie războinică, preferând să mizeze pe dezvoltarea industrială şi pe căutarea prosperităţii. Şi au repurtat efectiv, în domeniul economic, succese prodigioase care le-au propulsat, în vreo 20 de ani, în rândul întâi al naţiunilor lumii, uneori făcându-i pe cei ce le bătuseră să pălească de invidie.

Un alt exemplu elocvent pentru modul în care se poate face față une încercări istorice majore este cel al Coreei de Sud. De la mijlocul secolului XX, ea trece printr-o situație eminamente traumatizantă; jumătatea de nord a peninsulei e dominată de o ciudată dinastie comunistă, care a dezvoltat armele cele mai devastatoare și care amenință neîncetat să le utilizeze împotriva celor ce s-ar pune de-a curmezișul drumului ei, și mai ales împotriva Coreei de Sud.

Nimeni n-ar fi putut s-o blameze pe aceasta din urmă dacă ar fi trăit, în cursul deceniilor următoare, într-o constantă paranoia; dacă și-ar fi păstrat un regim militar represiv, plus o stare de urgență permanentă; și dacă și-ar fi consacrat toate resursele pregătirii marii bătălii ce avea să vină. Dar ea n-a făcut asta. După o perioadă de dictatură anticomunistă, s-a angajat cu hotărâre, pornind din anii 80, pe calea unei democrații pluraliste și liberale; a dat prioritate absolută calității învățământului, ceea ce a făcut-o să aibă astăzi una dintre cele mai instruite populații de pe planetă; și s-a preocupat să-și dezvolte economia și să crească, an după an, nivelul de viață al cetățenilor ei.

Când mă uit la Coreea de astăzi, mi-e greu să cred că, în atlasul tinereții mele, ea făcea parte din lumea a treia și că venea chiar în clasamente după – adesea chiar mult după – zeci de țări cărora a știut cum să le-o ia înainte în cursa ei sprintenă, în principal Mexicul, Argentina, Spania, Turcia, Iranul și

Irakul, ca și Libanul, Siria și Egiptul. Comparația cu acesta este deosebit de instructivă. În 1966, venitul pe locuitor era, în dolarii epocii, de 130 de dolari pentru Coreea, față de 164 de dolari pentru Egipt. 50 de ani mai târziu, cifrele erau, *grosso modo*, de 30 000 de dolari pentru Coreea de Sud, față de 2 500 de dolari pentru Egipt. Cele două țări nu mai „boxau" în aceeași categorie.

Această mică țară, această jumătate de peninsulă, mai puțin populată decât Birmania și mai puțin întinsă decât insula Cubei, face parte la ora actuală dintre cele dintâi puteri industriale ale planetei. În tehnologiile de vârf, izbutește adesea să-i întreacă pe americani, pe europeni și pe japonezi; marile ei mărci sunt prezente în toate bojdeucile de pe planetă, pe tablete, telefoane, televizoare sau roboți; șantierele sale navale ocupă al doilea loc în lume, după China; în producția de automobile, nu e depășită decât de China, Statele Unite, Japonia, Germania și India; și totul este pe măsură. Numai țările categoric mai mari și mai populate trec înaintea ei.

Desigur, nordul peninsulei e tot separat de sud, tot guvernat de aceeași dinastie care continuă să se înarmeze și să țină discursuri amenințătoare. Sud-coreenii îl supraveghează cu teamă, dar fără să înceteze să muncească, să studieze, să construiască, să meargă înainte. Uneori sunt siliți să facă echilibristică între Washington și Phenian, între Washington și Beijing sau între Tokyo și Phenian; alteori iau

bobârnace fără să se poată plânge. Dar își spun că într-o zi sau alta compatrioții lor din nord se vor întoarce la ei, iar ei vor ști atunci să-i primească și să-i reintegreze, așa cum au făcut germanii din Vest cu germanii din Est.

Încercarea la care-i supune soarta va fi lungă, dureroasă și câteodată eminamente primejdioasă, însă Coreea de Sud a făcut tot ce era necesar ca să iasă victorioasă.

Există deci diferite moduri de a face față înfrângerii și pierderii de teritorii. Se poate recurge la opțiunea militară, ceea ce a dat, de-a lungul Istoriei, rezultate concludente; dar se pot de asemenea adopta și alte căi pentru a birui. Important e să reflectezi cu seninătate, să cântărești pro și contra, apoi să alegi orientarea cea mai avantajoasă și s-o urmezi cu hotărâre, lăsându-te călăuzit tot timpul de inteligență și nu de dispoziția de moment sau de vacarmul ambiant. Și mai ales punându-ți întrebările care trebuie. Nu: „Oare avem *dreptul* de a recurge la forță?", la care răspunsul este inevitabil „Da". Nu: „*Merită* oare dușmanul nostru să fie atacat violent?", la care răspunsul va fi de asemenea „Da". Ci: „Avem *interesul* de a duce lupta pe plan militar?", „Consecințele unui recurs la forță vor fi ele astăzi în avantajul nostru sau în avantajul dușmanilor noștri?", ceea ce necesită o evaluare senină a mijloacelor de care dispui, a raportului de forțe etc.

Lucrul ar trebui să meargă de la sine pentru toți cei care se ocupă de politică și cu atât mai mult pentru cei care prezidează destinele unui popor. Din nefericire, nu așa se iau hotărârile în lumea arabă, nici măcar în momentele cruciale și nici măcar de către cei mai mari conducători, cei mai devotați, cei mai integri.

Am citit din abundență tot ce s-a publicat cu privire la războiul din 1967. Lucrările istoricilor, ca și relatările martorilor, diverg asupra mai multor aspecte ale conflictului; dar toți, fie că sunt arabi, israelieni, occidentali sau ruși, par de acord într-o privință: Nasser nu voia acest război. Probabil că prevedea că va fi, într-o zi sau alta, un conflict major între armata sa și cea a Statului evreiesc. Dar nu în momentul acela, nu în acel context, nu în felul acela. Mai mulți dintre cei care-i fuseseră în preajmă în săptămânile dinaintea înfruntării i-au reprodus spusele ce arătau că șovăia, că era neîncrezător și că ar fi preferat să nu se ajungă până acolo.

Cum se explică atunci că s-a lansat totuși în bătălie? Lecturile mele sugerează un răspuns deconcertant, care se potrivește cu ce se spunea în anumite discuții din epocă: omul era sensibil la supralicitare, în ciuda imensei sale popularități sau poate din pricina ei. Ca toți tribunii, simțea dorințele mulțimilor care-l aclamau și-i era greu să li se împotrivească.

Există în istoria romană o anecdotă pilduitoare pe care o relatează Plutarh în *Vieți paralele*. În cursul

unei bătălii, celebrul consul Caius Marius se retrăsese într-o poziție fortificată, iar comandantul trupelor adverse îi strigase: „Dacă ești un mare general, ieși de-acolo și vino să te bați!" Marius i-a replicat: „Dacă ești un mare general, atunci forțează-mă să mă bat când eu nu vreau!"

Nasser ar fi fost inspirat să urmeze acest exemplu venit din lumea antică. Să nu lase celorlalți grija de a alege în locul lui ziua și locul bătăliei – nici generalilor inamici, nici celor care, în tabăra arabă, se străduiau să supraliciteze, uneori din înflăcărare naționalistă și alteori de asemenea cu scopul de a-l face să se poticnească.

Președintele [*ra ĩs*] s-a poticnit efectiv, antrenând toți arabii în căderea sa și pentru mult timp. Într-unul din ultimele-i discursuri, rostit cu câteva luni înainte de a muri, el spunea, vorbind despre Israel: „Așijderea inamicului care nu-și poate permite să piardă nici o singură bătălie, nici noi nu mai putem să ne permitem să pierdem. El se bate cu spatele la mare, iar noi ne batem cu spatele la neant."

6

Înfrângerea este uneori o oportunitate – arabii nu s-au priceput cum să profite de ea. Victoria este uneori o capcană – israelienii nu s-au priceput s-o evite.

Pentru arabi, mi se va spune, treaba e vizibilă cu ochiul liber. Dar pentru Israel, o capcană? Începând din 67, el, care a devenit prima putere militară din regiune; el, pe care nici unul dintre vecinii săi nu se mai gândește să-l invadeze, pe când el poate trece granițele după voie; el, care a urzit cu unica supraputere globală o alianță atât de intimă că nu se mai știe cine pe cine lingușește; el, care a putut să-și clădească, în același timp, relații solide cu Puterile ce au fost odinioară marile aliate ale arabilor, ca Rusia, India sau China?

Aș putea continua mult timp această enumerare, într-atât este de adevărat că, de la surprinzătoarea-i victorie asupra lui Nasser, Israelul a dobândit o cu totul altă statură regională și internațională. Ceea ce a avut consecințe pentru ansamblul lumii evreiești; care, după milenii de umilințe și la ieșirea dintr-o încercare a soartei care era cât pe ce să-i fie

fatală, cunoaşte astăzi o înflorire fără precedent, datorată în mare parte succesului proiectului sionist – un succes pe care nimeni nu-l prevedea, nici măcar cei mai optimişti dintre fondatori.

La conferinţa de la Versailles, în 1919, printre numeroşii vizitatori care-şi făceau de lucru în culise, se aflau şi două personaje emblematice, unul reprezentând mişcarea naţională arabă, iar celălalt, mişcarea naţională evreiască. Cel dintâi era prinţul Faisal, fiul şerifului haşemit de la Mecca, viitor rege efemer al Siriei şi viitor rege al Irakului, însoţit de celebrul său consilier, Lawrence al Arabiei; al doilea era Haim Weizmann, conducător sionist născut în Imperiul Rus, emigrat în Anglia, şi care avea să devină, 30 de ani mai târziu, primul preşedinte al Statului Israel.

Între cei doi bărbaţi a avut loc o întâlnire de care depune mărturie o fotografie uimitoare, reprezentându-l pe Faisal în costumul său tradiţional şi pe Weizmann lângă el, cu o kufiya pe cap, în semn de fraternitate. S-a semnat de asemenea un acord secret între ei, lăudând legăturile istorice dintre cele două naţiuni ale lor şi care conţinea, din partea emirului, un angajament combinat cu o condiţie: dacă arabii aveau să obţină vastul regat ce li se promisese în timpul Marelui Război, ei urmau să încurajeze stabilirea evreilor în Palestina.

Nimic din acestea nu s-a realizat, desigur, şi numai visătorii impenitenţi mai resimt o nostalgie pentru

această întâlnire ratată. Dacă o pomenesc aici este pentru a aminti că cele două mișcări naționale au apărut simultan pe scena internațională și că primul lor reflex a fost să găsească un teren de înțelegere. Apoi drumurile li s-au despărțit și destinele lor au fost dramatic de diferite. Mișcarea națională arabă, după câteva succese remarcabile, a fost pusă la pământ de înfrângerea ei militară și de atunci, pare-se, incapabilă de a se mai ridica; moștenitorii ei sunt perfect conștienți de aceasta, ceea ce le explică amărăciunea, descumpănirea, furia împotriva lor înșiși și împotriva restului universului.

Trebuie oare să deducem de aici că, invers, mișcarea națională evreiască, care a izbutit să clădească Statul la care năzuia, se simte minunat și că propriii ei moștenitori sunt satisfăcuți și încrezători? Cei care urmăresc îndeaproape viața politică și intelectuală din Israel și diaspora știu că nici vorbă de așa ceva. O îndoială existențială s-a instalat în minți, care se dovedește profundă și tenace. Fără a fi de aceeași natură ca răul de care suferă lumea arabă, ea este totuși pe cale să devină, în felul ei, extrem de tulburătoare.

Mai curând decât să trecem în revistă nenumăratele cauze pe care cei interesați le găsesc ei înșiși acestei angoase, mă voi îndrepta direct către dilema care o cristalizează, și anume chestiunea teritoriilor ocupate. Ce ar trebui făcut cu Cisiordania? se întreabă israelienii de când au pus mâna pe ea, în iunie 1967.

Răspunsul era de obicei că într-o zi ar trebui să se retragă de acolo, în schimbul unui acord de pace. Bineînțeles, au existat întotdeauna „chestiuni subsidiare" asupra cărora nu s-a ajuns niciodată la un consens: cu cine să se încheie pacea și în ce termeni? Din care teritorii să se retragă și în care să rămână? Ce statut ar urma să aibă teritoriul palestinian? Doar o „entitate autonomă", cu o forță de poliție pentru menținerea ordinii; sau un adevărat Stat, pe deplin independent, cu o armată în adevăratul înțeles al cuvântului?

Chestiunile erau deja suficient de spinoase ca să îndepărteze foarte mult orice perspectivă de pace. Și, în fapt, în ciuda unor tentative ceva mai promițătoare decât altele, precum acordul de la Oslo din 1993, nimic foarte pozitiv și cu siguranță nimic concludent nu s-a produs în ultimele decenii. În ochii palestinienilor, toate propunerile israeliene au apărut, nu fără motiv, ca niște dictate impuse de ocupant; iar acesta, fiind efectiv în poziție de forță și încrezător că așa va putea rămâne, nu era grăbit să facă concesii. Putea răbda o sută de ani, dacă trebuia!

Dacă am spus că războiul de șase zile s-a dovedit a fi dezastruos și pentru învingător este tocmai fiindcă a favorizat emergența și propagarea, în diverse sectoare ale populației israeliene, a unei stări de spirit care spune: la ce bun să ne grăbim? Și de ce să facem concesii? Cine poate garanta că aceia care vor semna

pacea cu Israel o vor și respecta, sau că succesorii lor n-o vor denunța? Și, oricum, ce pot face arabii? Puterea lor militară, pe care o credeam atât de redutabilă, n-a fost anihilată în mai puțin de o săptămână?

O „pace a celor bravi" nu se poate încheia decât între adversari care se respectă. Scurtimea războiului din 1967 a erodat acest respect și a redus pentru multă vreme șansele de a se ajunge la un compromis echitabil, liber consimțit și durabil.

Istoricii și sociologii care s-au interesat de societatea israeliană în ultimele decenii au observat cât de mult s-a degradat acolo imaginea arabului și a culturii sale. Nimic nu rezumă mai bine această atitudine disprețuitoare decât faptul că o treabă de mântuială este curent numită „o treabă de arab". Alt simptom revelatoriu: din ce în ce mai puțini evrei consideră util să învețe limba arabă, chiar și cei ai căror părinți o vorbeau curent; invers, tinerii palestinieni care studiază ebraica și se exprimă cu ușurință în această limbă sunt din ce în ce mai numeroși.

Nu voi merge până la a spune că înainte de 67 imaginea arabului era pozitivă în sânul populației evreiești. N-a fost niciodată. Mulți din cei care s-au stabilit în Palestina de la sfârșitul secolului al XIX-lea nici măcar nu vedeau la ochi populația locală și nu se interesau nici de ce făcea, nici de ce gândea, nici de ce putea ea resimți. Dar lucrurile ar fi putut să se amelioreze cu timpul în loc să se deterioreze. Evreii plecați din Irak, din Siria, din Liban, din Maroc

sau din Yemen, ar fi putut păstra tradiția lingvistică din țara lor de origine, așa cum a fost cazul cu tradițiile muzicale sau culinare. Dar n-au fost încurajați s-o facă, nici de compatrioții lor israelieni de astăzi, nici de compatrioții lor arabi de ieri. În ansamblu, s-a produs prea puțină osmoză între populațiile arabe și evreiești în ultimele decenii.

Este vădit că proverbiala alchimie levantină nu mai operează. Chiar și sublimele convenențe de odinioară sunt puțin câte puțin obliterate. Câteodată am impresia că sunt ultima persoană care-și mai amintește că Maimonide a scris *Călăuza rătăciților* în limba arabă.

E greu de spus cu certitudine dacă prăbușirea pasarelelor culturale a jucat un rol semnificativ în reducerea șanselor de pace. În schimb, nu e nici o îndoială că stabilirea coloniilor evreiești în Cisiordania a constituit o cotitură decisivă.

În timpurile dintâi ale ocupației, guvernele israeliene succesive, predominant laburiste, nu acceptau aceste implantări zise „sălbatice". Dacă se ajungea într-o zi la un acord de pace, își spuneau ele, și trebuiau să se retragă din teritorii, prezența unui mare număr de locuitori evrei ar complica situația, căci ar trebui foarte probabil să fie evacuați împotriva voinței lor.

Raționamentul era just, dar barajul era fragil și n-avea să întârzie să se fisureze. Dacă ar trebui să-i

atribuim o dată acestui eveniment, ar fi cea de 20 aprilie 1975. Membrii unei mișcări mesianice luaseră în posesie un teren situat la marginile a trei sate arabe, ca să întemeieze acolo o „implantare" evreiască numită Ofra. Armata avea consemn să împiedice astfel de inițiative, la nevoie cu forța. Totuși, în acea zi s-a șovăit și militanții s-au priceput să profite de asta.

Puterea era tot în mâinile laburiștilor, dar un mic război avea loc între două personalități rivale: șeful guvernului, Yitzhak Rabin, și ministrul Apărării, Shimon Peres. Primul ar fi vrut să-i expulzeze pe coloniști. Al doilea i-a cerut armatei să nu intervină. Ofra s-a putut deci menține, apoi o altă colonie a fost construită, apoi zeci, sute de altele. Se deschisese o breșă pe care nimeni n-a mai colmatat-o.

La doi ani după incident, stânga pierdea puterea pe care o deținuse fără întrerupere de la nașterea Statului Israel. Menahem Beghin, conducător istoric al dreptei naționaliste, devenea șeful guvernului și nu avea, în ce-l privea, nici o dorință de a se opune colonizării. Care de atunci a continuat și n-a mai încetat să se extindă, uneori lent, alteori accelerat, după împrejurări, dar într-o mișcare constant ascendentă. Astfel că la ora la care scriu rândurile de față, peste jumătate de milion de israelieni trăiesc pe pământuri care fuseseră arabe până în iunie 1967.

Oricum am judeca această evoluție pe care majoritatea israelienilor o găsește legitimă, dar pe care

restul lumii o dezaprobă în foarte mare măsură, este neîndoielnic că o nouă realitate e de acum creată, care schimbă radical perspectivele de viitor. Drumul către pace, care era deja îngust și foarte accidentat, e în prezent astupat. În teorie, Israelul ar putea adopta diverse căi pentru a regla chestiunea teritoriilor ocupate. Dar, privind mai îndeaproape, nici una nu permite ieșirea din impas.

O primă opțiune ar fi de a le lăsa Cisiordania palestinienilor și a-i repatria pe coloniști. Lucrul ar fi fost de conceput când aceștia din urmă erau puțin numeroși. Astăzi nu mai e cazul. Un guvern israelian care ar ordona evacuarea a sute de mii din resortisanții săi evrei ar risca un război civil.

O a doua opțiune, la fel de teoretică, ar fi de a anexa teritoriile, acordându-le locuitorilor arabi cetățenia. Dar asta ar însemna că Israelul ar renunța la caracterul său evreiesc, ceea ce este de negândit; și că ar intra în competiție cu populația palestiniană pe terenul pe care aceasta este sigură că va câștiga: demografia.

O a treia opțiune ar fi de a anexa teritoriile fără a le acorda arabilor cetățenia și chiar incitându-i să plece dincolo de granițe, cum a fost cazul la crearea Statului Israel în 1948. Dar dacă autoritățile ar alege o astfel de cale, ar fi confruntate cu o reprobare violentă și furioasă în chiar sânul lumii evreiești și ar da apă la moara celor care le acuză de a practica o formă de apartheid.

Rămâne opțiunea cea mai ușor de adoptat, fiindcă nu necesită nici o inițiativă anume, nici un arbitraj între opiniile divergente: *statu quo*-ul. Să se păstreze teritoriile fără a le modifica statutul; să se prelungească nedefinit ocupația, fără a trâmbița că e definitivă; să se clatine nonșalant din cap de fiecare dată când un nou președinte american își propune medierea, apoi să se aștepte cu răbdare ca el să se descurajeze și drăguțul său plan de pace să cadă la rându-i în coșul prevăzut pentru asta.

Această rutină și-a dovedit eficiența. Ocupația este, firește, foarte criticată de-a lungul și de-a latul lumii, dar nimeni în Israel nu e în măsură să propună o alternativă. Degeaba se caută, nu se mai vede în ce mod un guvern, oricare i-ar fi culoarea politică, ar putea să rezolve ecuația și să iasă din impas. Așa se explică pesemne de ce conducătorii favorabili unei soluții negociate, și care beneficiaseră mult timp de o reală susținere populară, sunt în prezent marginalizați. Dacă ar ajunge la putere, n-ar ști ce să facă, iar alegătorii o simt. De aceea, „lagărul păcii", care putea mobiliza odinioară mulțimi impresionante, s-a micșorat ca o piele de sagri.

Voi păstra mereu în memorie ceea ce s-a întâmplat în septembrie 1982, a doua zi după masacrele săvârșite în cartierele Sabra și Shatila, aproape de Beirut. Niște milițiii libaneze aparținând unei facțiuni creștine se năpustiseră asupra unor civili palestinieni,

cu complicitatea activă a armatei israeliene. Fuseseră, după unele estimări, peste 2 000 de morți.

Lumea întreagă era indignată, occidentalii la fel ca arabii, dar protestul cel mai masiv și mai semnificativ avusese loc pe străzile din Tel-Aviv. S-a vorbit de 400 000 de manifestanți, mai mult de un israelian din opt.

Chiar și cei care erau indignați de comportarea autorităților și a trupelor nu puteau decât să admire atitudinea populației evreiești. A protesta împotriva nedreptății făcute ție și alor tăi este legitim și necesar, dar nu denotă neapărat o mare elevație morală; a protesta cu virulență împotriva nedreptății pe care ai tăi le-au făcut-o altora, în schimb, relevă o mare noblețe și o remarcabilă conștiință morală. Nu cunosc mule popoare ce ar fi reacționat astfel.

Din păcate, o mobilizare masivă pentru o cauză asemănătoare este astăzi de neconceput în Israel, ceea ce reprezintă, pe plan etic, o incontestabilă pierdere de altitudine.

Nu e vorba poate de un dezastru masiv și spectaculos ca acela care lovește în zilele noastre lumea arabă. Dar asistăm, și într-un caz, și în celălalt, la un declin moral și politic deosebit de dezolant, și puțin cam descurajant. Când moștenitorii celor mai mari civilizații și purtătorii celor mai universale visuri se metamorfozează în triburi furioase și răzbunătoare, cum să nu ne așteptăm la ce-i mai rău pentru urmarea mersului omenirii?

7

N-am aflat decât din cărți și mulți ani mai târziu ce se întâmplase la 20 aprilie 1975 în Cisiordania. Pe moment, nu auzisem. E drept că aveam atunci cu totul altfel de temeri, mai imediate, mai traumatizante. Tocmai se petrecuse o tragedie care avea să facă să basculeze țara mea natală într-un război fără sfârșit și avea să bulverseze, de la o zi la alta, viața mea și pe cea a apropiaților mei – un măcel abominabil și care se desfășurase sub ochii mei, literalmente sub ochii mei, căci avusesem, soția mea și cu mine, tristul privilegiu de a-i fi martori oculari.

Era duminică, 13 aprilie. Mă întorsesem dis-de-dimineață dintr-un lung voiaj în Asia. Către amiază, s-a pornit un vacarm pe strada noastră. Oameni fugind în toate părțile, strigăte ca de ceartă, foarte aproape de noi, în spatele imobilului. Ca să vedem mai bine ce se petrecea, ne-am dus în camera noastră, care avea o fereastră mare ce dădea înspre „intersecția cu Oglindă", botezată astfel fiindcă acolo se instalase un panou convex care permitea să se vadă vehiculele ce se iteau, uneori în plină viteză, din unghiurile moarte. Un autobuz roșu cu alb era oprit;

în jurul lui, câțiva inși înarmați care, după toate aparențele, tocmai îl interceptaseră. Discutau cu un pasager care stătea în ambrazura portierei. Aflându-ne la vreo 30 de metri de acolo, nu puteam auzi ce se spunea, dar percepeam tonul discuției și tensiunea care urca.

Deodată, lungi rafale de gloanțe. Ne dăm un pas îndărăt, ca să ne adăpostim după zidul din camera noastră. Apoi, când tirurile se întrerup după câteva zeci de secunde, ne apropiem din nou de fereastră. Intersecția era plină de trupuri inerte. Nu vedeam toate victimele, majoritatea fiind doborâte fără să fi putut ieși din vehicul. Cei care povestesc istoria războiului din Liban dau în mod obișnuit cifra de 27 de morți, aproape toți palestinieni. Și cad de acord să spună că „incidentul cu autobuzul" a marcat începutul conflictului, chiar dacă premisele sale se aflau acolo de ceva vreme.

Confirm, căci trăisem și observasem îndeaproape evenimentele din acea perioadă: masacrul acesta reprezenta pentru mine un șoc și, în unele privințe, o enigmă, dar nu cu adevărat o surpriză. Toți actorii conflictului erau deja pe poziții, la pândă, cu armele pregătite; dacă n-ar fi fost acea scânteie, ar fi fost alta.

Începând de la războiul din 67, la care totuși nu luase parte, țara mea natală intrase într-o lungă perioadă de turbulențe din care n-avea să mai iasă. Din pricina compoziției sale comunitare și a fragilității

instituțiilor, era veriga slabă a Orientului Apropiat și a plătit-o scump.

Imediat după înfrângerea arabă, mișcarea armată palestiniană, care abia se născuse și-și căuta o bază în spate pentru a duce lupta, încercase să se implanteze în două regiuni vecine cu Israelul: Libanul și Iordania. Aceasta din urmă reprezenta, potrivit mai multor criterii, soluția ideală. Populația sa era pe jumătate palestiniană; dispunea de o lungă frontieră cu Statul evreiesc; și se afla la marginea Cisiordaniei, ceea ce îi facilita contactele cu militanții din interior, ca și incursiunile.

Dar „micul rege" Hussein se dovedi inflexibil și tenace. El voia să le dea mișcărilor palestiniene o anumită libertate de mișcare, însă nu până a le lăsa să devină un Stat în Stat. Folosindu-se rând pe rând de fermitate și de compromis, alternând mâna de fier și armistițiile, el ajunse încet-încet să modifice raportul de forțe în favoarea lui.

Și în luna septembrie 1970, pe care unii au supranumit-o de atunci, în semn de doliu, „septembrie negru", lansă o ofensivă militară de mare anvergură pentru a relua controlul teritoriului. Fedainii, incapabili să facă față unei armate regulate loiale regelui ei și adecvat echipate, au fost constrânși să bată în retragere. Liderul lor, Yasser Arafat, care tocmai își făcuse apariția pe scena internațională și a cărui popularitate nu înceta să crească, i-a cerut președintelui Nasser să intervină în persoană spre a-l scoate din acest impas. Un summit extraordinar al șefilor

de Stat arabi s-a ţinut la Cairo. S-au desfăşurat acolo interminabile pertractări nocturne, promisiuni, ameninţări, trântiri ale uşilor, urmate de strângeri de mâini fără prea mare sinceritate.

Chiar în ultima zi a acestei conferinţe extenuante, preşedintele egiptean a fost doborât de o criză cardiacă, pe când făcea necontenit naveta între reziden̦a sa şi aeroport, ca să-şi conducă invitaţii.

Cu câteva ore mai devreme, îi convinsese pe egalii săi să adopte un acord care punea capăt luptelor şi care le recunoştea palestinienilor, în termeni vagi, dreptul de a-şi continua prin toate mijloacele lupta împotriva Israelului. Dar era numai ca să le salveze prestigiul. Pe teren, regele repurtase o victorie fără apel. Ţara sa n-avea să mai servească niciodată ca bază de retragere pentru rezistenţa armată.

Intenţiile fedainilor în direcţia Libanului aveau să cunoască o cu totul altă soartă.

La început, se gândeau că această ţară n-avea să fie pentru ei decât o bază de sprijin, putând să contribuie la răsunetul mediatic al acţiunilor lor, dar nu şi la acţiunile propriu-zise. Ea nu se afla la marginea Cisiordaniei, iar refugiaţii palestinieni nu constituiau decât o mică parte din populaţia ei.

În plus, complexitatea sa era proverbială. Cum să-ţi croieşti un drum printre atâtea confesiuni, facţiuni, clanuri şi autorităţi tribale ereditare? Dar

Arafat și camarazii săi nu vor întârzia să înțeleagă faptul că această complexitate, departe de-a fi un obstacol pentru ambițiile lor, le oferea, dimpotrivă, oportunități nelimitate dacă se vor arăta în stare s-o manevreze inteligent.

Atunci când se evocă insondabilele subtilități ale vieții politice libaneze, nu se subliniază întotdeauna faptul că în comunitatea creștină maronită, căreia trebuie să-i aparțină obligatoriu orice președinte al Republicii, se dispunea de la independență încoace și de un alt post-cheie, cel de comandant-șef al armatei. Generalul Chehab, deja menționat în paginile de față, își asumase președinția la capătul unei crize acute; și în ultimele decenii, cele două funcții au fost atât de strâns asociate, încât s-a căpătat obiceiul să nu se mai aleagă decât generali în magistratura supremă.

Această curioasă practică va fi probabil pasageră. Dar e adevărat că instituția militară a fost multă vreme percepută, pe drept sau pe nedrept, ca un bastion pentru maroniți, iar percepția a jucat un rol determinant în timpul perioadei cruciale în care mișcările palestiniene căutau să se stabilească în Liban. Mulți musulmani resimțeau pe vremea aceea o mare neîncredere față de armata națională, reproșându-i că nu luase parte la război alături de celelalte armate arabe. „Ar fi vrut ca teritoriul nostru să fie și el invadat și ocupat?", persifla un politician din epocă. Dar e drept că, în climatul de amărăciune și furie ce

bântuia după înfrângere, neparticiparea Libanului la bătălia împotriva Israelului era socotită, în anumite medii, dacă nu ca o dezertare sau o trădare, cel puțin ca o atitudine de indiferență față de cauza arabă.

Așa se face că, atunci când fedainii înarmați și-au făcut apariția pe străzile din Beirut și în alte câteva regiuni ale țării proclamându-și intenția de a se răfui cu dușmanul, o parte a populației s-a identificat cu ei și le-a sărit în ajutor. Autoritățile libaneze au trebuit să se resemneze. Nu fiindcă aprobau sosirea acestor combatanți, nici fiindcă subestimau riscul pe care venirea lor îl reprezenta pentru țară, ci fiindcă se simțeau incapabile s-o împiedice.

Într-un sistem întemeiat pe comunități, puterea politică e paralizată când nu există consens. Iar în chestiunea fedainilor, nu exista. Nici măcar în cadrul armatei. Desigur, maroniții erau ceva mai bine reprezentați decât alții în cadrul Statului-major, însă instituția era, *grosso modo*, după chipul societății, străbătută de aceleași linii de fractură identitare și ideologice, și amenința să se facă țăndări dacă se angaja într-o bătălie controversată.

Tocmai din pricina acestei fragilități paralizante s-a grăbit guvernul libanez să accepte, de la primele ciocniri cu fedainii, ceea ce monarhia hașemită avea să refuze până la capăt, și anume un tratat în bună și cuvenită formă, autorizând mișcările armate palestiniene să opereze pe teritoriul lui. Ratificat orbește de un Parlament căruia i se refuzase dezvăluirea clauzelor secrete, acordul semnat la Cairo în

noiembrie 1969 va rămâne în anale ca exemplul prin excelență a ceea ce un Stat trebuie să evite să semneze dacă ține să-și păstreze suveranitatea și pacea civilă. El stipula că lagărele de refugiați palestinieni situate în ansamblul teritoriului libanez aveau să treacă de atunci înainte sub autoritatea Organizației de Eliberare a Palestinei; și că aceasta avea de-acum să fie liberă să-și desfășoare acțiunea armată împotriva Israelului pornind de pe teritoriul libanez.

În absolut, e perfect legitim pentru un guvern să se asocieze la o luptă pe care o consideră justă și să-și ofere asistența celor care o poartă. Dar când o țară mică, slabă și fragilă, care n-are nimic dintr-o Prusie și nici dintr-o Spartă, e aruncată în luptă fără să fi putut decide cu de la sine putere dacă voia să se lanseze în ea sau ba, și numai fiindcă alte țări sau alte entități politice preferă ca ea să fie cea care încasează loviturile, aici nu mai e nimic legitim, nimic acceptabil.

Este exact ce i s-a întâmplat țării mele natale. A fost violent împinsă în craterul unui vulcan. Și n-a avut nici măcar consolarea de a fi percepută ca o victimă inocentă, dat fiind că, la fiecare etapă a calvarului ei, au existat facțiuni locale, de stânga precum și de dreapta, printre creștini ca și printre musulmani, care să le dea o mână de ajutor prădătorilor.

Acesta este prețul pe care a trebuit să-l plătim, compatrioții mei și cu mine, fiindcă n-am fost capabili să clădim o națiune.

Acordul de la Cairo era deja în vigoare când organizațiile palestiniene au fost expulzate din Iordania. Ele au putut deci să se replieze imediat la Beirut, care a devenit dintr-odată, și pentru vreo doisprezece ani, capitala lor în același timp ca și a Statului libanez. Acolo locuiau responsabilii lor, începând cu Arafat. Acolo se duceau delegațiile străine care luau contact cu ei. Acolo se reuneau organele lor diriguitoare. Și de acolo veneau comunicatele militare și declarațiile lor politice.

Orașul devenise un pasaj obligatoriu pentru presa internațională, ca și pentru serviciile de informații din toată lumea. Colcăia de agenți dubli, de falși diplomați, de activiști și de aventurieri; care se infiltrau în organizațiile palestiniene, care le spionau, care le parazitau sau care se învârteau în orbita lor. De câte ori n-am auzit de-atunci încoace că o facțiune militantă sau alta din Occident ori din Orient își începuse cariera în Libanul acelor ani! Nu era încă epoca atentatelor sinucigașe de inspirație islamistă, dar era deja cea a deturnărilor spectaculoase de avioane, a grupusculelor violente de extrema stângă, ca Armata Roșie japoneză, banda Baader-Meinhof sau organizația fantomatică ce-și zicea „Septembrie negru".

Ar fi un eufemism să spunem că deschizându-se astfel tuturor vânturilor, tuturor furtunilor, țara mea natală și-a atras câteva neplăceri. Din partea

israelienilor, o lungă succesiune de represalii violente și care au culminat cu o invadare masivă a teritoriului până la Beirut; iar din partea arabilor, încălcări neîncetate ale hotarelor care au avut ca efect dislocarea țării și istovirea ei, înainte de a o pune, timp de trei decenii, sub tutela Damascului. Și au mai fost, bineînțeles, și interminabilele războaie intestine la care au luat parte numeroși protagoniști și care s-au dovedit, în toate etapele, distrugătoare și ucigătoare. Victimele s-au numărat cu sutele de mii, economia a fost practic nimicită, iar modernizarea societății compromisă pentru mult timp.

Am schițat un tablou puțin cam apocaliptic al Libanului din acei ani și trebuie să-l nuanțez. Pentru că nu erau numai cortegiile de miliții, lagărele de antrenament și rețelele de spioni. În urma fedainilor veniseră și cercetători, scriitori, editori, cineaști, dramaturgi, cântăreți, adesea palestinieni, dar și sirieni, irakieni, sudanezi și magrebini, care contribuiau la proliferarea ideilor consecutivă dezastrului din 1967.

Datorită prezenței lor și celei a tensiunilor mentale și afective pe care le genera, rolul Beirutului în calitate de capitală intelectuală și artistică a lumii arabe avea să cunoască atunci o uimitoare înflorire.

8

Întâmplarea a vrut să-mi încep activitatea de ziarist în primele luni ale anului 1971, în chiar momentul când OLP se instala în oraşul meu natal, propulsându-l, pentru mulţi ani, sub proiectoarele actualităţii. Aveam 22 de ani, lucram la unul din principalele cotidiene ale ţării, *An-Nahar*, şi astfel mă aflam într-un post de observaţie incomparabil.

Pe culoarele ziarului defilau fără încetare personaje pe care n-aş fi avut nicicând ocazia de a le întâlni dacă aş fi trăit pe alte meleaguri sau într-o altă epocă. Luând liftul, mi se întâmpla să stau alături de ambasadorul Germaniei, al Algeriei sau al Uniunii Sovietice, apoi de un episcop greco-ortodox, un conducător independentist eritreean sau un fost colonel din armata libaneză care tocmai fusese graţiat şi eliberat după ce fusese condamnat la moarte pentru tentativă de lovitură de Stat. Iar intrând în mica sală pe care o împărţeam cu încă trei redactori, îi vedeam adesea în conciliabul cu colegii mei pe corespondentul de la *The Guardian* sau pe cel de la *Le Monde*, pe trimisul special de la *Der Spiegel* sau de

la *Newsweek*, care veneau după ştiri sau care voiau să verifice zvonurile ce le parveniseră.

Printre vizitatorii regulaţi ai redacţiei se afla şi Kamal Nasser, purtător oficial de cuvânt al OLP. Născut în Cisiordania în sânul unei familii creştine de rit protestant, el însuşi ziarist şi poet, fost deputat în Parlamentul iordanian, fusese însărcinat de Arafat să îmbunătăţească imaginea organizaţiei în presa internaţională şi se achita eficient de sarcina sa. În puţin timp, izbutise să dea mişcării palestiniene un chip recognoscibil, uman, plăcut, şi un glas limpede care nu semăna întru nimic cu cel al propagandiştilor puri şi duri. Ştia să se îndepărteze de limba de lemn evocându-şi anii de studenţie de la Universitatea Americană din Beirut sau recitând un poem de-al său despre bistrourile din Paris. L-am auzit chiar lăudând cu entuziasm spiritul cavaleresc al regelui Hussein, chiar atunci când acesta din urmă era, în acea vreme, duşmanul declarat al palestinienilor. „Ne-a ucis, dar nu reuşesc să-l detest!", spunea el cu un gest de neputinţă. Corespondenţii străini îl apreciau, cu atât mai mult cu cât se exprima în engleză cu multă uşurinţă. Predase de altfel această limbă la începutul carierei sale, la Ierusalim, într-o şcoală ţinută de misionari.

Îl ascultam întotdeauna cu mult interes şi o reală plăcere, chiar atunci când se limita strict la rolul lui de purtător oficial de cuvânt. Dar nu luam notiţe şi nu căutam să-i reproduc spusele. La ziar nu mă ocupam de treburile palestiniene, nici de treburile

libaneze, nici de nimic care s-ar fi referit la lumea arabă. Pentru toate aceste dosare, *An-Nahar* avea o echipă numeroasă și competentă. Fiecare țară importantă avea specialiștii ei acreditați care-i urmăreau actualitatea îndeaproape, o vizitau regulat și-i cunoșteau conducătorii, opozanții și toate sursele fiabile.

În ce mă privește, domeniul căruia mă consacram era totodată imens și marginal. Imens, fiindcă acoperea în principiu întreaga planetă, cu excepția lumii arabe; dar marginal în măsura în care cititorii se interesau mai întâi de actualitatea locală – cea care le putea afecta viața, lor și apropiaților lor. Un cotidian preocupat de prestigiul său trebuia în mod firesc să vorbească despre războiul din Vietnam, despre lupta contra apartheidului din Africa de Sud, despre Revoluția Garoafelor din Portugalia, de lovitura de Stat din Chile sau de revolta militară împotriva împăratului Etiopiei. Astfel, ziarul îmi încuraja pasiunea pentru acele ținuturi îndepărtate și mă incita uneori să mă duc acolo, pentru a le cunoaște mai îndeaproape. Dar lumea vastă nu ocupa de obicei, ca număr de pagini, decât un spațiu modest.

Nu trebuia așadar să urmăresc evenimentele care se petreceau în jurul meu și mă acomodam lesne cu acest rol de observator mut. Uneori totuși, nu prea des, presiunea actualității devenea atât de puternică asupra redacției, încât toate condeiele erau necesare, inclusiv al meu.

O urgență de acest ordin apăru în noaptea de 9 spre 10 aprilie 1973. Mă întorceam de la o serată petrecută la niște prieteni când am aflat de la radio că tocmai se produseseră niște incidente grave. Știrile erau confuze și fragmentare. Ar fi avut loc niște atacuri israeliene în unele cartiere ale orașului, dar încă nu se știa care fuseseră țintele. M-am dus neîntârziat la ziar, unde domnea agitația din timpul marilor crize. Trebuie să fi fost ora 3 dimineață și începeam să primim informații ceva mai precise. Un mare detașament de comandouri israeliene ar fi venit pe mare, apoi s-ar fi împărțit în mai multe grupuri care ar fi atacat diferite obiective în cel puțin trei cartiere ale orașului, înainte de a se retrage, tot pe mare.

Câteva minute mai târziu, aflam dintr-un buletin de știri ai radioului național că un atac avusese loc în partea de vest a capitalei, aproape de strada Verdun, împotriva unui grup de imobile în care locuiau anumiți conducători palestinieni. Doi dintre ei ar fi fost uciși, iar un al treilea, Kamal Nasser, ar fi fost răpit.

Fotograful-vedetă de la *An-Nahar*, Sam Mazmanian, care lucra și pentru cele două principale agenții americane, Associated Press și United Press, hotărî să se ducă imediat la fața locului. Mi se ceru să-l însoțesc.

Jos, în fața imobilelor ce tocmai fuseseră atacate, se adunase mulțimea – fedaini înarmați, vecini în

pijamale, gură-cască. Un bărbat îmi spuse să fiu atent, fiindcă erau pe jos, pare-se, niște detonatoare neexplodate. Altul îmi împrumută o lanternă, căci electricitatea era tăiată și casa scării era în întuneric. Altul îmi indică etajul la care stătea purtătorul de cuvânt al OLP, și anume al treilea.

Ușa apartamentului era larg deschisă, cu dărâmături de jur-împrejur. Am intrat prudent, îndată ajuns din urmă de Sam, care se oprise urcând treptele ca să facă fotografii luate de sus în jos. Locul părea gol. Dar deodată, sub o masă mare, forma unui corp. Cei care veniseră înaintea noastră mai mult ca sigur că nu-l văzuseră. Am apropiat fasciculul de lumină. Era el – Kamal Nasser. Întins pe spate, cu brațele încrucișate. Sub buza de jos, un impact de glonț. Era prea întuneric ca să văd dacă mai încasase și altele.

Mă pierdusem într-o contemplare tulburată și îngândurată când camaradul meu îmi puse mâna pe umăr. Voia să mă dau la o parte ca să poată face o fotografie.

Reîntors la ziar, m-am grăbit să rectific informațiile care circulaseră până atunci. „N-a fost răpit, a fost ucis. I-am găsit trupul sub masă, în întuneric. Sam are imaginile, e pe punctul să le developeze."

Se va afla câțiva ani mai târziu că operațiunea din aprilie 1973 fusese condusă de Ehud Barak, viitor prim-ministru al Israelului, deghizat în femeie, cu o perucă brunetă. Scopul stratagemei era de a simula o scenă de amor într-un automobil, pentru ca gărzile

postate în stradă să se apropie de geam și să poată fi lichidate silențios, înainte ca trupa să se năpustească pe scări.

Cu două luni mai devreme, o romancieră americană de 37 de ani închiriase un apartament în același grup de imobile. Pregătea o lucrare inspirată din viața unei anumite lady Hester Stanhope, o aventurieră britanică foarte cunoscută în Levant, unde stătuse câțiva ani, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Tânăra romancieră adunase o importantă documentație pe care o stivuia pe masa ei de scris, așezată lângă fereastră; de acolo putea vedea, chiar în față, la câțiva metri de ea, masa la care Kamal Nasser se instala ca să scrie. Abia 40 de ani mai târziu ea își va dezvălui adevărata poveste – dar nu și adevăratu-i nume – într-o carte intitulată *Yael, o combatantă a Mosadului la Beirut*. Aici va povesti în special că, spre a-și face acoperirea mai credibilă, superiorii ei o trimiseseră într-un stagiu de câteva zile la un istoric adevărat, Shabtai Teveth, autor al unei biografii a lui Moshe Dayan și al mai multor cărți despre David Ben Gurion; nu ca s-o învețe să scrie, lucru de care nu se simțea în stare, va spune ea, ci ca s-o învețe să se prefacă: cum să-și împrăștie hârtiile pe birou, cum să-și așeze stilourile, ce să arunce la coș și cum să vorbească unor terțe persoane de activitatea ei literară. Multe preparative minuțioase pentru o misiune foarte simplă: să-i supravegheze pe conducătorii palestinieni pe fereastră ca

să se asigure că aveau să fie acasă când comandoul israelian va veni să-i asasineze.

În acea seară de 9 aprilie, un ofițer din Mosad aflat în trecere prin Beirut sub acoperirea de turist, a invitat-o pe „Yael" la un pahar în barul unui mare hotel, la ora 19.

„— Vecinii tăi sunt acolo?", a întrebat-o el.

„— Da, toți trei."

Dacă ar fi răspuns altfel, bărbatul și-ar fi anunțat contactele ca atacul să fie amânat.

Din pricina notorietății victimelor palestiniene ca și a aspectului rocambolesc al operațiunii israeliene, Libanul a fost zguduit cum rar mai fusese până atunci. O gravă criză guvernamentală s-a declanșat pe dată. Prim-ministrul, Saeb Salam, a cerut destituirea comandantului-șef al armatei și își prezentă demisia când cererea sa a fost respinsă de președintele Republicii, Suleiman Frangieh.

Incontestabil, era un joc politic comunitar eminamente libanez, de vreme ce Salam era musulman sunit, iar Frangieh creștin maronit, ca și generalul, obiect al litigiului. Dar era și o adevărată dilemă ce depășea aceste clivaje și-i îngrijora pe toți cei care se interesau de soarta țării.

Se-nțelege de la sine că o armată națională menită să apere teritoriul patriei nu arată prea falnic atunci când un comando inamic debarcă noaptea, atacă ținte

din trei sau patru cartiere diferite, apoi se retrage fără să fi fost interceptat. Întreaga țară se simțea umilită și își detesta militarii. N-ar fi trebuit oare să tragă și ei câteva salve așa, de onoare?

Firește. Cu toate astea, mai era un aspect al problemei ce nu putea fi ignorat: acordul de la Cairo îi retrăsese deja armatei libaneze o parte din prerogative autorizând palestinienii să lanseze operațiuni militare pornind din teritoriul pe care ea era menită să-l protejeze. Se poate oare atribui în mod legitim instituției militare responsabilitaea represaliilor atunci când i s-a interzis să împiedice atacurile care le provocaseră? Acestea sunt două misiuni complementare inseparabile cu care armatele din lumea întreagă sunt investite; când le lipsești de una, devine dificil să le ceri s-o îndeplinească pe cealaltă.

Dincolo de această dezbatere în jurul instituției militare, a datoriilor și prerogativelor ei, era de-acum limpede că Statul libanez n-avea posibilitatea de a ieși din impasul în care se afla și care făcea din el totodată câmpul de bătaie și victima colaterală a înfruntărilor sângeroase dintre israelieni și palestinieni.

În mai multe comunități din țară începeau să se formeze miliții, se constituiau arsenale și noi conducători apăreau, cu un discurs până atunci necunoscut: dat fiind că armata nu e vădit capabilă să-și îndeplinească misiunea, „cetățenii" o vor face ei înșiși. Dar zișii „cetățeni" n-aveau toți aceeași viziune asupra

lucrurilor. Pentru unii, misiunea pe care armata ar fi trebuit s-o îndeplinească era să se fi opus israelienilor cu orice preț. Pentru alții, era să se fi opus palestinienilor.

Cei dintâi se aflau cu precădere în comunitățile musulmane și în partidele de stânga, ceea ce le-a adus o vreme numele ciudat de „islamo-progresiști"; ei își proclamau voința de a proteja Rezistența palestiniană împotriva tuturor celor ce căutau s-o înăbușe sau să-i pună piedici; iar OLP, la rându-i, le procura din belșug arme, bani și o încadrare militară.

Cei de-ai doilea aveau ca vârf de lance partide implantate în comunitățile creștine; ei vedeau în prezența armatei palestiniene o amenințare pentru țară și nădăjduiau să-i pună capăt. Militanții lor se antrenau intensiv în mânuirea armelor, știind prea bine că forțele lor n-ar fi suficiente și că ar avea nevoie de un aliat puternic. Pe ce aliat puteau ei sconta? Unii se gândeau la Israel. Dar această cale n-avea, pe vremea aceea, decât puțini partizani. Mai târziu va fi explorată, pentru o scurtă perioadă, sub egida lui Bachir Gemayel, și se va încheia cu o dublă tragedie: asasinarea tânărului președinte ales, urmată de masacrul de la Sabra și Shatila.

În imediat, altă opțiune avea să prevaleze, care va aduce și ea lotul ei de tragedii. Propovăduită de președintele Frangieh, ea nu suscita mare entuziasm la ceilalți conducători maroniți, dar cei mai mulți dintre ei o vedeau pe-atunci ca pe un rău mai mic: în loc să se compromită cu Israelul și să se pomenească

astfel puşi la stâlpul infamiei lumii arabe, n-ar fi oare preferabil să-i lase pe fedaini să fie „îmblânziţi" de o „ţară frăţească", respectiv de Siria?

Nimeni nu ignora că Arafat şi preşedintele Hafez al-Assad se detestau reciproc. Faptul nu se datora numai unui conflict al personalităţilor, ci şi unui diferend strategic major.

Preocuparea constantă a şefului OLP de-a lungul luptei sale era ca „decizia" palestinienilor să se afle în mâinile lor şi nici un conducător arab, oricine ar fi el, să nu poată vorbi în numele lor. Assad susţinea că, invers, cauza palestiniană era cea a întregii naţiuni arabe, „de la ocean la Golf" – o afirmaţie de principiu care venea în sprijinul unui obiectiv strategic primordial al preşedintelui sirian, acela de a putea negocia cu marile puteri având în mână „cartea" palestiniană ce reprezenta, în acest conflict, un atu major.

Pentru a şi-l însuşi, Damascul construise o întreagă reţea de organizaţii prosiriene care, în cadrul OLP şi în inima însăşi a Fatah, mişcarea întemeiată de Arafat, relua tezele lui Assad. Dacă acesta ar putea pune Libanul sub tutela sa; dacă ar putea deveni arbitru în această ţară, sprijinindu-i în acelaşi timp şi pe palestinieni, şi pe libanezi, protejându-i pe unii de alţii, el s-ar găsi în poziţie de forţă în orice negociere privitoare la Orientul Apropiat.

Aşa încât, atunci când anumiţi conducători libanezi s-au dus să-i ceară Damascului să-i ajute să iasă din nisipurile mişcătoare în care erau pe punctul de

a se înfunda, spusele lor au fost muzică în urechile lui Assad. Trupele siriene au pătruns așadar în forță în țară, iar când Arafat și aliații săi „islamo-progresiști" au încercat să le țină piept, au fost sever înfrânți.

În regiunea creștină în care trăiam atunci, mulți oameni aplaudau armata siriană care-i „eliberase" în sfârșit de milițiile palestiniene. Alții se întrebau deja cine naiba o să poată să-i „elibereze" într-o zi de armata siriană.

În ziua în care am părăsit Libanul aflat în război pe o ambarcațiune improvizată, în iunie 1976, toate visurile Levantului meu natal erau deja moarte sau agonizânde. Paradisul mamei era mistuit de flăcări, iar cel al tatei nu mai era decât umbra lui însuși. Arabii erau prinși în capcana înfrângerilor lor, iar israelienii în capcana cuceririlor lor, și unii, și alții incapabili să se salveze.

Evident, nu puteam ghici în ce măsură tragediile regiunii mele natale aveau să se releve contagioase, nici cu ce violență regresul său moral și politic avea să se propage de-a lungul și de-a latul planetei. Dar nu eram cu totul surprins de ceea ce se întâmplase. Fiind născut chiar pe marginea faliei, nu-mi trebuiau comori de luciditate ca să simt că ne apropiam cu pași mari de prăpastie.

Îmi era de-ajuns să țin ochii deschiși și urechile atente la trosnete.

III

Anul marii răsturnări

„Așa cum viitorul se coace în trecut,
Trecutul putrezește-n viitor –
Lugubru festival de frunze moarte."

Anna AHMATOVA (1889-1966),
Poem fără erou

1

Drama pe care arabii de astăzi o numesc simplu „Şaizeci şi şapte" a fost deci o cotitură decisivă pe calea suferinţei şi a pierzaniei. Dar ea nu explică totul. Lucrurile ar fi putut să se aranjeze, alt viraj ar fi putut fi luat câţiva ani mai târziu, pentru a urca din nou panta. Dacă deriva a continuat şi chiar s-a accentuat, este din pricina altui fenomen istoric, mai amplu, mult mai întins în timp şi care nu e propriu-zis „un eveniment" printre altele.

Numele care-mi vine spontan în minte e mai degrabă cel de „sindrom" – în sensul cel mai originar, cel mai vechi al termenului, cel al unui loc în care mai multe piste aleargă împreună în aceeaşi direcţie. De fapt, ceea ce voi încerca să evoc în paginile care urmează este o mulţime de evenimente emanând de pe mai multe continente şi din multiple domenii, dar care posedă o orientare comună şi care au împins oarecum întreg „atelajul" oamenilor pe calea pe care se află astăzi.

Când te străduieşti să înţelegi de ce o situaţie dată a evoluat în cutare sau cutare manieră, adesea eşti tentat să te întorci foarte departe în trecut. Ceea

ce devine uneori fastidios, dat fiind că fiecare element al situației își are propria istorie, care se poate câteodată întinde secole de-a rândul. Dacă nu vrei să te pierzi în pădurea deasă a datelor, a personajelor, a pasiunilor și a miturilor, uneori trebuie să-ți croiești o perspectivă retezând în stânga și în dreapta cu maceta.

Așa am procedat când am plonjat în istoria ultimelor decenii. Ar trebui mai curând să spun „replonjat", căci din copilărie n-am încetat să urmăresc îndeaproape actualitatea, cu un entuziasm care se explică fără tăgadă prin faptul că am crescut la umbra unui tată ziarist.

Pasiunea aceasta nu s-a dezmințit niciodată. Și astăzi îmi consacru câteva ore pe zi ascultând și citind știrile provenite din toate regiunile lumii. Și chiar atunci când evoluțiile mă neliniștesc sau mă mâhnesc, nu mă satur de spectacol și nu-mi întorc ochii. Am necontenit impresia că asist la cel mai uimitor serial, cu o infinitate de episoade palpitante și reveniri demne de cei mai buni scenariști.

Mi-aduc aminte că majoritatea evenimentelor de care mă pregătesc să vorbesc le-am luat la cunoștință în momentul în care s-au produs; uneori chiar m-am dus la fața locului, la Saigon, Teheran, New Delhi, Aden, Praga, New York sau Addis Abeba, ca să asist în persoană la ele. Dar lucrurile se văd altfel odată cu trecerea timpului, când consecințele lor sunt deja cunoscute.

Ceea ce mi s-a vădit limpede revizitând actualitatea de ieri este că au avut loc, în jurul anului 1979, niște evenimente determinante, a căror importanță n-am sesizat-o pe moment. Ele au provocat, pretutindeni în lume, un fel de „răsturnare" durabilă a ideilor și atitudinilor. Proximitatea lor în timp nu era cu siguranță rezultatul unei acțiuni concertate; dar ea nu era nici rodul hazardului. Aș vorbi mai degrabă de o „conjuncție". E ca și când un nou „anotimp" ar fi ajuns la maturitate și ar fi făcut să-i răsară florile într-o mie de locuri odată. Sau ca și când „spiritul vremii" ar fi fost pe cale să ne semnaleze sfârșitul unui ciclu și începutul altuia.

Noțiunea aceasta, pe care filosofia germană a făurit-o sub numele de *Zeitgeist*, e mai puțin fantomatică decât se pare; este chiar capitală spre a înțelege mersul Istoriei. Toți cei care trăiesc în aceeași epocă se influențează unii pe alții în diverse feluri și, în mod obișnuit, fără a-și da seama. Se copiază, se imită, se maimuțăresc chiar, se conformează atitudinilor care prevalează, uneori la modul contestării. Și în toate domeniile – în pictură, în literatură, în filosofie, în politică, în medicină, ca și în felul de a se îmbrăca, de a arăta sau a-și purta părul.

Mijloacele prin care „spiritul" cu pricina se difuzează și se impune sunt dificil de sesizat; însă este incontestabil că el operează în toate epocile cu o eficacitate implacabilă. Iar în vremea noastră de comunicații masive și instantanee, influențele se propagă mult mai iute decât în trecut.

De obicei, spiritul vremii acţionează fără să ne dăm seama. Dar uneori efectul său e atât de manifest încât îl vedem aproape intervenind în timp real. Este în orice caz impresia pe care am avut-o eu când m-am consacrat din nou istoriei recente pentru a încerca să extrag din ea câteva învăţăminte.

Cum de-am putut să nu văd o conjuncţie atât de puternică între evenimente? De mult ar fi trebuit să trag această concluzie care astăzi îmi sare în ochi, anume că am intrat de curând într-o eră eminamente paradoxală, în care viziunea noastră asupra lumii va fi transformată şi chiar de-a dreptul răsturnată. De-acum înainte, *conservatorismul va fi cel care se va proclama revoluţionar, în timp ce adepţii „progresismului" şi ai stângii nu vor avea alt scop decât conservarea a ceea ce a fost dobândit.*

În notele mele personale, am început să vorbesc despre un „an al inversării" sau uneori despre un „an al marii răsturnări" şi să recenzez faptele remarcabile care par să justifice astfel de denumiri. Sunt numeroase şi voi evoca vreo câteva de-a lungul paginilor. Dar sunt două îndeosebi ce mi se par deosebit de emblematice: revoluţia islamică proclamată în Iran de ayatolahul Khomeini în februarie 1979; şi revoluţia conservatoare pusă în aplicare în Regatul Unit de prim-ministrul Margaret Thatcher începând din mai 1979.

Un ocean de diferenţe desparte cele două evenimente, ca şi cele două conservatorisme. Şi de asemenea, bineînţeles, şi pe cele două personaje-cheie;

pentru a găsi în istoria Angliei un echivalent a ceea ce s-a petrecut în Iran cu Khomeini, ar trebui să ne întoarcem la epoca lui Cromwell, atunci când revoluționarii regicizi erau deopotrivă puritani și mesianiști. Există totuși între cele două revolte o anumită similitudine, care nu se reduce la proximitatea datelor. Și într-un caz, și în celălalt, stindardul revoluției a fost ridicat în numele forțelor sociale și al doctrinelor care fuseseră până atunci mai curând victimele sau cel puțin țintele revoluțiilor moderne: într-un caz, adepții ordinii morale și religioase; în celălalt, adepții ordinii economice și sociale.

Fiecare din cele două revoluții avea să aibă repercusiuni planetare majore. Ideile D-nei Thatcher aveau să ajungă foarte repede în Statele Unite, odată cu venirea la președinție a lui Ronald Reagan; în timp ce viziunea khomeinistă a unui Islam totodată insurecțional și tradiționalist, ferm ostil Occidentului, avea să se propage peste tot în lume, luând forme foarte diverse și dând la o parte abordările mai conciliante.

Voi avea ocazia de a reveni asupra diferențelor, ca și a similitudinilor. Dar aș vrea mai întâi să deschid o scurtă paranteză spre a preveni contra oricărei viziuni simplificatoare pe care această apropiere ar putea-o suscita.

Într-adevăr, dacă vom căuta să înțelegem cum a fost „întoarsă cu susul în jos" atmosfera politică și mentală din lumea întreagă în cursul ultimelor

decenii, trebuie să evităm să considerăm dintr-odată revoluția conservatoare din Occident ca pe o simplă „uzurpare" a noțiunii de revoluție, având în vedere că ea a fost, prin anumite aspecte și prin consecințele sale, autentic revoluționară; în particular, s-a dovedit a fi determinantă în progresele tehnologice în curs, ce reprezintă o schimbare considerabilă în istoria omenirii; și a fost la fel de determinantă în decolarea economică a Chinei, a Indiei, ca și a numeroase alte țări, ceea ce constituie, și în această privință, un avans planetar de primă mărime.

Cât privește revoluția khomeinistă, e normal ca aspectul ei hotărât tradiționalist, de pildă în materie vestimentară, să fie primul care sare în ochi; dar el nu trebuie să ne facă să pierdem din vedere radicalitatea corozivă care s-a propagat în lumea musulmană pornind de la exemplul iranian, și care a zguduit toate puterile în vigoare.

Noțiunea de revoluție, împrumutată de politică de la mișcarea corpurilor cerești, a desemnat, începând cu secolul al XVI-lea, evenimente foarte numeroase și diferite. De aceea, mai curând decât să ne întrebăm pe larg despre legitimitatea folosirii ei în legătură cu ceea ce s-a petrecut în 1979 la Teheran sau la Londra, ar trebui să încercăm să înțelegem motivele bulversării pe care a cunoscut-o lumea în jurul acelui an, și care a dus astfel la transformarea sensului și conținutului acestui cuvânt.

După ce am adus aceste precizări, închid paranteza și mă întorc la cele două revoluții conservatoare pe care le-am pus în evidență.

Venirea la putere a D-nei Thatcher n-ar fi avut aceeași importanță dacă nu s-ar fi înscris într-o mișcare profundă și amplă, care avea să depășească foarte repede frontierele Angliei. Mai întâi înspre Statele Unite, deci, cu alegerea lui Reagan în noiembrie 1980; apoi înspre restul lumii. Preceptele revoluției consevatoare anglo-americane vor fi adoptate de numeroși conducători de dreapta ca și de stânga, uneori cu entuziasm, alteori cu resemnare. Diminuarea intervenției guvernului în viața economică, limitarea cheltuielilor sociale, acordarea unei mai mari latitudini antreprenorilor și reducerea influenței sindicatelor vor fi considerate de-acum înainte ca norme ale unei bune gestiuni în treburile publice.

Una dintre cărțile emblematice ale acestei revoluții este romanul intitulat *Atlas Shrugged*. Operă a unei emigrante ruse stabilite în Statele Unite, Ayn Rand, el povestește o grevă organizată nu de muncitori, ci de antreprenori și de „spiritele creative" exasperate de reglementările abuzive. Titlul evocă figura mitologică a lui Atlas care, sătul să mai ducă întregul Pământ în spinare, își scutură în cele din urmă viguros umerii – tocmai această mișcare de exasperare și revoltă este exprimată aici de verbul *to shrug*, al cărui preterit este *shrugged*.

Această ficțiune tezistă, publicată în 1957 și din care mulți conservatori americani, partizani ai unui

„libertarism" hotărât antietatist, îşi făcuseră o Biblie, a fost ajunsă din urmă de realitate. Revolta posedanţilor împotriva uzurpărilor Statului redistribuitor al avuţiilor nu s-a produs în felul în care o descrisese romanciera, dar a avut într-adevăr loc. Şi a fost încoronată de succes, ceea ce a avut ca efect accentuarea puternică a inegalităţilor sociale, până la crearea unei mici caste de hipermiliardari, fiecare dintre ei fiind mai bogat decât unele naţiuni întregi.

Cealaltă „revoluţie conservatoare", cea din Iran, avea să aibă şi ea repercusiuni semnificative în ansamblul planetei.

Nu era în nici un fel o revoltă a bogaţilor împotriva săracilor – chiar dimpotrivă, ea s-a făcut în numele nevoiaşilor, a „oropsiţilor vieţii", iar prin asta se înscria în prelungirea multor altor revoluţii din secolul XX. Ceea ce o făcea să fie atipică este că era condusă de un cler socialmente conservator, exasperat de nişte reforme care, din punctul său de vedere, mergeau împotriva religiei şi valorilor tradiţionale.

2

La aceste două revoluții, survenite la un interval de trei luni și care rezumă printr-un racursiu frapant harababura atipică ce caracterizează epoca noastră, voi adăuga alte două evenimente, la fel de semnificative și care completează schița.

În decembrie 1978, Deng Xiaoping lua frâiele puterii la Beijing cu prilejul unei plenare a Comitelui Central al Partidului Comunist, inaugurându-și propria „revoluție conservatoare". Niciodată n-a numit-o așa, iar ea era cu siguranță foarte diferită de cea din Teheran, ca și de cea din Londra; dar purcedea din același „spirit al vremii". Era de inspirație conservatoare, căci se sprijinea pe tradițiile negustorești ancorate dintotdeauna în populația chineză și pe care revoluția lui Mao Zedong căutase să le stârpească. Dar era și revoluționară, căci avea să transforme radical, într-o generație, modul de existență al celui mai mare popor de pe planetă; puține revoluții în Istorie au schimbat în profunzime viața unui atât de mare număr de bărbați și de femei într-un timp atât de scurt.

Celălalt eveniment remarcabil este acela care s-a desfăşurat la Roma în octombrie 1978, odată cu venirea lui Ioan Paul al II-lea în fruntea Bisericii catolice.

Născut în Polonia, Karol Wojtyła alia un conservatorism social şi doctrinar cu o combativitate de conducător revoluţionar. „N-aveţi teamă!", lansă el fidelilor adunaţi în Piaţa Sf. Petru, în ziua întronării sale oficiale. „Deschideţi graniţele Statelor, ale sistemelor politice şi economice, imensele domenii ale culturii, civilizaţiei şi dezvoltării." Influenţa sa avea să se dovedească una capitală.

Aceste patru bulversări majore, care s-au succedat în numai şapte luni, din octombrie 1978 în mai 1979, dar în medii culturale şi sociale foarte îndepărtate unele de altele, să fi avut ele ceva comun în afara simplei „coincidenţe" cronologice? E oare de conceput ca Sfântul Scaun şi Comitetul Central al Partidului Comunist Chinez, alegătorii britanici şi manifestanţii iranieni să fi reacţionat sub unul şi acelaşi impuls?

Luând distanţa necesară, văd în principal doi factori care au atârnat greu în atmosfera acelor ani, care au afectat, în grade diverse, toate ţările din lume şi care au putut juca un rol în geneza celor patru evenimente pe care tocmai le-am evocat. Unul este criza terminală a regimului sovietic; celălalt este şocul petrolier.

În privința acestui din urmă factor, voi reveni mai pe îndelete în capitolele următoare; aici aș vrea numai să spun că el a constrâns toate națiunile de pe planetă să-și pună întrebări cu privire la gestiunea economiei, la legile sociale, precum și la relațiile lor cu țările exportatoare de petrol; și că pentru acestea, care aparțineau în majoritatea lor lumii arabo-musulmane, „șocul" respectiv ce ar fi trebuit să le asigure fericirea s-a dovedit a fi devastator și finalmente dezastruos.

În ce privește primul factor, astăzi mi se pare că multe evenimente din epoca aceea constituiau reacții mai mult sau mai puțin directe, mai mult sau mai puțin conștiente, mai mult sau mai puțin gândite, la mișcările „omului bolnav" care devenise regimul sovietic. Un foarte straniu „bolnav", care se vedea încă debordând de vigoare și își credea adversarii încolțiți.

*

Când plonjezi din nou în anii 70, nu te poți împiedica să găsești patetic spectacolul acestei supraputeri lansate cu înverșunare într-o strategie de cuceriri pe toate continentele, în timp ce propria-i casă, pe care fluturau stindardele veștejite ale socialismului, progresismului, ateismului militant și egalitarismului, era iremediabil crăpată și pe punctul de a se prăbuși.

Pentru cine se lua după aparența lucrurilor, Uniunea Sovietică părea că saltă din triumf în triumf. În

Vietnam, unde lumea comunistă şi lumea capitalistă se înfruntaseră fără răgaz încă de la sfârşitul celui de-al doilea război mondial, conflictul ajunsese la sfârşit în aprilie 1975. Partea de sud a ţării, care constituise până atunci o republică separată susţinută de Statele Unite, fusese cucerită de forţele venite din nord, cu susţinerea mişcării comuniste locale, care se autointitula Frontul Naţional al Eliberării, dar pe care americanii o numeau Viet Cong.

Tânăr ziarist fascinat ca atâţia alţii de acest conflict atât de emblematic pentru generaţia mea, m-am dus la Saigon ca să asist la bătălia decisivă. Ştiam că epilogul era aproape, dar nu-mi închipuiam că lucrurile aveau să evolueze aşa de repede. La 26 martie, în ziua sosirii mele, trupele comuniste tocmai luaseră Hue, fosta capitală imperială; o săptămână mai târziu, erau deja în împrejurimile Saigonului, cu 700 de kilometri mai la sud. Şi era clar că înaintarea lor avea să continue până la capăt.

N-am simţit în capitala Sudului nici o voinţă de rezistenţă. Era mai degrabă resemnare şi chiar fugă panicată. Toţi cei care se temeau de severitatea regimului ce avea să vină căutau cu disperare un mijloc de a părăsi ţara. De pe o zi pe alta, moneda locală, piastrul, a încetat să circule, nici un comerciant n-o mai voia. În administraţiile publice, erau date jos în grabă fotografiile oficiale ale ultimului preşedinte sud-vietnamez, generalul Thieu, care se pregătea el însuşi să plece şi care avea să-şi sfârşească viaţa tihnit în Massachusetts, uitat de toţi.

Saigonul a căzut la 30 aprilie. Cei care au cunoscut epoca păstrează în memorie acele scene patetice în care civili și militari refugiați la ambasada americană încercau să se agațe de ultimele helicoptere ca să fugă – imagini și mai umilitoare pentru salvatori decât pentru salvați. „Republica Vietnamului", pe care mai mulți președinți americani se angajaseră s-o apere, a fost anexată „Republicii Socialiste a Vietnamului", iar capitala sa rebotezată Ho Și Min, după numele conducătorului care a sfidat cu succes Franța și apoi Statele Unite.

Două săptămâni mai devreme, Phnom Penh, capitala Cambodgiei, fusese luată de insurgenții comuniști; apoi i-a venit rândul Laosului. Faimoasa teorie a dominoului, potrivit căreia o țară ce cade antrenează alta în căderea sa, apoi încă una, părea să funcționeze. Iar Uniunea Sovietică era principala beneficiară.

Acest fenomen nu se limita de altminteri la Indochina. În Africa, de exemplu, unde fostele puteri coloniale europene ocupau în mod tradițional un loc preponderent, raporturile de forță începeau să se schimbe cu repeziciune. Când Portugalia, după „Revoluția Garoafelor" din aprilie 1974, s-a decis să le dea independență coloniilor sale, cele cinci noi State africane care au văzut lumina zilei au fost toate conduse de partide de obediență marxistă; cel mai bogat dintre ele, Angola, l-a chemat chiar pe Fidel Castro în ajutor pentru a face față unei insurecții,

iar trupele cubaneze, susţinute de Moscova, au debarcat cu zecile de mii pe coastele africane începând din noiembrie 1975, fără ca Statele Unite să li se poată opune.

Astfel, în lunile care au urmat victoriei lor înalt simbolice din conflictul vietnamez, sovieticii au înregistrat progrese spectaculoase pe un continent ce părea până atunci ca un fel de teren de vânătoare privat al occidentalilor. Ţările din Africa subsahariană care se revendicau de-acum de la marxism erau din ce în ce mai numeroase – în afară de Angola, Mozambic, Capul Verde, Guineea-Bissau, São Tomé şi Príncipe, mai erau şi Madagascarul, Congo-Brazzaville, Guineea-Conakry... A existat chiar un scurt moment în care, în Cornul Africii, cele două principale ţări, Etiopia şi Somalia, erau guvernate de militari care se revendicau de la marxism-leninism, în vreme ce, pe celălalt mal al Mării Arabiei, Yemenul de Sud, Stat independent cu capitala la Aden, se proclamase „republică democratică populară" sub egida unui partid de tip comunist, înzestrat cu un *politbiuro*.

În această atmosferă de expansiune nestăvilită şi de veritabilă euforie, conducătorii sovietici s-au lansat însă într-o aventură care s-a dovedit dezastruoasă şi chiar fatală regimului lor: cucerirea Afganistanului.

Această ţară muntoasă, situată între Iran, Pakistan, China şi republicile sovietice din Asia centrală, includea nişte mişcări de obedienţă comunistă, active şi

ambițioase, dar foarte minoritare în sânul unei populații musulmane socialmente conservatoare și îndârjit ostile față de orice ingerință străină. Lăsați în voia lor, acești militanți n-aveau nici o șansă să țină frâiele puterii în mod durabil. Numai o implicare activă a puternicilor lor vecini sovietici putea să modifice raportul de forțe în favoarea lor. Mai era însă nevoie și ca acei vecini să fie convinși de necesitatea unei asemenea intervenții.

Este exact ceea ce s-a întâmplat începând din luna aprilie 1978. Iritați de apropierea care se amorsa între Kabul și Occident, preocupați de a-și prezerva securitatea frontierelor și stabilitatea republicilor asiatice, și convinși că-și pot împinge înainte pionii în totală impunitate, conducătorii sovietici au dat girul unei lovituri de stat organizate de facțiuni marxiste. Apoi, când au început să se producă răzmerițe împotriva noului regim, și-au trimis cu grabă trupele în număr mare ca să le reprime, înfundându-se cu fiecare zi câte puțin în impas.

Cum s-a petrecut atât de des de-a lungul Istoriei – dar fiecare își închipuie că pentru el lucrurile se vor petrece altfel –, conducătorii sovietici se încredințaseră că operațiunea de „pacificare" pe care o întreprindeau va fi de scurtă durată și se va încheia cu o victorie decisivă.

Această gravă imprudență strategică nu se explică decât prin analiza pe care o făceau stării de spirit ce precumpănea la adversarii lor în acel moment. Într-adevăr, erau convinși că Statele Unite, profund

traumatizate de lungul lor război dezastruos din Vietnam, n-aveau nici un chef să se lanseze în noi aventuri externe; şi că dacă trupele sovietice ar lua Afganistanul cu asalt, americanii n-ar căuta să li se opună. Oare impasibilitatea lor faţă de trimiterea trupelor cubaneze în Angola nu demonstrase că nu mai aveau nici o dorinţă de confruntări armate?

Când se uitau la lumea ce-i înconjura, conducătorii de la Moscova puteau presupune că n-aveau a se teme de nimic. Nici de Statele Unite, deci; nici de Europa occidentală, care încă mai trudea să depăşească consecinţele şocului petrolier; nici de China, unde Mao Zedong murise în septembrie 1976, deschizând calea a ceea ce părea că va fi un lung război de succesiune.

De aceea, sovieticii nu greşeau presupunând că nimeni n-avea să li se pună de-a curmezişul şi că puteau înainta fără mare risc în direcţia Kabulului.

3

Dar Moscova subestimase capacitatea adversarilor săi de a-şi reveni în fire şi chiar de-a trece la contraatac în diverse domenii şi pe mai multe teatre de operaţiuni.

A fost îndeosebi cazul Marii Britanii. În ajunul alegerilor generale din mai 1979, care aveau s-o aducă la putere pe cea supranumită apoi „Doamna de fier", ţara se afla într-o stare deplorabilă: greve, răzvrătiri, pene de curent, o atmosferă socială primejdioasă şi sentimentul laburiştilor precum şi al multor conservatori moderaţi că acestea erau efectele normale ale crizei petroliere şi că nu exista altă opţiune decât resemnarea, în aşteptarea unor zile mai bune. Imaginea emblematică a acelei epoci este cea a unui Piccadilly Circus cufundat în întuneric din pricina opririi lucrului în minele de cărbune. Un istoric britanic, Andy Beckett, a povestit acei ani sumbri într-o lucrare intitulată *When The Lights Went Out* (*Când luminile s-au stins*).

Când a făcut irupţie pe scena naţională, D-na Thatcher era purtătoarea unei alte stări de spirit şi a unui alt discurs. Declinul nu e inevitabil, le spunea ea

concetăţenilor ei, putem şi trebuie să urcăm din nou panta; trebuie să ne fixăm o direcţie şi s-o urmăm fără să deviem sau să şovăim, chit că-i strivim fără menajamente pe cei care ni s-ar pune în cale – începând cu sindicatele. În anul venirii ei la putere, se pierduseră aproape treizeci de milioane de zile de lucru din cauza conflictelor sociale.

Ţara nu mai avea altă opţiune decât de a se prăbuşi sau a lua un nou avânt. Cum o făcuse şi în alte momente ale istoriei sale, ea a optat pentru a asculta glasul obstinat care-i promitea s-o scoată, cu capul sus, din impas, fie şi cu preţul unor sacrificii dureroase.

Din acest nou elan s-a născut revoluţia conservatoare. Unul dintre efectele ei a fost de a pune capăt ruşinii pe care o resimţea până atunci dreapta în dezbaterea politică şi intelectuală, cu precădere în privinţa chestiunilor sociale. Avem aici o dimensiune greu de sesizat şi cu siguranţă imposibil de cuantificat, dar ea este esenţială spre a înţelege bulversarea ce s-a operat în mentalităţi, pretutindeni în lume.

Atunci când o gândire este dominantă, cei care n-o împărtăşesc trebuie adesea să uzeze de şiretlicuri şi s-o ia pe ocolite, şi chiar să se prefacă a accepta unele principii ale ei pentru ca obiecţiile lor să poată fi auzite. În multe ţări europene, acest „promontoriu" intelectual şi moral era de mult ocupat de ideile şi vocabularul stângii. Exemplul care-mi vine firesc în minte e cel al ţării mele de adopţie, Franţa. Aici

trăiesc de peste 40 de ani și am avut prilejul să-i observ și să-i ascult politicienii, intelectualii, universitarii.

Până în anii 80, puțini conducători se pretindeau pe față a fi de dreapta; cei care nu erau de stânga preferau să spună că sunt centriști, iar când li se întâmpla să-i critice pe comuniști se simțeau obligați să sublinieze în preambul că nu erau nicidecum anticomuniști, un epitet socotit infamant pe vremea aceea și pe care nimeni n-avea chef să și-l asume. Astăzi este exact invers: cei care sunt de dreapta o proclamă cu mândrie; iar cei care doresc să exprime o opinie pozitivă privind cutare sau cutare aspect al comunismului se simt obligați să sublinieze în preambul că nu sunt în nici un fel favorabili acestei doctrine. Eu însumi am recurs la această precauție verbală câteva pagini mai înainte...

Ca să revenim la Anglia, s-ar putea spune că, înaintea revoluției thathceriene, nici un conducător politic de dreapta sau de stânga nu voia să fie luat drept un spărgător de grevă, un dușman al sindicatelor, o ființă insensibilă la soarta minerilor și a altor truditori cu venituri modeste; nici să se facă răspunzător de moartea unui deținut care făcea greva foamei, cum a fost cazul irlandezului Bobby Sands în 1981. Aportul Doamnei de fier, moralmente controversat, dar istoricește incontestabil, este că a comis fără să clipească toate „păcatele" pe care prudența obișnuită le recomanda politicienilor să nu le comită, fără ca pentru asta Cerul să-i fi căzut pe cap.

Asaltul ei contra „ruşinii" dreptei nu era, desigur, decât o etapă. Înainte să devină „gândire dominantă" a epocii noastre, conservatorismul radical a trebuit să triumfe în Statele Unite, ceea ce avea să se înfăptuiască cu brio în cele 18 luni care au urmat venirii la putere a D-nei Thatcher. Din punct de vedere politic, prin Ronald Reagan; şi pe sub mână, prin acele *think tanks* conservatoare care au elaborat cu abilitate discursurile şi ideile ce aveau să-i permită candidatului republican să se impună.

Această bătălie de idei nu era dinainte câştigată de dreapta americană. Nu era de la sine înţeles că electoratul popular va accepta să sprijine reformele care-i favorizau mai ales pe cei mai bogaţi. Argumentul care a fost răspicat repetat de Reagan afirma că totuşi clivajul nu era între cei care câştigau mulţi bani şi cei care câştigau mai puţini, ci între cei care munceau ca să trăiască şi cei care profitau de sistem. Imaginea forte ce revenea în discursurile sale era cea a unei *welfare queen*, personaj fictiv care era menit să reprezinte o femeie trăind în confort şi aproape în lux mulţumită alocaţiilor publice şi fără să trebuiască să muncească vreodată. Descrierea era atât de realistă încât auditorii aveau sentimentul că era vorba de o persoană reală; şi de-ar fi să-l credem pe Paul Krugman, premiul Nobel în economie, spusele lui Reagan conţineau un mesaj implicit şi subliminal la adresa numeroşilor săi alegători albi, în special a celor din Statele de Sud, pentru care *welfare queen* era inevitabil o negresă.

Indiferent că acest aspect rasial al lucrurilor e real ori fantasmat, nu e nici o îndoială că o neîncredere tenace s-a ancorat de-atunci în opinia americană față de toți cei percepuți ca reprezentanți ai unui sistem socotit imoral, în care se iau bani de la cei ce muncesc ca să le fie dați celor care nu muncesc. De aceea, sporirea inegalităților, care n-a încetat să se accentueze de la sfârșitul anilor 70 și care ar fi suscitat cu siguranță, în alte vremi, o ostilitate militantă față de bogătași și o adeziune crescândă la ideile stângii, s-a tradus mai curând în America ultimelor decenii printr-o întărire și o radicalizare a opiniei conservatoare.

Nu este exclus ca atitudinile să se modifice în viitor; dar la ora la care scriu rândurile de față, Ronald Reagan și Margaret Thatcher continuă să apară în ochii majorității concetățenilor lor ca eroii unei redresări salutare, iar preceptele pe care le-au întrupat continuă să prevaleze în toate colțurile planetei.

Ascensiunea ideilor rezultate din revoluția conservatoare anglo-americană în detrimentul celor ale stângii avea să facă modelul sovietic din ce în ce mai puțin atrăgător în cursul deceniilor următoare și să-i frâneze expansiunea planetară. În imediat totuși, alte necazuri au frânt elanul conducătorilor de la Moscova și au contribuit la slăbirea regimului lor.

Au fost mai multe, în diferite părți ale lumii și în diverse domenii – politic, militar, mediatic, ideologic, economic, tehnologic etc. Voi evoca mai jos câteva care mi se par mai semnificative decât altele.

Prima a avut ca teatru Indochina. Moscova repurtase totuși acolo succese fulgurante, dar acestea au suscitat în cele din urmă o ripostă usturătoare și de unde nu era de așteptat.

Atunci când am evocat modul în care cele trei regimuri susținute de americani în acea parte a lumii se prăbușiseră unul după altul, ca niște piese de domino, am omis să precizez că nu toți comuniștii care triumfaseră erau de aceeași obediență. Pe când în Vietnam și în Laos învingătorii erau aliați ai Uniunii Sovietice, facțiunea care s-a impus în Cambodgia se reclama de la maoism și avea în frunte un personaj curios ce-și spunea „Pol Pot", care nu-și ascundea neîncrederea față de Hanoi și nici față de Moscova. Foarte repede, regimul său avea să se distingă printr-un fanatism paranoic. A început prin a goli capitala de populație, s-a înverșunat contra tuturor celor care aveau cultură și cunoștințe și a comis în doar patru ani unul dintre cele mai demențiale genociduri din istoria modernă.

Prin urmare, lumea a asistat cu oarecare ușurare la ofensiva scurtă și eficace lansată împotriva Khmerilor Roșii de armata vietnameză, care i-a permis să cucerească Phnom Penhul la 7 ianuarie 1979. Trupele lui Pol Pot abandonaseră capitala în ajun fără să opună rezistență, ca să se replieze la țară.

Alungându-le de la putere, vietnamezii omorau doi iepuri dintr-o lovitură: își desăvârșeau hegemonia regională și își câștigau gratitudinea unei opinii internaționale ultragiate de sălbăticia regimului decăzut.

China însă vedea lucrurile altfel. Firește, noul om forte, Deng Xiaoping, n-avea nici o simpatie pentru maoismul deviant al lui Pol Pot – nici chiar, de altfel, pentru alte forme de maoism. Dar nu-i putea lăsa pe vietnamezi și pe protectorii lor sovietici să domnească precum niște suverani peste toată Indochina și să-i doboare nepedepsiți pe aliații Pekinului, oricât de execrabili și incontrolabili ar fi fost ei. Hotărî deci să lanseze o adevărată „expediție punitivă".

La 17 februarie 1979, după șase săptămâni de la căderea Phnom Penhului, 200 000 de soldați ai Armatei Populare au invadat teritoriul vietnamez și au înaintat înspre sud, ocupând mai multe localități și distrugând diverse instalații economice și militare. La 6 martie, China a anunțat că drumul spre Hanoi îi era de-acum deschis, dar că trupele ei n-aveau să-și urmeze înaintarea, și că spera ca „lecția" dată vietnamezilor să fi fost de-ajuns. Aceștia din urmă proclamaseră, în ce-i privea, că „respinseseră invadatorul".

De-ar fi să-i credem pe observatorii din afară, se pare că vietnamezii, călițí de numeroșii ani de conflict, s-ar fi bătut mai bine decât adversarii lor, a căror armată nu mai participase la adevărate bătălii

de la războiul din Coreea, de la începutul anilor 50. Dar obiectivul lui Deng nu era militar. După venirea sa la putere, el voia să le demonstreze vietnamezilor că Uniunea Sovietică nu-şi va trimite trupele în ajutorul lor dacă ar fi fost atacaţi şi că ar greşi aşadar să creadă că puteau acţiona după cum îi tăia capul. Şi adresa de asemenea un mesaj şi Statelor Unite, spunându-le că aveau de-acum în Asia un interlocutor fiabil şi poate chiar un potenţial partener; pentru americani, care nu-şi reveniseră încă după înfrângerea pe care le-o administrase Hanoiul, expediţia punitivă ordonată de noul conducător chinez era bine-venită.

Ceva important tocmai se produsese în chip vădit pe scena internaţională, ceva pentru care Washingtonul nu putea decât să se felicite, şi de care Moscova trebuia să se îngrijoreze în cel mai înalt grad.

4

Un alt eveniment pe care l-aş descrie tot ca pe un „necaz" pentru sovietici – chiar dacă, în epocă, ei nu l-au perceput probabil aşa – este uciderea lui Aldo Moro, conducător eminent al democraţiei creştine italiene, care milita pentru un „compromis istoric" între familia sa politică şi Partidul Comunist. Răpit de Brigăzile Roşii de pe o stradă din Roma la 16 martie 1978, a fost găsit asasinat în portbagajul unei maşini la 9 mai.

Chiar şi astăzi, deşi s-au scurs atâţia ani, e dificil de spus cu certitudine cine a ordonat crima şi ce obiectiv precis era vizat. Multe teorii au fost avansate, pe care nu voi încerca să le descurc eu aici. Ucigaşii ascultau de o oficină secretă italiană, de „servicii" străine sau doar de propriile lor deliruri ideologice? Scopul lor era să împiedice partidul catolic de a-i legitima pe comunişti şi de a le deschide astfel calea către putere? Sau, invers, de a-i împiedica pe comunişti să se ramolească şi să trădeze idealurile marxism-leninismului? Dezbaterea n-a fost niciodată tranşată în mod definitiv.

Un lucru mi se pare astăzi sigur: dincolo de uciderea unui om, o utopie promițătoare fusese aruncată în lada de gunoi a Istoriei.

Plutea în aer de zeci de ani. Născută la unii din teama de un cataclism nuclear, iar la alții din dorința candidă de a vedea omenirea în sfârșit reconciliată, era întemeiată pe o întrebare plină de speranță: ce-ar fi dacă comunismul și capitalismul, în loc de a continua să se combată cu înverșunare pe toată întinderea planetei, s-ar apropia treptat unul de altul și ar ajunge împreună la o sinteză – primul arătându-se mai preocupat de libertate și democrație, al doilea introducând o doză mai mare de dreptate socială? N-ar fi atunci sfârșitul epuizantei confruntări a blocurilor ce amenința să nimicească întreaga omenire?

O asemenea perspectivă nu era neapărat necugetată. Spirite strălucite au crezut în ea – scriitori, filosofi, istorici și de asemenea câțiva conducători politici, printre care și Aldo Moro. Țara sa putea chiar să aspire în mod legitim la un rol de pionierat în materie. Patrie a papilor și inimă a lumii catolice, Italia avea și cel mai puternic și mai respectat partid comunist din lumea occidentală, cel care se bucura de cel mai mare prestigiu intelectual; sub egida secretarului său general Enrico Berlinguer, un om provenit din mica nobilime sardă mai degrabă decât din clasa muncitoare, el se pronunțase public pentru introducerea multipartidismului și a libertății de exprimare în țările din Est. Aldo Moro nu putea spera un partener

mai bun spre a-și realiza visul unui „compromis istoric" între cele două sisteme care-și disputau planeta.

Dar acest vis nu era defel pe gustul conducătorilor sovietici. Vorbind de uciderea conducătorului democrat-creștin ca de un necaz pentru ei, mă situez în punctul de vedere al observatorului extern și tardiv care poate contempla în voie evenimentele din deceniile următoare; care știe deci că moștenitorii lui Lenin se aflau în ajunul unei prăbușiri politice și morale din care nu-și vor mai reveni; și că linia de mijloc propovăduită de Moro și Berlinguer era, pentru comuniștii din lumea întreagă, nu o capcană de care trebuiau să se ferească, ci foarte exact inversul: ultima lor șansă de a scăpa de capcana mortală care începea să se închidă asupra lor.

Acestea fiind spuse, nu sunt sigur că acea șansă mai exista în 1978. Poate că sistemul era deja irecuperabil – de la sugrumarea Primăverii de la Praga din 1968, de la zdrobirea insurecției maghiare din 1956, sau chiar de mult mai înainte. Ce e sigur este că după moartea „compromisului istoric" în manieră italiană, nici o oportunitate nu s-a mai prezentat pentru ca războiul rece să se termine printr-un „meci nul". Înfrângerea „lagărului socialist" era pe cale de a deveni inevitabilă.

Astăzi, fără vreun merit, noi știm; în 1978, sovieticii n-o știau.

Totuși, acel an avea să le aducă un alt necaz major. Și de astă dată, hazard al locurilor și simbolurilor, dintre toate orașele, tot la Roma.

Am evocat deja, fără să zăbovesc prea mult asupra evenimentului, alegerea în octombrie 1978, pentru prima oară de peste 450 de ani, a unui papă care nu era italian, ci polonez în cazul de față, și care își petrecuse cea mai mare parte a vieții sale de preot sub un regim de obedientă sovietică. Nu e lipsit de importanță că venirea lui Ioan Paul al II-lea s-a produs în momentul în care alt polonez, la fel de ostil comunismului, ocupa la Casa Albă postul-cheie de consilier pentru Securitatea Națională, cu misiunea de a-l ajuta pe președintele Statelor Unite să-și elaboreze strategia și s-o pună în aplicare.

Zbigniew Brzezinski, zis „Zbig", n-a ascuns niciodată faptul că originile sale constituiau un element determinant al viziunii lui politice. Când președintele Jimmy Carter și-a preluat funcțiile în 1977, consilierul său l-a convins că, pentru prima lui vizită în străinătate, ar trebui să se ducă la Varșovia. Încă de la sosire și în ciuda opoziției ambasadorului Statelor Unite, el a insistat să-l întâlnească pe cel mai înverșunat adversar al autorităților comuniste, cardinalul Wyszynski, primatul Bisericii poloneze, pe care l-a asigurat de sprijinul său.

Zbig visa să zguduie, să fragilizeze și idealmente să dărâme imperiul clădit de sovietici la adăpostul „Cortinei de Fier". Acestui obiectiv, ce părea exagerat de ambițios, consilierul i s-a consacrat cu pasiune și abilitate în cursul unicului mandat al președintelui „său", iar „filiera poloneză" din acei ani dintre Washington și Vatican ar fi rezonabil să spunem că

a permis efectiv să se slăbească strânsoarea „marelui frate" rus asupra vasalilor săi din Europa orientală; în special după emergența, în 1980, a mișcării Solidarność conduse de Lech Wałęsa.

Era președintelui Carter a rămas în amintiri ca o perioadă de slăbiciune și indecizie. Așa o prezentase candidatul Reagan și anumite evenimente au venit să confirme această impresie negativă, îndeosebi ocuparea ambasadei Statelor Unite de la Teheran și imaginile umilitoare ale ostaticilor americani legați la ochi.

Cu trecerea timpului, această moliciune nu se confirmă, dimpotrivă. Nu pe frontul războiului rece, în orice caz. Față cu Moscova, riposta administrației Carter a fost subtilă, discretă, nezgomotoasă, dar redutabil de eficientă. Cu precădere în Afganistan, unde a ticluit o capcană mortală în care regimul sovietic s-a lăsat prins și din care n-a mai știut cum să iasă niciodată.

În iulie 1979, pe când Kabulul se afla în mâinile comuniștilor afgani care luaseră acolo puterea, iar mișcările armate începeau să se organizeze ca să li se opună în numele Islamului și al tradițiilor locale, Washingtonul reacționase punând la punct, în secret, o operațiune cu numele de cod „Ciclon", care viza să-i susțină activ pe rebeli. Înainte ca decizia să fie

luată, anumiți responsabili americani se întrebaseră cu îngrijorare dacă nu cumva o asemenea operațiune avea să împingă Moscova să-și trimită trupele în țară. Dar această perspectivă nu-l îngrijora defel pe Brzezinski. Dimpotrivă, o dorea din toată inima. Speranța sa era tocmai ca sovieticii, incapabili de a controla situația prin aliații lor locali, să fie constrânși să treacă ei înșiși granița, căzând astfel în cursa pe care el le-o întindea, cea a unui „Vietnam" pe dos, în care Statele Unite urmau să le lase rușilor rolul ingrat de „jandarmi" și aveau să se îndeletnicească ele înseși cu hărțuirea lor prin rebeli interpuși.

Brzezinski era foarte mândru de stratagema sa, dar abia după sfârșitul războiului rece s-a simțit liber să vorbească despre asta. „După versiunea oficială a istoriei", va spune el într-un interviu din 1998, „ajutorul acordat de CIA mujahedinilor a debutat în cursul anului 1980, adică după ce armata sovietică a invadat Afganistanul, la 24 decembrie 1979. Dar realitatea, păstrată secretă, este cu totul alta: într-adevăr, la 3 iulie 1979 președintele Carter a semnat prima directivă privind asistența clandestină acordată adversarilor regimului prosovietic de la Kabul. Și în acea zi i-am trimis o notă președintelui în care-i explicam că, după părerea mea, acest ajutor va provoca o intervenție militară a sovieticilor."

La întrebarea celui care-l intervieva – Vincent Jauvert de la *Le Nouvel Observateur* – dacă nu regreta nimic, i-a replicat: „Ce să regret? Această operațiune

secretă era o idee excelentă. Ea a avut ca efect de a-i atrage pe ruși în capcana afgană și vreți ca eu s-o regret? În ziua în care sovieticii au trecut oficial granița, i-am scris președintelui Carter, în substanță: «Avem acum ocazia de a-i oferi URSS războiul ei din Vietnam». În fapt, Moscova a trebuit să ducă în Afganistan, vreme de aproape 10 ani, un război extenuant care a antrenat demoralizarea și în cele din urmă prăbușirea imperiului sovietic."

De îndată ce a fost informată de invadarea Afganistanului, Casa Albă a întreprins organizarea ripostei pe toate planurile. Carter a anunțat sancțiuni comerciale și diplomatice și a chemat toate națiunile să boicoteze Jocurile Olimpice de la Moscova, prevăzute pentru vara anului 1980.

Principalul agent al acestei campanii, Brzezinski, începuse deja să străbată lumea, din China în Egipt și din Anglia în Pakistan, pentru a obține sprijinul tuturor celor pe care invazia sovietică îi îngrijora. Și încă de la lansarea operațiunii Ciclon, reușise să obțină de la mai multe țări, în special de la Arabia Saudită, un ajutor concret pentru mujahedini în bani, în arme și în oameni.

Afluxul de combatanți străini în Afganistan, care începuse cu câteva luni mai înainte, avea de-acum să se intensifice, mai ales din partea lumii arabe. La sfârșitul anului 1979 sosi la fața locului studentul saudit Osama bin Laden, pe atunci în vârstă de 22 de ani. Alții îl precedaseră; mulți alții aveau să-i

urmeze. În numeroase țări, au început să fie evocați cu neliniște acei „afgani arabi", militanți înarmați ai unei „internaționale" de un gen nou, care erau zăriți într-o zi în periferiile Algerului, iar săptămâna următoare la Sarajevo. Dar se credea atunci că era vorba de un fenomen pasager, de un „efect colateral" al războiului în curs și care avea să se estompeze de îndată ce conflictul se va termina.

Când militantismul islamist a început să se propage în ansamblul planetei, atacând mai cu seamă, și cu o rară ferocitate, ținte occidentale, mulți s-au întrebat dacă America, obnubilată de lupta contra comunismului, nu se jucase de-a ucenicul vrăjitor favorizând emergența unor forțe ce aveau să se întoarcă împotriva ei. Dar ar fi absurd să judecăm comportamentele de ieri în funcție de ceea ce știm astăzi. În zilele noastre, Uniunea Sovietică nu mai există; pe vremea când ocupa Afganistanul, ea poseda încă o putere redutabilă, materializată prin mii de ogive nucleare capabile să nimicească întreaga planetă. Niciodată Statele Unite nu avuseseră de-a face cu un asemenea inamic, iar prioritatea pentru toți conducătorii lor era de a-l combate, a-l contracara, de a-l slăbi cu orice mijloace. Nici o altă amenințare nu le putea deturna de la acest obiectiv prioritar și cu siguranță nu aceea – atât de îndepărtată, atât de vagă, atât de improbabilă în acea epocă – a ceea ce va fi numit, peste 20 de ani, radicalismul violent sau terorismul.

Dar dacă e greu să le reproșăm responsabililor americani că au privilegiat lupta necruțătoare împotriva supraputerii rivale, nu e mai puțin adevărat că ei s-au jucat efectiv de-a ucenicul vrăjitor în favoarea emergenței unui fenomen inedit, complex, insesizabil, deconcertant și pe care n-aveau să-l mai poată stăpâni.

5

Când încerc să fac bilanţul secolului XX, mi se pare că a fost teatrul a două „familii" de calamităţi, una generată de comunism, cealaltă de anticomunism.

Celei dintâi îi aparţin toate exacţiunile comise în numele proletariatului, al socialismului, al revoluţiei sau al progresului; episoadele ei au fost foarte numeroase, pretutindeni în lume – de la procesele de la Moscova şi foametea din Ucraina la excesele nord-coreene, trecând prin genocidul cambodgian. Celei de-a doua „familii" îi aparţin exacţiunile comise în numele luptei împotriva bolşevismului. Şi aici episoadele au fost nenumărate, cel mai devastator fiind, desigur, cataclismul planetar pricinuit de „ciuma brună" a fascismului şi nazismului.

Percepţia diferitelor crime a cunoscut multe fluctuaţii. Imediat după război, cei mai mulţi istorici considerau excesiv, nepotrivit şi chiar suspect să se pună pe acelaşi plan crimele regimului hitlerist cu cele ale regimului sovietic. Şi dacă imaginea lui Stalin s-a maculat în cele din urmă, cea a predecesorului său, Lenin, a rămas mult timp intactă.

Statura lui Mao Zedong a cunoscut şi ea variaţii. Rătăcirile-i spectaculoase, precum „marea revoluţie culturală proletară", au fost tămâiate la vremea lor de intelectuali de renume. În prezent sunt judecate foarte sever, dar „marele cârmaci" n-a cunoscut aceeaşi dizgraţie ca „tătucul popoarelor". Nici o „demaoizare" notorie nu s-a petrecut, iar dacă succesorii săi s-au îndepărtat cu grijă de linia sa, ei i-au păstrat mausoleul din Piaţa Tiananmen, mai ales pentru că văd în el un simbol de continuitate politică şi de stabilitate.

Doar atunci când războiul rece s-a încheiat prin falimentul modelului colectivist şi dezmembrarea Uniunii Sovietice, a devenit acceptabil să-ţi baţi joc de „cărticica roşie", să-l compari pe Stalin cu Hitler şi să repui în discuţie imaginea lui Lenin. Lumea a încetat să-l vadă în acesta pe întemeietorul respectabil al unei puteri socialiste pe care moştenitorii săi o pervertiseră; i se atribuie de aici înainte o responsabilitate majoră în tot ce s-a întâmplat începând cu Revoluţia din Octombrie, care e coborâtă de anumiţi istorici la rangul unei vulgare lovituri de stat, cutezătoare, desigur, dar care n-avea nimic dintr-o revoltă populară.

N-ar trebui să ne pese de toate acestea, nu sunt decât o justă răsturnare a lucrurilor. Comunismul a avut şansa lui mai mult decât orice altă doctrină şi a risipit-o. Ar fi putut să facă să-i triumfe idealurile, iar el le-a desconsiderat. Mult timp a fost judecat cu prea mare clemenţă, iar acum e judecat cu severitate.

Se poate oare conchide că la finele acestei reajustări de perspectivă viziunea noastră asupra crimelor secolului XX a devenit adecvată și echilibrată? Nu de tot, din păcate. În privința exacțiunilor comise de regimurile comunise, suntem pe cale de a înlătura ultimele opacități și ultimele iluzii. La fel se petrec lucrurile și cu exacțiunile comise de nazism, de fascism, ca și de cei care se învârteau în orbita lor în anii 30 și 40. Istoricii vor continua să scotocească, să reflecteze, să relateze și să interpreteze, așa cum disciplina lor îi îndeamnă să facă; dar e rezonabil să considerăm că imaginea de ansamblu pe care-o avem despre prima parte a secolului corespunde, în esență, realității.

În schimb, viziunea noastră rămâne incompletă și uneori de-a dreptul deviată când vine vorba de crimele săvârșite în timpul războiului rece, între mijlocul anilor 40 și începutul anilor 90. N-a existat oare la sfârșitul celui de-al doilea război mondial o certă complezență față de exacțiunile comise de învingători – cele ale lui Stalin, desigur, dar și măcelurile masive săvârșite de occidentali la Dresda sau la Hiroshima? Sfârșitul războiului rece a dat loc unui fenomen similar. Dacă nimeni nu mai pune la îndoială monstruozitățile comise de regimurile care se reclamau de la marxism-leninism – în Ungaria, în Etiopia, în Cambodgia sau în Cuba –, ceea ce a fost comis în numele luptei împotriva comunismului este adesea considerat încă, dacă nu ca o „chirurgie" necesară, cel puțin ca un „efect colateral" regretabil, fără

îndoială, dar inevitabil și survenit în urmărirea unei cauze juste.

Ceea ce am spus acum merită să fie nuanțat. Complezența față de aceste exacțiuni nu e sistematică. Astfel, reprimarea sălbatică dusă contra marxiștilor de anumite dictaturi de dreapta, ca aceea a lui Pinochet în Chile sau cele ale militarilor argentinieni și brazilieni, sunt larg denunțate. Iar „vânătoarea de vrăjitoare" condusă în anii 50 de senatorul Joseph McCarthy este o temă recurentă a filmelor americane, ca și a literaturii. Dar de îndată ce se abordează crimele comise în numele anticomunismului împotriva elitelor lumii musulmane, conștiințele amorțesc.

Am avut prilejul să evoc Partidul Comunist Indonezian, subliniind că a fost, în copilăria mea, cel mai important din lume după cele din China și din Uniunea Sovietică. El avea să fie victimă, în 1965 și 1966, a unei acțiuni de nimicire sistematică și masivă, care va face cel puțin 500 000 de morți și probabil mult mai mulți. Funcționari, profesori, studenți, artiști, sindicaliști vor fi masacrați fără cruțare, adesea împreună cu familiile lor. Documente de la CIA făcute publice în 2017 au confirmat ceea ce cercetătorii știau deja, și anume că Statele Unite au participat activ la măceluri, mergând până la a le

furniza escadroanelor morții listele persoanelor ce trebuiau eliminate.

La fel de grav ca masacrele propriu-zise este și faptul de a fi nimicit o elită intelectuală cu aspirații moderniste și laice, pentru a nu lăsa, în acea mare țară musulmană, decât niște militari corupți făcând față unor militanți religioși din ce în ce mai extremiști. Se obișnuiește să se rezerve termenul de „genocid" distrugerii metodice a unui grup uman – popor, etnie, comunitate religioasă. Nici un echivalent nu există pentru a descrie masacrarea a milioane de persoane purtătoare ale uneia și aceleiași ideologii. Dar puțin contează denumirile... Ceea ce Occidentul a sugrumat în Indonezia, în numele luptei împotriva comunismului, este posibilitatea pe care-o avea această mare națiune în majoritate musulmană de a cunoaște un viitor de modernitate, de progres, de diversitate, de pluralism.

Totuși această crimă, în pofida amplorii și a grelelor ei consecințe, n-a suscitat niciodată cine știe ce indignare în lume, iar cei care au săvârșit-o, fie indonezieni ori americani, n-au fost nicicând deranjați. A fost pur și simplu trecută la pierderi.

Acest exemplu nu e singurul. Iranul a suferit la rându-i, în anii 50, o calamitate similară, când regimul patriotic al doctorului Mossaddegh, care era purtător al unor idealuri moderniste și democratice și ale cărui revendicări privitoare la veniturile petroliere țineau de dreptatea cea mai elementară, a fost

răsturnat printr-o lovitură de forță orchestrată de serviciile secrete americane și britanice – și aici, nu e vorba de simple alegații, ci de fapte dovedite cu documente sprijinite pe probe și pe care nici cei vinovați nu mai caută să le nege.

S-a luat drept pretext faptul că existau câțiva marxiști în anturajul lui Mossaddegh, pentru a se înfățișa această operațiune ca un episod al luptei împotriva comunismului, câtă vreme unica motivație a loviturii de stat era de a perpetua jefuirea sfruntată a avuției petroliere, nelăsând populației locale decât niște firimituri. Rezultatul a fost, cum oricine știe astăzi, de a pregăti emergența unei revoluții islamice radical ostile Occidentului.

Acestea nu sunt decât câteva exemple dintre multe altele ale efectelor perverse ale anticomunismului, așa cum a fost el practicat în lumea arabo-musulmană pe vremea războiului rece. Pretutindeni el a subminat șansele unei modernizări sociale și politice, pretutindeni a alimentat resentimentele și a pregătit calea fanatismului și obscurantismului.

Aceste fapte îmi revin în minte de fiecare dată când aud spunându-se despre societățile musulmane că ar fi, din pricina naturii lor înseși și a religiei, alergice la laicitate, ca și la modernitate. Astfel de explicații, furnizate *a posteriori*, nu sunt nici pertinente, nici cinstite. Din punctul meu de vedere, evoluția societăților umane este cea care determină interpretarea lor privind textele sacre. Și vicisitudinile

Istoriei sunt cele ce determină modul în care popoarele trăiesc și își interpretează credințele.

Am spus că regimurile comuniste au desconsiderat pentru mult timp ideile universale pe care erau menite să le promoveze. Sunt dator să adaug că puterile occidentale și-au discreditat și ele din abundență propriile valori. Nu fiindcă și-au combătut cu înverșunare adversarii marxiști sau tiermondiști – asta cu greu li s-ar putea reproșa; ci fiindcă au instrumentalizat cu cinism principiile universale cele mai nobile, în serviciul ambițiilor și avidităților lor; și mai mult decât atât, fiindcă s-au aliat constant, îndeosebi în lumea arabă, cu forțele cele mai retrograde, mai obscurantiste, exact cele care aveau să le declare într-o bună zi cel mai pernicios război.

Spectacolul dezolant pe care-l prezintă în acest secol planeta este produsul tuturor acestor falimente morale și al tuturor acestor trădări.

6

De câte ori, în anii din urmă, cuvântul „regres" mi-a venit spontan pe buze! Auzind vorbindu-se de vreo înjunghiere, de răpirea vreunui grup de școlărițe și de luarea lor în sclavie, de dinamitarea vreunui monument antic sau de resurgența unor doctrine dușmănoase pe care le credeam căzute pentru totdeauna în dizgrație, oare nu la un regres moral ne gândim?

Dar această noțiune este inadecvată. Iar dacă voi continua s-o folosesc uneori din nerăbdare, din furie sau din amărăciune, știu că e aproximativă și cam înșelătoare. Nu ne întoarcem cu adevărat la „epoca de piatră", nici la „Evul Mediu", nici la „vremile groaznice ale Inchiziției", nici la „anii treizeci", nici chiar la „războiul rece". Istoria nu funcționează așa. Niciodată nu se revine înapoi, niciodată nu regăsim mediul material sau mental al unei epoci anterioare. Mersul timpului ne face să pătrundem mereu în zone noi, neexplorate, prea puțin balizate și care numai aparent seamănă cu cele străbătute de generațiile precedente.

Nici măcar comportamentele cele mai paseiste nu pot fi interpretate decât în contextul de astăzi; legătura lor cu trecutul e iluzorie. Epocile de aur sunt întotdeauna niște mistificări tardive, în serviciul unor proiecte politice sau ideologice. Și la fel se petrece și cu momentele forte ale istoriei umane, fie ele percepute ca idilice ori ca dezastruoase.

Având toate acestea în minte, revin la „inversarea" care s-a produs în jurul anului 1979, când diverse forțe conservatoare au ridicat stindardul revoluției, în timp ce adepții progresismului erau împinși în defensivă.

Evocând acest fenomen pentru prima oară, precizasem că aceste „revoluții", oricât ar fi fost ele de paradoxale, nu puteau fi lăsate la o parte ca ilegitime sau uzurpatoare, nici pur și simplu considerate ca fiind un regres, fără altă formă de proces. Deși mie îmi suscită, ca și atâtor alți contemporani ai mei, indignări și neliniști, ele reprezintă un fenomen major al epocii noastre și merită deci să fie tratate cu atenție, cu discernământ și cu grija de a deosebi între aporturile și efectele lor perverse, care nu sunt totdeauna ușor de distins.

Aceste „revoluții" au fost însoțite de anumite transformări semnificative în atitudinile contemporanilor noștri. Una dintre cele mai notabile se referă la percepția pe care-o avem de aici înainte privind autoritățile publice și rolul lor în viața economică.

Rari sunt cei care mai laudă încă virtuțile dirijismului sau care pun la îndoială primatul legilor pieței. Cei mai mulți responsabili politici cred de-acum în necesitatea de a elibera energiile, în special pe cele ale întreprinderilor și ale întreprinzătorilor, de constrângerile susceptibile de a le frâna.

Lucrul de care voiau să se „elibereze" Marea Britanie și Statele Unite, cele două țări occidentale care au fost pionierii revoluției conservatoare, era înainte de toate Statul-providență, adică propensiunea autorităților de a preleva tot mai multe impozite și a spori ajutoarele sociale, spre a reduce distanța dintre bogați și defavorizați. China, ca și celelalte țări care aplicaseră o vreme preceptele „socialismului științific", simțeau nevoia de a se descotorosi de gestiunea centralizată, dogmatică, birocratică a economiei, care dusese peste tot la ineficacitate, la corupție, la demoralizare generalizată și la penurii cronice. De aceea Deng Xiaoping n-avea aceleași priorități ca Margaret Thatcher sau Roland Reagan; dar exista între ei o convergență certă, de vreme ce toți trei aveau ca obiectiv suprem construirea unei economii mai dinamice, mai raționale, mai productive și mai competitive.

Evident, primatul economiei de piață s-a impus în lume pornind de la Washington și de la Londra. Dar n-ar trebui subestimat nici rolul emblematic pe care l-a jucat în materie reușita fulgurantă a Chinei.

Vreme de decenii, numeroase țări din ceea ce era numit „lumea a treia" fuseseră atrase de socialismul statal, care promitea să le scoată din subdezvoltare pe alte căi decât cele din Occident. Mulți conducători din Asia, Africa și America Latină au crezut în asta, sperând să se demarcheze astfel de fostele puteri coloniale, ca și de Statele Unite. Toți aveau să descopere, după un anumit număr de ani, că sistemul funcționa defectuos, că nu-și ținea promisiunile și că le dusese la ruină.

S-au pomenit atunci în impas, convinși că greșiseră drumul, dar neîndrăznind s-o admită și neștiind cum să se descurce. A trebuit ca cea mai mare națiune comunistă să se convertească la economia de piață și să înfăptuiască, profitând de același elan, unul dintre cele mai uimitoare miracole din istoria umană, pentru ca astfel calea socialismului științific să fie definitiv socotită obsoletă.

Pe ringul pe care, de atâția ani, cele două doctrine se băteau până la sânge, arbitrul chinez pe nume Deng Xiaoping a fost cel care a ridicat brațul pugilistului capitalist pentru a-l proclama câștigător.

Când trecem în revistă consecințele globale ale acestei prime transformări puse în funcțiune de revoluțiile conservatoare, nu putem în nici un mod s-o asimilăm cu totul unui vulgar „regres". Prin unele aspecte, ea va fi fost autentic revoluționară.

Niciodată înainte capitalismul nu știuse și nici nu voise să-și transmită priceperea și dinamismul unor parteneri importanți proveniți din alte culturi. Și deodată, în câteva decenii, sub stindardul unei politici care nu propovăduia altă „eliberare" decât pe cea a fluxurilor financiare și comerciale, o nedreptate veche de câteva secole a început să fie reparată. Priceperea Occidentului industrializat s-a propagat în toate direcțiile, transformând radical peisajul material și uman al întregii planete. Una după alta, marile națiuni din Sud au apucat-o decis pe calea care le putea scoate din subdezvoltare și debarasa de flagelurile umilitoare pe care ea le aduce cu sine – ignoranța, incompetența, malnutriția, insalubritatea sau epidemiile.

Firește, drumul e lung, dar în prezent se știe, având exemplele la îndemână, că totul este posibil și că singuri vor rămâne pe marginea drumului cei care nu vor găsi în ei voința și înțelepciunea de a avansa, de a se adapta și de a construi.

Nici o lacrimă n-ar trebui așadar să fie vărsată la căpătâiul defunctului sistem dirijist. Nicăieri nu și-a ținut promisiunile, nici în fosta „lume a treia", nici în fostul „lagăr socialist"; pretutindeni s-a vădit a fi inconsecvent, pretutindeni a favorizat derivele autoritare și formarea unor false elite represive și parazitare. De aceea merita să fie sever sancționat și chiar aruncat pentru totdeauna în proverbiala „ladă de gunoi" a Istoriei.

Necazul e că acel socialism inept și pervertit n-a fost singurul care a pătimit de dezastrul său. În virtutea unei legi constant observate în societățile umane, falimentul unui proiect, al unei idei, al unei instituții sau al unei persoane contaminează tot ce se înrudește sau pare să se înrudească cu ele.

Ceea ce adepții revoluției conservatoare au reușit să desconsidere nu e numai comunismul, ci și social-democrația și, odată cu ea, toate doctrinele ce se arătaseră conciliante cu idealurile socialismului, fie și spre a le combate mai bine.

Nu s-au mulțumit să denunțe excesele egalitarismului, au repus în cauză și devalorizat principiul însuși de egalitate. În Statele Unite mai cu seamă, diferența dintre veniturile celor mai bogați și ale celor mai săraci, care se micșorase constant începând din anii 30, a început din nou să crească la sfârșitul anilor 70, încât a ajuns din nou, în secolul nostru XXI, la niveluri comparabile cu cele din secolul al XIX-lea. Ceea ce a creat în mod legitim la unii sentimentul de a trăi – cel puțin în ce privește egalitatea – o epocă de regres.

Și n-au fost denunțate numai abuzurile birocrației, a fost instaurată o cultură a neîncrederii și a denigrării autorităților publice, ca și cum intervențiile lor în viața economică ar fi fost neapărat niște „încălcări" de care cetățenii cinstiți trebuiau să se apere. Potrivit formulei percutante folosite de Reagan în discursul său de inaugurare, „în această criză, Statul nu este soluția la problema noastră; *Statul este problema*".

Fraza a fost abundent comentată de-atunci. A fost analizată, interpretată, decorticată și uneori readusă înțelept la contextul precis în care fusese rostită. Dar ea reflectă incontestabil o manieră de a gândi în care se recunoștea militantismul conservator decomplexat al cărui portdrapel era fostul președinte american, și care avea de-atunci încolo să se răspândească peste tot, ajungând să devină norma epocii noastre.

7

Din toate aceste motive, mi-e greu să formulez, în stadiul de faţă al reflecţiei mele, o poziţie tranşantă privind schimbările suscitate de revoluţiile conservatoare în gestiunea economică sau în relaţiile dintre cetăţeni şi puterile publice. În unele privinţe, această abordare a favorizat fracturile sociale şi a cauzat nedreptăţi uneori obscene; dar a favorizat şi decolarea marilor ţări din Sud şi accesul lor la tehnologiile avansate, ceea ce reprezintă indiscutabil un progres.

Consecinţele mi se par, în orice caz, suficient de amestecate şi complexe ca să mă abţin să consider această „inversare" în atitudinile existente în materie economică drept un „regres" pur şi simplu, ceea ce n-aş ezita să fac, în schimb, relativ la cealaltă transformare legată de revoluţiile coservatoare. Vreau să spun acea agravare constantă şi generalizată a tensiunilor identitare ce s-a răspândit ca un drog în venele contemporanilor noştri şi care afectează astăzi toate societăţile umane.

Nu e sigur, de altminteri, că trebuie să considerăm dezlănţuirea identitară ca pe o *consecinţă* a revoluţiilor

conservatoare. Ar fi mai just să spunem că între aceste două fenomene a fost o *simultaneitate*.

Dar aceasta nu era întâmplătoare. Căci a existat dintotdeauna în discursul celor ce poartă în mod tradiţional ideile conservatorismului o tonalitate identitară – adesea întemeiată pe religie, naţiune, pământ, civilizaţie, rasă sau pe un amestec din toate acestea. O regăsim la republicanii americani, la naţionaliştii israelieni din Likud, la naţionaliştii indieni din BJP, la talibanii din Afganistan, la mollahii din Iran şi în general la toate forţele politice care şi-au făcut, începând din anii 70, propria revoluţie conservatoare.

Faptul în discuţie mă îndrituieşte să evoc, încă o dată, ceea ce am numit în cartea de faţă „anul marii răsturnări" – 1979. Observatorul îngrozitor de raţional care sunt nu-i acordă acestui număr nici o virtute ascunsă; dacă revine des sub pana mea e pentru că în acel an sau în jurul lui au avut loc nişte evenimente semnificative care au marcat o întorsătură şi uneori o ruptură în cursul Istoriei. Nu sunt oare date care devin astfel *nişte semne de pagină în marele registru al timpului*, semnalând sfârşitul unui capitol şi începutul altuia? 1979 este un astfel de semn, pare-mi-se. Aveam 30 de ani şi simţeam pământul tremurându-mi sub picioare, fără să măsor amploarea zguduiturii.

În acel an aşadar a fost trecut un prag în lunga istorie a turbulenţelor identitare, odată cu irupţia bruscă pe scena mondială a unui islamism paradoxal,

socialmente tradiționalist, dar politicește radical, căruia nu i se bănuiseră până atunci potențialitățile insurecționale și care avea să aibă repercusiuni durabile. Avu loc astfel, în februarie 79, întemeierea Republicii Islamice Iran pe ruinele unei monarhii socotite prea moderniste și occidentalizate; în aprilie 79, execuția prin spânzurare a fostului președinte pakistanez Zulfikar Ali Bhutto de către militari puciști care-i reproșau că predica socialismul și laicitatea și care, în ce-i privea pe ei, reclamau o strictă aplicare a legii coranice; în iulie 1979, decizia americană de a-i înarma clandestin pe mujahedinii islamiști afgani; în noiembrie 79, asaltul împotriva marii moschei din Mecca, săvârșit de un impozant comando de militanți islamiști saudieni, și care avea să se termine într-o baie de sânge; în decembrie 79, intrarea în Afganistan a trupelor sovietice, împotriva cărora jihadismul modern avea să-și ducă războiul fondator...

Bineînțeles, fiecare din aceste episoade își avea deja propria rațiune de-a fi. Cu toate astea, cadența cu care s-au succedat pare să indice că o nouă realitate era pe cale să se nască, ceea ce reculul în timp ne îngăduie astăzi să afirmăm. Multe momente emblematice care au modelat epoca noastră, de la căderea zidului de la Berlin la căderea turnurilor gemene din Manhattan, își au originea în evenimentele din „acel an"...

Încă o dată, mă simt dator să subliniez că nu există în mod evident *o* explicație comună pentru

toate aceste evoluţii. Putem evoca de-a valma exaltarea care pusese stăpânire pe conducătorii sovietici după succesele lor din Indochina şi din Africa neagră; descumpănirea profundă a arabilor după înfrângerea din 67 şi moartea lui Nasser; schimbările în felul în care americanii îşi concepeau de-acum rolul în războiul rece; liniile de fractură subterane din sânul societăţilor musulmane; şi câteva alte motive în plus.

Cu toate astea, există un factor de altă natură asupra căruia ar merita să zăbovim puţin mai mult decât la altele: şocul petrolier. Survenit în mai multe valuri în cursul anilor 70, el avea să modifice mulţi parametri economici, sociali şi politici, peste tot în lume; avea să ducă la o schimbare radicală în mentalităţi, precum şi în raporturile de forţe; şi avea să răspândească în lumea arabă – şi, pornind de aici, în restul planetei – un fel de nor des de obscurantism şi regres.

Principalul „şoc" a avut loc atunci când ţările producătoare au impus un embargo pentru a protesta împotriva ajutorului dat de Statele Unite Israelului când cu războiul său cu Egiptul şi Siria din octombrie 1973. Penuria n-a durat mult, dar creşterea considerabilă a preţului pe baril, până atunci extrem de scăzut, avea să fie dur resimţită de ţările importatoare, vreme de numeroşi ani.

Nu e nici un dubiu că acest factor a fost decisiv în evenimentele care au dus la diverse revoluții conservatoare. Dacă ne întoarcem, de pildă, la atmosfera care domnea în Marea Britanie în ajunul venirii la putere a D-nei Thatcher, criza de care suferea țara e clar că era în bună parte legată de chestiunile energetice. Unul dintre cele mai traumatizante momente nu fusese oare stingerea luminilor din Piccadilly Circus? Conducătoarea conservatoare promitea să pună capăt acestor perturbații.

Și tot așa avea să facă și Reagan, câteva luni mai târziu, de cealaltă parte a Atlanticului. În vreme ce președintele Carter le cerea compatrioților săi să-și reducă consumul de energie, pentru ca țara să nu mai depindă de importuri, iar el să nu fie silit să se angajeze în aventuri militare în străinătate ca să-și păstreze sursele de aprovizionare, candidatul republican adoptase linia opusă, îndemnându-i pe consumatorii americani să nu-și schimbe întru nimic obiceiurile și promițându-le că va face tot ce trebuia, cu riscul de folosi forța dacă era necesar, ca să-i scutească de a fi nevoiți să-și strângă cureaua.

Evident că electorii doreau să audă acest din urmă discurs, după cum o va confirma rezultatul scrutinului. A face apel la mândria americanilor, la orgoliul lor național, ca și la dorința lor de a nu-și schimba obiceiurile de consum, era inevitabil mai avantajos decât a apela la un simț al măsurii ce aducea a resemnare.

Țările importatoare, bogate sau sărace, au trebuit să traverseze o perioadă de turbulențe înainte de a putea să se adapteze noilor realități economice, rezultate din creșterea prețurilor petrolului. Acei ani de îndoială, de incertitudine, de reconsiderare au fost adesea greu de suportat și chiar traumatizanți. Dar zguduirile cele mai spectaculoase s-au petrecut în țările exportatoare. Cauzate totodată de ambițiile fără de măsură ale anumitor conducători și de așteptările insațiabile suscitate în populație de afluxul brusc de petrodolari, ele au început foarte repede și nu s-au mai oprit.

Șahul Iranului, care fusese unul dintre pricipalii artizani ai „șocului petrolier", a fost alungat de la putere în februarie 1979, în urma unei revolte populare. Puțin după aceea, Arabia Saudită cunoștea o zguduire politică majoră, în care mulți observatori n-au văzut, pe moment, decât un incident bizar și izolat, dar care avea să aibă repercusiuni planetare – voi reveni la el. Cât despre Irak, istoria lui n-a mai fost de-atunci încolo decât o suită de invazii provocate și de invazii suferite, de războaie intestine și de masacre ce au lăsat țara ruinată, exsanguă și aproape dezmembrată. E suficient de altfel să-i trecem în revistă pe „fericiții" beneficiari al „manei" ca să ne aducem aminte de toate tragediile pe care aurul negru le-a suscitat. Pe lângă cei pe care i-am citat mai sus, găsim pe listă Libia, Algeria, Indonezia, Kuweitul, Nigeria sau Venezuela.

Ca un trist florilegiu de drame ale timpului nostru...

În sânul lumii arabe, consecința cea mai imediată a șocului petrolier a fost că țările care exportau prețioasa marfă s-au pomenit în posesia unor lichidități uriașe, ceea ce le-a procurat un cert avantaj asupra celor care n-aveau aceleași resurse. Egiptul a pierdut locul preponderent pe care-l ocupa pe timpul lui Nasser; Arabia Saudită a apărut, de la o zi la alta, ca un actor de prim plan; cât despre conducătorii Irakului și Libiei, Saddam Hussein și Muammar al-Gaddafi, ei au ajuns să se viseze ca noi lideri ai națiunii arabe și și-au sacrificat cea mai mare parte din bogăția recent dobândită în serviciul acestei ambiții, fără să-și atingă scopurile.

Un efect mai durabil al acestei deplasări de putere s-a produs la nivelul mentalităților și al atmosferei intelectuale. Ideile care aveau curs până atunci, inspirate de naționalism, socialism sau de modelul societăților occidentale, au fost puțin câte puțin eclipsate de altele, provenite din țări deșertice care trăiseră multă vreme deoparte de marile curente de gândire ce suflau peste lume. Și se văzură ivindu-se în sfera politică noi actori, cu un profil neobișnuit: tineri, crescuți în medii foarte conservatoare și uneori dispunând de mijloace financiare considerabile, pe care erau gata să le cheltuiască în folosul propagării credinței lor.

Cunoaştem astăzi numele lui Osama bin Laden şi pe ale altor câtorva care au comanditat sau comis atentate spectaculoase. Dar sunt sute de mii de anonimi, poate chiar milioane, care au contribuit la luptele din Afganistan, din Bosnia sau de prin alte părţi fără să fi pus niciodată piciorul acolo, ci doar dându-şi obolul vreunui strângător de fonduri, cu certitudinea îndeplinirii astfel a unei fapte cucernice. Atâţia arabi se simţeau pe-atunci umiliţi, debusolaţi, orfani de eroi şi trădaţi de conducătorii lor, ca şi de ideologiile „moderne" în care crezuseră! Erau gata pregătiţi să se înroleze sub stindardele religiei.

În ziua în care Brzezinski a venit să le ceară aliaţilor săi, îndeosebi saudienilor, egiptenilor şi pakistanezilor, să le trimită mujahedinilor afgani bani, arme şi voluntari gata să se bată împotriva comuniştilor atei, discursul său n-a fost primit cu indiferenţă.

Strategia pe care o predica se întâmpla să fie pe faţă cu năzuinţele jihadiste ce agitau anumite sectoare ale populaţiei. Şi era de asemenea pe faţă cu preocupările conducătorilor locali care erau desigur îngrijoraţi, ca şi americanii, de ameninţarea sovietică, dar se alarmau şi mai tare din cauza unui eveniment survenit la porţile lor: răscoala populară de inspiraţie totodată naţionalistă şi islamistă care tocmai îl răsturnase pe şahul Iranului şi care le făcea pe toate monarhiile vecine să se teamă de un efect de contagiune.

8

Circumstanţele vieţii mele de ziarist au vrut să fiu, încă o dată, cu prilejul revoluţiei iraniene, un spectator apropiat de bulversările pe care le-a cunoscut epoca mea.

Folosesc aici termenul de „spectator" în sensul cel mai concret: când a fost anunţată întemeierea Republicii Islamice, mă aflam la Teheran, într-o mică sală de spectacol; şi exact în faţa mea, pe scenă, cu spatele la cortină, stătea aşezat într-un mare fotoliu ayatolahul Khomeini. Era la 5 februarie 1979, şi acest straniu tablou mi s-a imprimat pentru totdeauna în memorie.

Pe vremea aceea, eram deja instalat la Paris, unde îmi reluasem activităţile de ziarist ca la Beirut, dar cu câteva adaptări: scriam de-acum mai des în franceză decât în arabă şi mă ocupam de lumea arabo-musulmană mai des decât de restul planetei.

Când manifestaţiile masive se înmulţiseră în Iran, în cursul verii din 1978, şi zguduiseră violent tronul şahului, le urmărisem cu fascinaţie. O revoluţie condusă de un şef religios de 76 de ani cu turban negru

şi barbă albă nu era un fenomen obişnuit în ultimul sfert al secolului XX. Ca mulţi dintre contemporanii mei, îi contemplam desfăşurarea mai mult cu incredulitate decât cu îngrijorare. Monarhia era percepută ca represivă, opulentă şi coruptă; lumea se interesa mult mai puţin de aspiraţiile ei modernizatoare.

La începutul turbulenţelor, Khomeini trăia în exil în sudul Irakului, într-un loc venerat de şiiţii din lumea întreagă. Dar şahul Iranului cerea să fie expulzat şi Saddam Hussein l-a poftit pe ayatolah să se refugieze în altă parte – ceea ce respectivul nu-i va ierta niciodată. Franţa s-a oferit să-l primească pe bătrânul opozant şi un târguşor de lângă Paris, numit Neauphle-le-Château, a devenit pentru câteva luni rezidenţa lui şi capitala improbabilă a insurecţiei iraniene.

M-am dus de două-trei ori acolo şi am avut ocazia să-l intervievez pe Khomeini în prezenţa unui tânăr credincios şiit libanez care făcea parte din anturajul lui şi care a acceptat cu multă amabilitate să-mi slujească de translator. Eu puneam întrebările în araba clasică; Khomeini mă înţelegea în mod vădit şi îmi dădea de înţeles asta clătind uneori din cap, dar îmi răspundea în persană, iar translatorul îmi murmura la ureche traducerea. Eram toţi trei aşezaţi pe jos, pe nişte perne groase acoperite cu mici covoare persane.

Am avut de asemenea conversaţii cu cei care se învârteau în orbita şefului şi care manifestau faţă de el, desigur, o mare consideraţie, fără a-i împărtăşi

neapărat toate ideile. Cel mai important dintre ei era Ebrahim Yazdi, un doctor în biochimie care avea să fie numit ministru de Externe în primul guvern al Republicii Islamice, înainte de a cădea în dizgrație și a deveni o figură emblematică a opoziției la regimul mollahilor.

El a fost cel care mi-a telefonat acasă, la 31 ianuarie, ca să mă anunțe că Air France le va închiria un avion mare pentru întoarcerea lui Khomeini în Iran. Avea să fie loc pentru el și pentru anturajul său, ca și pentru ziariștii străini care doreau să urmărească evenimentul. Yazdi m-a întrebat dacă eram de acord să vin cu ei. I-am promis că voi veni cu două ore înainte de decolare, prevăzută în jur de miezul nopții.

Ayatolahul a fost primit pe aeroportul din Teheran cu o solemnitate rece, dar pe străzi îl aștepta o mulțime de oameni, cum nu mai văzusem niciodată cu ochii mei. S-ar fi zis că întreaga populație ieșise din case ca să-l întâmpine.

Era un triumf, chiar dacă statutul lui în țară era încă neclar. Nu era la putere, iar apropiații săi încă se mai temeau ca anumite elemente din armată să nu-l atace. Dar la comandă nu era nimeni altcineva. Tabăra adversă se afla în plină derută.

În timpul acestei perioade interimare, opozantul și-a instalat cartierul general într-o școală publică, situată într-o zonă în care partizanii săi puteau să-l protejeze. Erau necontenit manifestanți pe străzile înconjurătoare, iar Khomeini ieșea câteodată pe balcon ca să-i salute.

Abia după trei zile a socotit că momentul era de-acum propice ca să-şi bage la înaintare piesele de pe eşichier. A pus să se organizeze într-o sală de cinema o mică ceremonie la care au asistat apropiaţii săi, un anumit număr de personalităţi politice şi religioase, ca şi ziariştii străini ce-l însoţiseră din Franţa.

Khomeini se afla aşadar pe estradă, aşezat într-un fotoliu. La stânga sa, în picioare, într-un costum deschis la culoare şi cu cravată, un bărbat puţin mai tânăr decât el, Mehdi Bazargan. Ayatolahul îl numi pe loc primul şef de guvern al Republicii Islamice Iran. Aceasta tocmai se năştea sub ochii noştri. Mai era încă un guvern, în acelaşi oraş, numit de şah şi prezidat de Shapur Bakhtiar. Dar era clar că dispariţia vechiului regim nu mai era decât o chestiune de zile sau chiar de ore.

Era un contrast sesizant între amploarea evenimentului istoric ce se desfăşura sub ochii noştri şi banalitatea locului care-i slujea de decor. Un imperiu milenar fusese abolit în prezenţa noastră, lumea musulmană era pe punctul de a cunoaşte o bulversare majoră care avea să aibă consecinţe pe toată întinderea planetei. Şi totuşi sala părea municipală, iar ceremonia şcolară; s-ar fi zis un ritual de sfârşit de an, cu decernarea diplomei elevului cel mai merituos. Bazargan întărea această impresie. Emoţionat şi emoţionant, vădit intimidat în costumul său de culoare deschisă şi stângaci încheiat la nasturi, ţinea

în mână paginile mototolite ale discursului său de acceptare. Aveai impresia că nu se aștepta să urce pe estradă și că se grăbea s-o părăsească.

Omul avea reputația de a fi integru și competent, iar desemnarea sa în fruntea guvernului era extrem de încurajatoare pentru cei care sperau de la revoluția khomeinistă să conducă Iranul către modernizare în democrație. Își făcuse principalele studii în Franța, mai întâi la un liceu din Nantes, apoi la Școala Centrală din Paris, unde își obținuse diploma de inginer.

În 1951, când Mossaddegh voise să reia controlul petrolului iranian, pe Bazargan îl alesese spre a conduce compania națională. Aventura se terminase trist doi ani mai târziu cu lovitura de Stat uneltită de CIA, dar amintirea ei rămăsese vie în rândul populației și faptul că noua revoluție făcea apel la o figură a revoluției precedente era reconfortant.

La fel de încurajatoare a fost și numirea lui Yazdi ca viceprim-ministru. Doi oameni de știință recunoscuți pentru integritatea lor, pentru spiritul de modernitate și convingerile lor democratice, se aflau astfel în fruntea guvernului. Cei care credeau că Khomeini avea să fie pentru națiune un bunic îndatoritor și blând nu puteau decât să se bucure. Revoluția părea să debuteze sub cele mai bune auspicii.

*

E rezonabil să presupunem că ayatolahul nutrea de la bun început cu totul altfel de proiecte. Mult

mai ambiţioase, cu siguranţă, dar mult mai puţin încurajatoare pentru cei care sperau o tranziţie liniştită de la monarhie la republică. El avea să le lase moştenitorilor săi un regim de un gen inedit, amestec de tradiţionalism social şi de radicalism politic. Sub impulsul său, Iranul s-a metamorfozat într-o putere regională dinamică, cu un stil original, o voce ascultată, cu iniţiative respectate, dar angajată până peste cap în bătălii titanice şi care nu se mai sfârşeau niciodată.

Una dintre primele schimbări remarcabile pe plan internaţional a fost inversarea politicii iraniene privitoare la conflictul din Orientul Apropiat. Şahul înnodase relaţii amicale cu Israelul, căruia îi furniza petrol în vreme ce producătorii arabi refuzau s-o facă. Khomeini puse imediat capăt acestei practici, rupse relaţiile diplomatice cu Statul evreiesc, îl primi pe Arafat la Teheran înaintea oricărui alt conducător străin şi chiar invită OLP să ocupe anumite clădiri ce adăpostiseră până atunci serviciile diplomatice israeliene. Astfel, în primele luni ale revoluţiei, s-a produs un aflux de consilieri politici şi militari palestinieni.

Dar, în ciuda acestor aparenţe promiţătoare, relaţiile dintre cei doi parteneri nu porneau prea bine. Iranienii, mândri şi înverşunaţi naţionalişti, nu vedeau utilitatea venirii unei cohorte de consilieri arabi; iar Arafat, în ce-l privea, se temea ca apropierea de Iran să nu-i strice socotelile cu Irakul lui Saddam Hussein,

cât timp era deja angajat într-o probă de forță cu Siria lui Assad.

Luna de miere cu OLP a fost deci de scurtă durată, însă angajarea Teheranului în conflictul israelo-arab s-a dovedit durabilă. A ajuns chiar să reprezinte un atu strategic capital pentru regimul mollahilor.

Elementul neașteptat, greu de prevăzut și care avea să aibă consecințe majore, este că Iranul revoluției, fără a fi deloc arab, avea să adopte un discurs înrudit cu cel al naționalismului arab, privind cu precădere Palestina și conflictul cu Israelul.

Această poziționare avea să dea roade. Republica Islamică avea să exercite o influență determinantă în mai multe țări din Orientul arab, precum Irakul și Siria; avea să sprijine importante mișcări armate, precum Hezbollahul în Liban, Hamasul și Jihadul islamic la Gaza sau grupul houthi din Yemen; și avea să dispună de o prezență semnificativă în Afganistan, ca și în mai multe republici care făcuseră parte din fosta Uniune Sovietică.

Dar această creștere în putere a fost însoțită de-a lungul ei de o dezlănțuire de ură între suniți, majoritari în cea mai mare parte a țărilor arabe, și șiiți, de departe majoritari în Iran. Conflictul era latent de secole și ar fi putut rămâne așa. Am avut deja ocazia să spun că în Beirutul tinereții mele nu era chiar la ordinea zilei. Desigur, șiiții libanezi trăiesc adesea în zone defavorizate; dar asta îi incita mai ales să se angajeze în număr mare în partidele de

stânga, alături de ceilalți muncitori, nu numai să-și reclame drepturile în numele comunității lor. E drept că vorbesc aici de o epocă revolută, când oamenii aveau o cu totul altă percepție despre identitatea lor, când reflectau în mod diferit, când acționau după alte criterii.

De-atunci, „spiritul vremii" a modificat toate comportamentele – o derivă pentru care nu-l putem în mod rezonabil blama doar pe unul dintre protagoniști, inocentându-i pe ceilalți. Acestea fiind zise, este neîndoielnic că revendicându-și un rol preponderent în sânul unei lumi arabe cu majoritate sunită și sprijinindu-se, pentru a-l dobândi, pe comunitățile șiite locale, Iranul risca să suscite reacții ostile din partea regimurilor pe care le amenința, îndeosebi a Arabiei Saudite; și de asemenea, în mod mai general, din partea populațiilor sunite care s-au simțit lezate, amenințate și marginalizate de influența crescândă a șiiților.

Chiar printre elementele sunite radicale, opuse cu înverșunare monarhiilor petroliere pe care ar fi vrut să le vadă măturate de o revoluție islamistă, așa cum fusese înlăturat tronul șahului, bariera comunitară s-a dovedit extrem de greu de trecut. Probabil că acești militanți resimțeau o admirație față de cei care izbutiseră să răstoarne dinastia Pahlavi, pe când ei stăteau neputincioși față cu propriile lor dinastii domnitoare; dar nu uitau că această faptă de arme fusese săvârșită de niște „schismatici", iar lor le stătea pe suflet să demonstreze că adepții „adevăratei tradiții a Profetului" puteau face mai bine.

9

Acest aspect al lucrurilor a jucat un rol cert în deriva pe care lumea arabă a cunoscut-o în cursul ultimelor decenii şi de care în prezent suferă întreaga planetă.

Într-adevăr, s-a instaurat un soi de emulaţie între toţi cei care se prezentau ca portdrapele ale „războiului sfânt împotriva duşmanilor Islamului". Între suniţi şi şiiţi deci, dar şi între diversele facţiuni militante sunite.

Unul dintre cele mai înspăimântătoare exemple a fost supralicitarea sângeroasă exercitată de organizaţia zisă „Statul islamic" când a vrut să preia controlul exercitat de Al-Qaida în sfera de influenţă jihadistă; „challengerul" a recurs la fapte de o violenţă fără pereche, îndeosebi la înjunghieri publice, pentru a demonstra că era gata să meargă mai departe în oroare, mult mai departe decât toţi ceilalţi, astfel ca militanţii cei mai fanatizaţi şi mai extremişti să se recunoască în el şi să vină să i se alăture.

Oricât ar fi de demenţial, un asemenea comportament îşi are propria raţionalitate machiavelică. Oare nu aşa operează mecanismul supralicitării? Când un

„competitor" merge prea departe în îndrăzneală sau cruzime, rivalii săi nu-l mai pot urma, sunt constrânşi să-i lase câmp liber.

Am evocat aici un caz extrem, unul din cele mai revoltante, dar nu e decât un episod printre altele dintr-o foarte lungă şi foarte perversă competiţie.

Un exemplu mai vechi al acestei emulaţii a avut loc în ultimele săptămâni din 1979 – tot acel an! La 4 noiembrie, într-o duminică, sute de studenţi iranieni invadează ambasada americană de la Teheran, unde iau 52 de ostatici şi purced la o „ocupare revoluţionară" a localurilor. 16 zile mai târziu, marţi 20, sute de jihadişti suniţi saudieni invadează marea moschee de la Mecca.

Dacă primul din aceste atacuri era fără precedent, al doilea era şi mai uluitor: un comando înarmat care pătrunde în cel mai sfânt loc al Islamului! Şi care reclamă aplicarea Şariei, când regatul wahhabit era, în ochii întregii lumi, exemplul însuşi al ţării consacrate celei mai stricte legi religioase! În plus, nu era vorba de un simplu grup de persoane care ar fi înşelat vigilenţa paznicilor: era o adevărată mică armată, cu vehicule şi echipament greu!

Şi mai surprinzătoare a fost atitudinea autorităţilor saudiene. Ne-am fi aşteptat ca ele să reacţioneze prompt ca să restabilească ordinea. Dar păreau descumpănite, paralizate, neputincioase. Au trebuit să facă apel la aliaţi, în special la Pakistan şi la Franţa, care şi-au trimis în grabă unităţile de elită

la fața locului, pentru a consilia și a încadra forțele locale. Și abia după două săptămâni, și după o adevărată bătălie corp la corp, moscheea a fost recucerită. Se estimează că au fost aproape 300 de morți. 68 de rebeli au fost capturați, apoi decapitați.

Incredibilul asalt împotriva acelui loc sfânt a fost actul de naștere a unui militantism sunit radical de care avea să se audă vreme de zeci de ani. Pentru moment, unii admiratori ai cutezătorului comando, îndureraţi de înfrângerea lui, s-au dus să-și continue lupta departe de Peninsula Arabică – în Afganistan, de exemplu. Iar autoritățile saudiene, dornice să scape de ei, au încurajat această diversiune. A fost în special cazul lui Osama bin Laden; el s-a ocupat de aici înainte cu formarea puternicei rețele jihadiste globale ce va lua într-o zi numele de Al-Qaida, „Baza", și se va face cunoscută printr-o serie de atentate spectaculoase, culminând cu atacul împotriva turnurilor gemene din New York, de la 11 septembrie 2001.

O altă consecință majoră a evenimentelor de la Mecca a fost de a fi zguduit Arabia Saudită și a-i fi silit pe conducătorii ei să-și modifice radical comportamentele în materie religioasă. Unii observatori care se interesează îndeaproape de istoria regatului vorbesc de un „traumatism din 1979", pornind de la care regimul, temându-se să apară ca prea indolent în apărarea credinței, a trebuit să-și sporească

eforturile ca să propage wahhabismul și salafismul în lume, în special prin construirea de moschei și prin finanțarea unor organizații religioase, de la Dakar la Jakarta, precum și în Occident... Chiar modul în care era numit regele s-a schimbat; nu se mai spunea „Maiestatea Sa", maiestatea fiind rezervată Creatorului, iar monarhul fiind desemnat, în toate actele guvernamentale și în toate mediile oficiale sau oficioase, drept „Servitorul celor două locuri sfinte", respectiv Mecca și Medina.

Probabil că regatul spera să dobândească astfel un „certificat" de pioșenie care să-l apere de supralicitări. Dar lucrurile nu s-au petrecut așa. E iluzoriu să crezi că arătându-te radical îi reduci la tăcere pe radicali. Adesea se produce contrariul. Un sistem ca acela din Arabia, pe care restul lumii îl găsește strict tradiționalist, suscită în sânul său curente care se sprijină chiar pe profesiunile lui de mare ortodoxie spre a-l considera insuficient de islamic. Învățătura pe care o propagă nu face decât să legitimeze o anumită viziune asupra lumii pe care alții se grăbesc s-o întoarcă împotriva lui.

Monarhia saudită s-a pomenit zeci de ani prizonieră a retoricii pe care contribuise s-o răspândească și din care-i era dificil să iasă fără a pune în pericol însești fundamentele pe care fusese clădit regatul. Traumatismul cauzat de evenimentele sângeroase din 1979 avea să se dovedească durabil.

„Studenții revoluționari" care invadaseră ambasada americană de la Teheran au cunoscut o cu totul altă soartă decât cei de la marea moschee din Mecca. Dacă ayatolahul Khomeini s-a abținut să le aprobe public acțiunea, el s-a ferit cu grijă să-i condamne și le-a arătat chiar simpatie, calificând clădirea ocupată de ei drept un „cuib de spioni". Departe de a fi pedepsiți, ei au devenit eroi și câțiva dintre ei au jucat în anii următori roluri importante. Atitudinea Călăuzitorului revoluției cu privire la acest dosar i-a decepționat profund pe Yazdi și pe Bazargan, care au părăsit imediat puterea. Plecarea lor marca sfârșitul iluziilor pentru toți cei care crezuseră într-o evoluție liberală și democratică a Republicii Islamice.

Ocuparea ambasadei a continuat timp de aproape 15 luni și a influențat semnificativ campania prezidențială care se desfășura în Statele Unite. Umiliți de imaginile diplomaților lor încătușați și legați la ochi, americanii au prins râcă față de președintele Carter fiindcă n-a știut cum să riposteze, mai ales după ce o tentativă de a-i elibera pe ostatici printr-o operațiune de comando a avortat în mod lamentabil. Pentru candidatul republican, Reagan, a fost floare la ureche să denunțe slăbiciunea și incompetența administrației democrate.

Drama de la ambasadă a contribuit indiscutabil la înfrângerea zdrobitoare suferită de președintele al cărui mandat expira. În așa măsură încât au circulat

alegații persisente potrivit cărora trimișii lui Reagan ar fi purtat tratative la Paris cu repezentanți iranieni, ca să le ceară să amâne reglarea conflictului până după alegeri. Istoricii vor dezbate încă mult timp spre a determina ce s-a întâmplat realmente. Cu toate astea, autoritățile iraniene, ca și cum ar fi vrut să se dea crezare acestor alegații, au optat pentru a anunța eliberarea ostaticilor în aceeași zi în care Reagan și-a luat în primire funcțiile, adică exact la 20 ianuarie 1981, în timp ce la Washington se ținea ceremonia de inaugurare.

Noua administrație nu s-a arătat de altminteri cu adevărat ostilă Republicii Islamice. Un enorm scandal a izbucnit chiar, în timpul celui de-al doilea mandat al lui Reagan, când Congresul a descoperit că gherila antisandinistă din Nicaragua era finanțată – ilegal – de Casa Albă cu banii obținuți din vânzarea – ilegală – de arme pasdaranilor, Gardienii Revoluției iraniene.

Dacă operațiunea, botezată „Iran Contra Affair" sau „Irangate", era cinică, perversă și extrem de alambicată, ar fi imprudent să se tragă de aici concluzia că exista o complicitate activă între „revoluțiile conservatoare" de la Washington și Teheran. Ar trebui mai curând să vedem în asta, mi se pare, o convergență punctuală, ivită din constrângerile momentului. Era altă epocă, într-un alt mediu internațional, cu alte raporturi de forțe și alte priorități. În ochii lui Reagan, adversarul principal era mereu comunismul, toate celelalte conflicte părându-i-se secundare și efemere.

Dar explicația senină pe care tocmai am dat-o nu întrunește unanimitatea. Multe spirite din lumea arabă, îndeosebi dintre suniți, cred cu tărie într-o înțelegere secretă între Republica Islamică și Statele Unite. Chiar dacă la Teheran se aude în fiecare zi „Moarte Americii!" și chiar dacă Washingtonul acuză regimul iranian de a fi „nașul" tuturor terorismelor, unii rămân convinși că există niște legături subterane și nemărturisite între șiiți și Statele Unite.

Această suspiciune datează din 2003, de la al doilea război din Irak. Sunniții din această țară i-au acuzat pe rivalii lor de a-i fi alungat de la putere cu complicitatea invadatorilor americani. Și s-au lansat de îndată, sub egida unui jihadist iordanian supranumit „al-Zarqawi", care-și făcuse ucenicia în Afganistan, într-o campanie de atentate masive împotriva unor ținte șiite, în special moschei, cortegii de pelerini și adunări ale fidelilor.

Un ciclu de violențe care avea să ia, în mai multe țări musulmane, aspectul unui adevărat război confesional; care avea să culmineze cu apariția entității lugubre având numele de „Statul islamic"; și care avea să întărească sentimentul unui regres al lumii arabe către cele mai întunecate epoci din trecutul ei.

IV

O lume în descompunere

„We were made to understand it would be
Terrible. Every small want, every niggling urge,
Every hate swollen to a kind of epic wind.

Livid the land, and ravaged, like a rageful
Dream. The worst in us having taken over
And broken the rest utterly down."

„Ni s-a dat de înțeles că va fi groaznic.
Fiecare mică dorință, fiecare năzuință insignifiantă,
Fiecare pizmă umflate de un soi de vânt epic.

Livid pământul, și devastat, ca într-un
Vis turbat. Ce-i mai rău în noi precumpănind
Și doborând complet tot restul."

Tracy K. SMITH (n. 1972),
Wade in the Water

1

În amurgul secolului XX, s-a spus că lumea va fi de-acum marcată de o „înfruntare între civilizații" și mai cu seamă între religii. Oricât de dezolantă ar fi, această predicție n-a fost dezmințită de fapte. Acolo unde a greșit grav a fost la presupunerea că acest „clash" între diferitele arii culturale avea să cimenteze coeziunea în sânul fiecăreia dintre ele. Or, s-a produs contrariul. Ceea ce caracterizează omenirea de astăzi nu e o tendință de a se regrupa în cadrul unor foarte vaste ansambluri, ci o înclinație către fărâmițare, către fracționare, adesea în violență și sarcasm.

Lucrul se verifică în mod vădit pentru lumea arabo-musulmană, care pare să fi luat asupră-i amplificarea până la absurd a tuturor cusururilor epocii noastre. Dacă detestarea nu încetează să crească între ea și restul planetei, cele mai rele dezbinări se produc în sânul ei, după cum stau mărturie nenumăratele conflicte sângeroase care s-au derulat în ultimele decenii din Afganistan în Mali, trecând prin Liban, Siria, Irak, Libia, Yemen, Sudan, Nigeria sau Somalia.

Aici este, cu siguranță, un caz extrem. În alte „arii de civilizație" nu se văd aceleași niveluri de descompunere. Dar tendința către fărâmițare și tribalizare se verifică peste tot. O observăm în societatea americană, ceea ce le-a făcut pe unele spirite malițioase să vorbească de „Statele Dezunite". O observăm în Uniunea Europeană, care a fost zguduită de separarea Marii Britanii, ca și de crizele și tensiunile legate de migrații. O observăm într-un mod deosebit de acut în câteva mari și vechi țări ale continentului, unificate de secole, care au posedat odinioară cele mai vaste imperii și care astăzi trebuie să facă față – în Catalonia, în Scoția și prin alte locuri – unor mișcări independentiste puternice și hotărâte. Fără a uita fosta Uniune Sovietică și celelalte țări altădată comuniste din Europa orientală, care formau nouă State la căderea zidului Berlinului și care numără astăzi 29...

Cu siguranță că nu există pentru aceste diverse fărâmițări o explicație simplă și unică. Cu toate astea, se pot distinge, dincolo de specificul local, pulsiuni similare, evident legate de „spiritul vremii". În special, mi se pare că există, în sânul fiecăreia dintre societățile noastre, ca și la nivelul întregii omeniri, din ce în ce mai mulți factori care fragmentează și din ce în ce mai puțini factori care cimentează. Ceea ce agravează și mai mult această tendință este că lumea e plină astăzi de „false cimenturi" care, precum apartenența religioasă, pretind a-i reuni pe oameni, în timp ce, în realitate, joacă rolul invers.

Ca preludiu la reflecțiile mele cu privire la ce au devenit solidaritățile umane, mă simt dator să evoc acea idee care exercită o influență determinantă asupra mentalităților contemporanilor noștri, deși se întoarce în timp la Anglia secolului al XVIII-lea, și după care fiecare persoană ar trebui să acționeze în funcție de propriile-i interese, suma tuturor acestor egoisme fiind inevitabil în avantajul întregii societăți; ca și când o „mână invizibilă" ar interveni providențial ca să armonizeze ansamblul faptelor noastre – operațiune subtilă, complexă și misterioasă, pe care puterile publice ar fi incapabile s-o îndeplinească și în care ar face mai bine să nu se amestece, căci intervenția lor ar complica lucrurile în loc să le faciliteze.

Formulată de Adam Smith într-o lucrare publicată în 1776, această idee a redevenit eminamente actuală de la sfârșitul anilor 70 încoace, și ea influențează într-o manieră semnificativă atitudinile contemporanilor noștri. I se ghicesc bine implicațiile politice și atracția pentru toți cei care nu au încredere în rolul Statului ca regulator al economiei și redistribuitor al avuțiilor; în consecință, nu e surprinzător că adepții revoluțiilor conservatoare de tip thatcherian sau reaganian au reluat-o pe cont propriu și că au văzut în ea însăși baza viziunii lor asupra lumii.

O astfel de abordare poate părea cețoasă pentru spiritele raționale. Potrivit oricărei logici, teoria „mâinii invizibile" ar fi trebuit chiar să cadă de mult pradă uitării, mai puțin poate pentru cei care se

interesează de istoria științelor economice, ba chiar de preistoria lor. Nu asta s-a întâmplat. Intuiția metaforică a lui Adam Smith a rezistat timpului ca și zeflemelilor detractorilor, iar fascinația pe care o exercită e mult mai mare astăzi decât acum 250 de ani.

Această longevitate se explică înainte de toate prin eșecul usturător al modelului sovietic, care făcuse mare caz de caracterul „științific" al socialismului său, menit să demonstreze că numai puterile publice erau în măsură să raționalizeze procesele de producție și de distribuție. Dar el a demonstrat contrariul, și anume că o economie, cu cât era mai centralizată, cu atât ajungea să funcționeze mai absurd; cu cât pretindea mai mult să gereze resursele, cu atât provoca mai multe penurii.

De aceea, „socialismul științific" a fost el dat uitării de către Istorie, pe când „mâna invizibilă" revenea în onoare, mai credibilă și mai legitimă ca niciodată, încât a fost revendicată de conservatorii militanți ca principiu fondator al angajării lor. Chiar caracterul misterios și întrucâtva irațional al acestei noțiuni s-a dovedit mai degrabă atrăgător; într-adevăr, mulți au perceput în el o dimensiune spirituală și, cum ar veni, o aprobare divină a funcționării capitalismului față de dirijismul „ateist".

Preceptele lui Adam Smith contribuie astăzi mai mult decât în trecut la modelarea lumii noastre. Și nu numai în ce privește rolul Statului în viața economică: credința într-o „mână invizibilă" are consecințe în multe alte domenii.

Se va înțelege lesne, de pildă, că cei care n-au încredere în propriul lor guvern au cu atât mai puțină încredere în instanțele internaționale. Aceeași dispoziție de spirit operează aici. Dacă nu vrem ca puterea publică să intervină în viața economică a națiunii, *a fortiori* nu vom voi ca o autoritate supranațională să emită directive. Dacă vom considera că e „prea multă guvernare" în propria noastră țară, e normal să nu avem încredere în tot ce aduce cu un „guvernământ global", precum Națiunile Unite; sau, vorbind de Europa, cu un „guvernământ continental", ca acela care-și are sediul la Bruxelles.

În același fel, ne vom arăta spontan neîncrezători față de Casandrele care prezic catastrofe globale și reclamă, spre a le face față, solidarități active ce transcend cadrul național. Fără a voi să zăbovesc aici la dezbaterea privind clima, mi se pare util să subliniez că scepticismul purcede în acest domeniu dintr-o dispoziție de spirit similară. Cei care sunt ostili oricărui guvernământ global vor avea tendința de a privilegia argumentele ce pun la îndoială realitatea încălzirii climaterice și responsabilitatea activităților umane în perturbări. Invers, cei care au

încredere în instanţele internaţionale vor avea tendinţa de a crede în cifrele cele mai alarmante.

După ce am subliniat rezilienţa şi uimitoarea longevitate a doctrinei inspirate din Adam Smith, sunt dator să adaug că posibilitatea ei de a ieşi câştigătoare din duelul cu marxismul nu înseamnă că ea constituie un răspuns adecvat la provocările lumii de astăzi.

Faptul că dirijismul socialist a fost o falsă idee bună nu implică neapărat că „mâna invizibilă" reprezintă soluţia providenţială la toate necazurile prezente şi viitoare. Se poate oare considera în mod serios, de exemplu, că în materie de mediu e de-ajuns ca fiecare să facă ceea ce-i pare a fi în interesul său ca rezultatul să fie pozitiv pentru întreaga ţară şi pentru ansamblul planetei? Răspunsul este evident negativ; totuşi unii aşa par să creadă, în special în Statele Unite.

Iar în realţiile dintre naţiuni să fie oare suficient ca fiecare dintre ele să acţioneze în funcţie de propriile-i interese, de propriile-i ambiţii, ca să vedem întreaga omenire înaintând către pace şi prosperitate? Şi aici răspunsul ar trebui să fie negativ. Însă cetăţenii care sunt neîncrezători faţă de ingerinţele propriului lor Stat în afacerile lor sunt şi mai neîncrezători faţă de tot ce aduce cu un guvernământ mondial sau supranaţional.

Dacă insist asupra acestor fapte este fiindcă mi se pare deconcertant ca în lumea noastră globalizată,

în care imaginile, uneltele, ideile și de asemenea necazurile și agitațiile se propagă cu viteza luminii, ideologia care prevalează și fixează normele să fie întemeiată pe egoismul sacru al indivizilor și al „triburilor" lor – națiuni, etnii, comunități de toate felurile.

Se vede bine traseul istoric care a dus la astfel de atitudini. Dar nu putem decât să ne îngrijorăm de încrederea excesivă acordată „sumei algebrice" a egoismelor noastre planetare. E aici, în chip vădit, o derivă către iraționalitate, către un soi de gândire magică traducând o profundă confuzie față cu complexitatea lumii. Nesimțindu-ne capabili să găsim niște soluții adecvate, vrem să credem că acestea vor veni de la sine, ca prin minune, și că e de-ajuns să ai credință în mâna invizibilă a Cerului ori a destinului.

Ceea ce nu prevestește nimic liniștitor, mă tem, pentru deceniile ce vor să vină.

2

O altă caracteristică neliniştitoare a epocii noastre, şi care se sprijină pe aceeaşi viziune asupra lumii, este legitimarea disparităţilor, oricât ar fi ele de vertiginoase.

E drept că puţini consideră încă drept un obiectiv rezonabil egalitatea efectivă între toţi oamenii. Cu toate astea, noţiunea însăşi, deşi maltratată, se menţinea până acum ca referinţă morală simbolică şi, în orice caz, lumea se ferea să facă elogiul inegalităţilor. Le ştia inevitabile, dar nu se gândea să le aplaude. S-ar putea face o constatare similară în legătură cu şomajul: a trecut deja oarece timp de când nimeni nu mai crede într-un şomaj „rezidual" de sub 3 %, dar altădată nu vedeam Bursele mondiale salutând cu un val de cumpărături companiile care se dedau la concedieri masive.

Asta s-a schimbat odată cu noul spirit al vremii. Chiar în patria mea de adopţiune, Franţa, unde continuă să se invoce principiul egalităţii, îmbogăţirea excesivă e de-acum contemplată cu fascinaţie mai degrabă decât cu oroare; şi dacă suntem mereu scandalizaţi de veniturile anumitor conducători de

întreprinderi, nu mai suntem defel aşa de cele ale fotbaliştilor, actorilor sau cântăreţilor-vedetă. Această atitudine este şi mai pronunţată în ţări ca Rusia sau China, unde un egalitarism de faţadă a slujit multă vreme de acoperire nedreptăţii şi tiraniei.

Şi când vedem etalându-se în mass-media, cum deseori se întâmplă, un palmares cu cele mai mari averi raportate la ceea ce posedă restul oamenilor, faptul nu provoacă nici o tresărire de mânie. Nimeni nu se mai aşteaptă la o răzvrătire a „oropsiţilor vieţii" şi ar fi de altfel înspăimântător dacă ei s-ar răzvrăti într-o zi şi ar sfârşi-o cu trecutul negru, ca în cupletele din *Internaţionala.* O asemenea revoltă n-ar ajunge decât la o uriaşă baie de sânge şi la o orgie de distrugeri. Cu siguranţă, nu e ceea ce pot dori cei care mai cultivă încă un ideal de progres, de libertate, de decenţă sau chiar de egalitate. Dacă disparităţile sunt îngrijorătoare în zilele noastre nu e fiindcă riscă să provoace răscoale planetare, ci fiindcă dispariţia busolei morale pe care o reprezintă principiul egalităţii contribuie, în fiecare din ţările noastre ca şi pentru întreaga omenire, la dezagregarea ţesăturii sociale.

Constatarea pare evidentă pentru cei care urmăresc zi de zi mersul lumii, chiar dacă nu e uşor de susţinut cu argumente probante. Cum să demonstrezi că în vremuri în care îmbogăţirea exagerată fascinează şi-i face pe unii să viseze, inevitabil corupţia se propagă în sânul claselor dominante şi în ansamblul societăţii? Că atunci când egoismul indivizilor şi al

clanurilor e justificat, legitimat, ba chiar considerat drept un instrument al Providenței, legăturile de solidaritate dintre diferitele componente ale populației slăbesc? Că atunci când „cei bogați și celebri", chiar de-ar fi niște netrebnici, sunt erijați în modele, toată scara de valori e discreditată?

În *Greierele și furnica*, La Fontaine ilustrase ceea ce era morala vremii sale și părea să aibă o validitate universală și perpetuă, anume că munca migăloasă, sârguincioasă, cotidiană era o valoare sigură din care greierele ar fi trebuit să se inspire în loc să cânte „toată vara".

În fabulă, furnica era personajul pozitiv. Asiduitatea ei în muncă, în orice anotimp, îi aducea aprobarea tuturor și-i făcea de râs adversarul. „Ai cântat? Îmi pare bine!/Acum joacă dacă-ți vine!" Greierele era, dacă se poate spune, cu cuțitul la os. În zilele noastre se produce contrariul. Furnicile sunt batjocorite și disprețuite. Tinerii care și-au văzut părinții spetindu-se toată viața, de dimineața până seara, fără să ajungă vreodată la îndestulare materială, nici să se integreze în clasa de mijloc și cu atât mai puțin să iasă din anonimat, au pentru ei mai degrabă milă decât stimă. Nimic nu-i îndeamnă să le urmeze exemplul. Dimpotrivă, totul îi incită să se demarcheze de ei, pentru a-i imita pe toți cei care au „reușit", cei care s-au îmbogățit, indiferent dacă prin jafuri și traficuri sordide; sau pentru a-și câștiga, prin orice mijloc, sfertul lor de oră în paradisul notorietății.

Nu se va spune niciodată îndeajuns ce perturbări poate provoca în sânul unei populații răsturnarea modelelor, când începem să admirăm ceea ce multă vreme am considerat reprehensibil și să disprețuim ceea ce multă vreme am considerat exemplar. Oare avem cu adevărat nevoie de lungi demonstrații ca să înțelegem că un cartier în care traficanții de droguri sunt mai admirați decât învățătorii devine un focar de descompunere socială? Iar când întreaga societate se află în dispoziții de spirit similare, când activitățile pecuniar profitabile sunt mai valorizate decât cele social utile, consecințele, devastatoare, sunt cu neputință de stăpânit. Toate comportările cetățenilor sunt afectate de ele...

Ca mulți dintre cei care se ocupă cu arta sau cu literatura, mă simt la fel de aproape de furnică precum și de greiere, și mă voi feri cu grijă să judec activitatea ei sau a lui mai recomandabilă una decât alta. Principala mea temere, și aici, e de a vedea factorii care fragmentează societățile umane precumpănind asupra celor care le cimentează.

Am evocat, în primele pagini ale cărții de față, paradoxul atât de tulburător al unei lumi care nu încetează să progreseze în științe, inovații tehnologice, dezvoltare economică, dar care în alte domenii esențiale, mai ales în tot ce privește relațiile dintre diferitele comunități umane, bate pasul pe loc și pare chiar să dea înapoi.

Ne aflăm în plin centru al acestui paradox când privim efectele produse în ultimele decenii de doctrinele economice, sociale și politice întemeiate pe „mâna invizibilă". Pe de o parte, ele au eliberat energiile, au stimulat schimburile și au accelerat inovațiile. În același timp, denigrând rolul regulator al puterilor publice și glorificând înavuțirea excesivă, au erodat însăși ideea de interes general și au slăbit legăturile dintre cetățeni.

Acest revers al medaliei mi se pare incontestabil și greu de consecințe, chiar dacă e dificil de deslușit. Cum să calculezi pierderea simțului civic într-o țară? Cum să măsori slăbirea sau strângerea relațiilor dintre diversele componente ale unei populații? Cum să demonstrezi că există o legătură între neîncrederea în autoritățile publice și creșterea comunitarismului, a violenței sau a corupției? Suntem aici în insesizabil și în necuantificabil; n-ar servi la nimic să acumulăm cifrele și faptele.

Sentimentul meu totuși este că deriva pe care o cunoaște omenirea în zilele noastre nu e lipsită de legătură cu schimbarea introdusă de revoluțiile conservatoare în felul de a percepe rolul puterilor publice.

Spre a-mi explicita gândul, voi începe prin a întreba: ce anume cimentează societățile umane? Ce le dă persoanelor sau grupurilor dorința de a trăi împreună, voința de a aparține uneia și aceleiași colectivități, uneia și aceleiași națiuni? Nu e o chestionare pur retorică, mă întreb sincer și n-am o opinie

definitivă. Mulţi factori îi pot suda pe locuitorii unei ţări: sentimentul de a avea un viitor comun, strămoşi comuni, valori comune, ba chiar un duşman comun... Lista nu e exhaustivă şi variază în funcţie de epocă.

Una dintre caracteristicile acestui secol este tocmai faptul că sunt din ce în ce mai puţini factori care unesc. Era să adaug: mai cu seamă când e vorba de naţiuni plurale. Dar precizarea e inutilă. Plurale sunt toate, chiar dacă unele o admit mai lesne decât altele. Şi toate aşadar au dificultăţi în a ţese legături solide între persoane, familii şi comunităţi care au avut itinerarii diferite.

Reţetele tradiţionale care au format naţiunile în decursul veacurilor nu mai sunt de mult folos în zilele noastre. Dacă nu ai strămoşi comuni, nu-i poţi inventa din nimic. Şi dacă nu există un „roman naţional" spontan acceptat de toţi, nu-l poţi impune. Nici chiar valorile comune nu mai joacă pe deplin rolul lor de „ciment". Ne-ar plăcea să-l joace, ne facem că-l joacă, dar prea adesea, din păcate, e o ficţiune indulgentă mai curând decât reflectarea realităţii.

Şi aşa se face că ne aflăm, pretutindeni în lume, frustraţi, descumpăniţi, sporovăind despre integrare, includere, virtuţile diversităţii, în timp ce solidarităţile ample se destramă şi ne întoarcem – regres din nou? – la solidarităţile înnăscute, care sunt totodată cele mai vizibile şi mai viscerale, şi care nu necesită nici un fel de libertate de a alege. E de-ajuns

ca fiecare să-și vadă de drumul său, așa cum îl îndeamnă „spiritul vremii".

S-ar putea înșira atâtea exemple! Mă voi mulțumi să-l evoc aici pe cel al tensiunilor rasiale din Statele Unite. S-ar fi putut crede că după atâtea progrese în materie de drepturi civice, și mai ales după simbolul forte pe care l-a reprezentat alegerea lui Barack Obama la președinție, aceste tensiuni se vor atenua. S-a produs contrariul – mai degrabă s-au înveninat.

Se-nțelege de la sine că americanii de origine anglo-saxonă, hispanică sau africană nu-și recunosc aceiași strămoși. Dar se putea spera că-și vor recunoaște de-acum o viziune similară asupra națiunii și o soartă comună. E clar că nu se merge în această direcție.

Ar fi putut să fie altfel? Să fie oare aberant să presupunem că tensiunile rasiale ar fi fost mai puțin puternice dacă nu s-ar fi lăsat curs liber inegalităților? Și dacă Reagan n-ar fi declarat război cu *welfare state* și cu mitica *welfare queen*?

Felul în care am întors această interogare îmi trădează convingerea intimă. Eu fac efectiv parte dintre cei care cred că atunci când investești inteligent în armonizarea socială, tensiunile dintre diferitele componente ale unei națiuni pot fi atenuate. Sunt chiar tentat să repet aici ce-am spus în legătură cu Mandela și cu felul său de a remedia tensiunile rasiale din propria-i patrie: se întâmplă ca generozitatea să fie cea mai puțin proastă soluție; și se întâmplă ca o acțiune bună să fie și o afacere bună.

Grija față de obiectivitate îmi comandă totuși să adaug că, până acum, Istoria încă n-a tranșat – nici în chestiunea spinoasă a relațiilor rasiale din Africa de Sud sau din Statele Unite; nici în cealaltă chestiune, mai vastă și deja foarte veche, cea a rolului pe care puterile publice ar trebui sau n-ar trebui să-l joace în repartizarea avuțiilor. Nu sunt insensibil la argumentul celor care se revoltă împotriva absurdităților birocratice sau împotriva încărcării continue cu impozite și taxe. Mi se pare însă că Statul posedă un rol subtil, insesizabil, și totuși de neînlocuit. El contribuie, într-o mie de feluri, la a înnoda legături, ceea ce întărește sentimentul de apartenență comună; când e sistematic denigrat, nu mai poate să-și îndeplinească acest rol.

De aceea, dacă e rezonabil să admitem că Statul, cum spunea Reagan, poate fi uneori „problema", este cu totul legitim să ne întrebăm dacă absența Statului nu e uneori o problemă și mai gravă.

3

În rândul transformărilor majore aduse de revoluţiile conservatoare, am avut ocazia de a menţiona, dincolo de repunerea în cauză a rolului Statului, exacerbarea crescândă a sentimentelor identitare. Am impresia că efectul conjugat al acestor două elemente explică, în largă măsură, deriva pe care o cunoaşte omenirea în secolul nostru.

În privinţa celui dintâi, impactul său e greu de deslușit, aşa cum am văzut mai sus. Nu e şi cazul cu cel de-al doilea, ale cărui prejudicii se văd cu ochiul liber. Dezlănţuirile identitare au otrăvit atmosfera întregii planete şi a fiecărei societăţi în particular. Dar dacă violenţele ce rezultă de aici se etalează în fiecare zi în faţa noastră, discursul care le subîntinde „încurcă borcanele" într-o oarecare măsură, căci el vorbeşte constant de solidaritate, de fraternitate sau de repararea nedreptăţilor, şi nu e întotdeauna uşor să recunoaştem, dincolo de cuvintele care unesc, efectele perverse.

La asta făceam aluzie când am vorbit de factorii care cimentează realmente societăţile umane, în opoziţie cu cei care sunt meniţi s-o facă şi n-o fac.

E cert, de exemplu, că apartenența religioasă este constant invocată în discursurile identitare și că ea se dovedește redutabil de eficace pentru a instala în spiritul coreligionarilor o distincție netă între „noi" și „ceilalți". Dar privind-o îndeaproape, ea reprezintă rar un factor de coeziune, chiar și printre fideli. Este cu deosebire adevărat când e vorba de marile religii planetare. Cu cât au reușit acestea să se extindă, să cucerească și să convertească mai mult, cu atât de puțin sunt în măsură să înnoade legături politice solide între adepții lor. Cel mult pot favoriza anumite afinități culturale. Dar solidaritățile puternice sunt mai degrabă apanajul micilor comunități care, simțindu-se vulnerabile, simt nevoia de a face bloc, ceea ce le asigură adesea o influență disproporționată față cu importanța lor numerică.

De câte ori se aude spunându-se despre aceste comunități că joacă un rol major „deși sunt minoritare"! Ar fi mai exact să spunem că ele prevalează „fiindcă sunt minoritare". Așa cum nota deja istoricul Ibn Khaldun în secolul al XIV-lea, „spiritul de clan" se ivește mai lesne în grupurile restrânse; el le întărește coeziunea și le asigură uneori un avantaj decisiv în relațiile lor cu alții. Unul dintre cele mai cunoscute cazuri din zilele noastre este cel al alauiților din Siria, din care provine familia Assad; bărbați aparținând acestei comunități au izbutit să preia controlul armatei în anii 60, apoi să pună mâna pe putere și s-o păstreze la nesfârșit. Un fenomen comparabil s-a produs în Irak cu clanul sunit arab

din care provenea Saddam Hussein; și a fost nevoie de o invazie masivă a trupelor americane pentru a-i slăbi influența.

O coeziune atât de puternică nu poate exista decât în sânul unei comunități compacte. Ea n-ar fi de conceput pentru un ansamblu mai vast și mai ales nu pentru imensele „arii de civilizație" corespunzătoare marilor religii planetare care sunt creștinismul, Islamul sau budismul, ai căror fideli sunt majoritari în numeroase țări și care reprezintă, doar ele trei, peste jumătate din populația mondială.

Datorită prodigioasei lor expansiuni, ele s-au implantat în societăți foarte diverse, între care există enorme disparități în termeni de limbi, de tradiții culturale, de sisteme politice sau familiale; societăți care au uneori între ele dispute teritoriale, conflicte de interese sau pur și simplu detestări confuze ale căror motive se pierd în noaptea vremilor; societăți în care, fluturând stindardul religiei, conflictele nu se reglează, ci se atâță.

Un exemplu mi se pare extrem de elocvent în materie. În 1947, autoritățile britanice au decis să acorde independență subcontinentului indian, însă împărțindu-l în două mari State: hinduiștilor, India; musulmanilor, Pakistanul.

Pentru cei dintâi, lucrurile nu s-au petrecut prea rău. Hinduismul, chiar dacă reunește peste un miliard de adepți, a rămas în esență religia unei singure țări și, de aceea, un factor de relativă coeziune națională.

Sunt convins că India ar fi progresat mai repede și mai armonios dacă n-ar fi fost acea sfâșietoare și traumatizantă divizare; în special pentru că o importantă populație musulmană, tradițional ostilă sistemului de caste, ar fi scuturat probabil anumite poveri seculare. Nu mă voi strădui s-o demonstrez, e doar un sentiment intim... În schimb, ceea ce este neîndoielnic, pentru că nu e vorba de o intuiție personală, ci de o realitate dovedită, este că, pentru musulmanii din subcontinent, separarea a fost o uriașă tragedie.

Ideea era să se regăsească între ai lor, să-și vadă de treburile lor, cu ambiția de a face lucrurile mai bine decât vecinii lor și să fie un exemplu. Părinții fondatori ai Pakistanului, care erau adesea oameni de valoare, erau convinși că Islamul va „cimenta" noua națiune, în sânul căreia se reuniseră mai multe popoare, cu limbi diferite, cu tradiții sociale diferite, dar care aveau în comun aceeași religie.

Cei mai importanți prin număr erau bengalezii, care trăiau în ceea ce era atunci Pakistanul Oriental. Dar ei se simțeau neglijați de puterea centrală instalată în Pakistanul Occidental și dominată de punjabi. Tensiunile au atins paroxismul când Bengalul a fost devastat în noiembrie 1970 de un uriaș ciclon tropical, unul din cele mai ucigătoare din Istorie. Au fost cel puțin 250 000 de morți și poate chiar 500 000.

Convinsă fiind că guvernul central nu făcuse ceea ce trebuia pentru a ajuta victimele, provincia orientală s-a răzvrătit și și-a proclamat unilateral independența, adoptând numele de Bangladesh. Autoritățile

pakistaneze au încercat să se opună cu forța, dar armata indiană le-a împiedicat și au trebuit să se resemneze.

M-am dus în noul Stat puțin după crearea sa. Efectele ciclonului erau încă vizibile, chiar dacă mi-era greu să fac diferența între nenorocirile cauzate de cataclism și cele datorate mizeriei cronice. Niște familii își găsiseră domiciliul în pântecul unor conducte groase cilindrice și avuseseră oricum mai mult noroc decât altele, care viețuiau pe marginea drumurilor, fără ziduri și fără vreun acoperiș deasupra capetelor.

Dar cele mai groaznice imagini pe care le-am văzut nu sunt astea; sunt cele ale suferinței insuportabile ale unei etnii minoritare, biharii. Musulmani emigrați din provincia indiană al cărei nume îl purtau, puternic atașați unității Pakistanului care devenise patria lor, se dăduseră de partea guvernului central împotriva separatiștilor și în momentul independenței au fost tratați în bloc drept dușmani ai noii națiuni. Mai săraci decât săracii dat fiind că li se confiscase tot ce aveau, erau închiși în niște clădiri goale și insalubre, în așteptarea unei hotărâri care să le decidă soarta.

Am spus „închiși"? La drept vorbind, nu erau cu adevărat așa – gărzile înarmate de la uși îi împiedicau pe „patrioții" din afară să vină să-i molesteze pe „trădători", care se fereau, în ce-i privea, să se aventureze în afara locului lor de izolare.

M-am gândit adesea la soarta nefericită a biharilor, chiar dacă multe alte popoare s-au adăugat de-atunci pe lista învinșilor Istoriei și a celor persecutați – mai cu seamă, în aceeași regiune din Asia meridională, populația rohingya. Într-o lume în care prevalează clocotul identitar, fiecare este inevitabil un trădător în ochii cuiva și uneori în ochii tuturor în același timp. Orice minoritar, orice migrant, orice cosmopolit, oricine are două naționalități este un potențial „trădător"...

Cu trecerea timpului, exemplul pakistanez îmi inspiră alte câteva observații, și mai alarmante.

Prima este că atunci când intrăm într-o logică de „divizare", fărâmițarea are tendința de a continua fără limite. Se începe prin a-i separa pe musulmani de hinduiști. Apoi sunt separați bengalezii de punjabi. Dar în cadrul Statului în care aceste popoare predomină, mai sunt și alte popoare ce se tem de-a fi batjocorite, persecutate, ba chiar nimicite; n-ar trebui să aibă și ele propria lor țară?

„Pentru fiecare peștișor există un pește și mai mic", îmi spusese odată un istoric dezabuzat. În fapt, din momentul când se consideră că separarea este soluția adecvată, „măcelărirea" nu mai are nici un motiv să se oprească...

A doua observație: devenind majoritară într-o țară, o populație nu devine mai tolerantă, ci, paradoxal,

mai puțin tolerantă. Zic „paradoxal" fiindcă în principiu, dacă cineva vrea să se regăsească între ai săi, este pentru a nu trebui să se teamă de uzurparea vreunui drept din partea unui grup rival; ar trebui așadar să se arate mai senin și mai mărinimos când devine larg majoritar. Din păcate, lucrurile nu se petrec așa, ci tocmai pe dos: câtă vreme minoritățile își păstrează o pondere semnificativă, sensibilitatea lor proprie este luată în seamă în dezbaterile publice, ceea ce incită forțele politice să caute un mijloc de a organiza viața comună într-un spirit de echitate și armonie. Invers, când comunitățile minoritare devin nesemnificative, când singura opinie care contează este cea a grupului majoritar, se intră într-o cu totul altă logică, aceea a supralicitării.

Toate țările care instaurează un sistem comunitarist cunosc în cele din urmă o derivă de acest fel, dar deriva în cauză a atins în Pakistan un soi de paroxism excesiv, o dezlănțuire de intoleranță rar văzută în altă parte. Toate minoritățile sunt acolo persecutate și umilite, iar toți cei care caută să le apere sau să aducă în viața publică puțină rațiune și seninătate suferă aceeași soartă. Ceea ce constituie o tragedie pentru întreaga populație, cu toate comunitățile ei la un loc.

Omogenitatea este o himeră costisitoare și crudă. Se plătește scump ca s-o atingi, iar dacă izbutești vreodată, plătești și mai scump.

Cea de-a treia observație a mea se întemeiază pe primele două, lărgindu-le puțin cadrul. Mă întreb dacă rătăcirea oamenilor, așa cum o constatăm astăzi, nu e cumva datorată în parte acelui detestabil obicei, deprins cu începere din secolul al XIX-lea, de a fărâmița ansamblurile în care conviețuiesc mai multe națiuni, ca fiecare dintre ele să trăiască separat.

Mi se întâmplă chiar să cred că teoria potrivit căreia imperiile sunt „închisori ale popoarelor" din care acestea trebuie să se elibereze ca să înceapă să trăiască „la ele acasă", sub propria lor guvernare, înăuntrul propriilor lor granițe, este cea mai ucigătoare din vremile moderne.

Mă gândesc îndeosebi la soarta celor două entități plurietnice care au fost fragmentate după primul război mondial: Imperiul Austro-Ungar, a cărui divizare a făcut zeci de milioane de victime și a favorizat emergența celor mai groaznice tiranii; și de asemenea Imperiul Otoman, a cărui dezmembrare continuă încă în zilele noastre, făcând să planeze deasupra întregii omeniri spectrul terorii și al regresului.

Cu toate astea, n-am nici o nostalgie față de aceste imperii. Nu visez nicidecum să le văd restaurate – nici pe cel al Habsburgilor, nici pe cel al țarilor și cu atât mai puțin pe cel al sultanilor. Ceea ce regret este dispariția unei anumite stări de spirit care a existat pe vremea imperiilor și care considera normal și legitim ca niște popoare să trăiască în sânul uneia și aceleiași entități politice, fără să aibă neapărat aceeași religie, aceeași limbă, nici aceeași traiectorie

istorică. Niciodată nu voi înceta să combat ideea după care populațiile ce practică limbi sau religii diferite ar face mai bine să trăiască separat unele de altele. Niciodată nu mă voi hotărî să admit că etnia, religia sau rasa constituie fundamente legitime pentru a construi niște națiuni.

La câte falimente lamentabile, la câte masacre și „purificări" va mai trebui să asistăm înainte ca această abordare barbară a chestiunilor identitare să înceteze a fi considerată ca normală, realistă și „conformă cu natura umană"?

4

Mi-am evocat, de-a lungul capitolelor, regretele, remuşcările, nostalgia sau melancolia. La ceasul bilanţurilor, asemenea noţiuni îţi vin inevitabil în minte şi nu te poţi împiedica să vorbeşti despre ele, deşi le ştii adesea inadecvate şi improprii, ba chiar complet iraţionale. De câte ori nu m-am plâns de dispariţia unui „paradis terestru" pe care nu l-am cunoscut! De câte ori nu m-am simţit stânjenit, poate chiar atins de culpabilitate, din pricina unor comportări care au avut loc mult înainte să mă nasc! Ca şi cum, culegând moştenirea morală a celor care m-au precedat, trebuia să-mi asum şi iluziile, deziluziile şi rătăcirile lor.

Tocmai pentru a evita să cad mereu în astfel de neplăceri, am luat obiceiul de a desemna toate tragediile care au afectat epoca mea şi propria-mi existenţă prin unul şi acelaşi cuvânt, cel mai anodin, cel de „tristeţe" – câteodată la plural, spre a lega sentimentul difuz de nişte reminiscenţe distincte.

Tristeţile mele spun toate aceeaşi poveste, cea a unei mari speranţe care a sfârşit prin a fi dezamăgită, trădată, denaturată sau nimicită. Tristeţi succesive

pentru cele două paradisuri ale copilăriei mele, cel al mamei și apoi cel al tatei. Tristețe pentru popoarele din Levant, toate, fără excepție, cele despre care se spune că sunt „celelalte", ca și cele despre care se spune că sunt „ale mele", și care se înecă în aceeași mlaștină, continuând să se blesteme între ele. Triste recurente pentru societățile arabe care, o dată sau de două ori la o generație, încearcă să-și ia zborul, se înalță puțin, apoi recad greoi pe pământ ca niște vulturi cu aripile frânte. Și tristețe de asemenea pentru idealurile generoase care mi-au însuflețit tinerețea și care, în amurgul vieții mele, se pomenesc maltratate și desconsiderate: universalitatea, sensul ascendent al Istoriei, înflorirea armonioasă a culturilor, convergența valorilor și egala demnitate a oamenilor.

Una din marile mele triste de astăzi privește Europa. Când mi se întâmplă să vorbesc despre asta, mi se răspunde invariabil că sunt mult prea exigent, că ar trebui să am în minte ce a fost acest continent vreme de secole și până la o dată nu prea îndepărtată: un câmp de înfruntare între naționalisme dezlănțuite, un teren de experimentare pentru cele mai teribile barbarii... Acele pagini întunecate nu sunt oare de-acum întoarse, și pentru totdeauna? Trecem granița franco-germană fără măcar să ne dăm seama, ca și când am fi în aceeași țară, ca și când n-ar fi fost niciodată lupte sângeroase pentru posesia Alsaciei și a Lorenei. Iar la Berlin trecem dintr-un cartier de

Vest într-un cartier din Est fără să dăm atenție traseului fostului zid. În ce altă parte a lumii am mai văzut așa ceva? Cu siguranță nu în regiunea mea natală, care a urmat, în ce o privește, drumul invers, încât mai multe din regiunile și orașele ei, pe care le puteam străbate în tinerețe fără prea multe riscuri, au devenit impracticabile.

N-aș vrea deci să minimalizez progresele remarcabile înfăptuite de europeni începând de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. Le aclam din toată inima. Dar nu pot să neg că resimt astăzi o anumită dezamăgire. Căci mă așteptam la altceva de la continentul meu de adopție: să ofere lumii întregi o busolă, s-o ferească de a se rătăci, s-o împiedice să se descompună în triburi, în comunități, în facțiuni și în clanuri.

Când contemplu turbulențele acestui secol, mi se întâmplă să regret că nu există nici o autoritate politică și morală către care contemporanii noștri s-ar putea îndrepta cu încredere și speranță; nici una care să fie totodată purtătoare de valori universale și realmente capabilă de a influența mersul Istoriei. Și când îmi port privirea asupra lumii întrebându-mă, nu fără neliniște, cine și-ar putea asuma astăzi o asemenea sarcină, reiese că numai Europa ar fi în măsură s-o facă, dacă și-ar da silința.

De ce Europa? La drept vorbind, nu e „candidatul firesc" pentru acest rol. Potrivit oricărei logici, acesta ar trebui să revină mai degrabă Statelor Unite ale Americii. Ele au de mult voința de a exercita un

leadership global și posedă esențialul însușirilor necesare. Principiile potrivit cărora Uniunea lor a fost întemeiată relevă, încă de la origine, o incontestabilă preocupare pentru universalitate, iar compoziția lor etnică reflectă diversitatea lumii; într-un mod foarte imperfect, desigur, dar mai mult decât alte țări mari. Îndeosebi, ele s-au ridicat, în cursul secolului XX, pe primul loc între Marile Puteri, și în toate domeniile: producție industrială, forță militară, cercetare științifică, influență politică și intelectuală etc. Câștigând trei confruntări planetare majore, primul război mondial, apoi al doilea, pe urmă războiul rece, au dobândit o întâietate între națiuni pe care nimeni nu le-o poate serios contesta. Potrivit oricărei logici, ar fi trebuit să devină pentru întreaga omenire autoritatea de referință, și pentru multă vreme. Dar n-au știut să se arate la înălțimea acestei sarcini.

Cel mai de mirare este că eșecul lor, astăzi clar, nu s-a datorat pierderii puterii – care, la ora la care scriu cartea de față, rămâne formidabilă –, nici acțiunii adversarilor lor, ci incapacității conducătorilor lor succesivi de a-și asuma într-un mod coerent supremația pe care au dobândit-o.

*

Numeroșilor detractori ai președintelui Donald Trump le place să creadă că de la mandatul său se trage degradarea staturii morale a țării. Din punctul meu de vedere, cotitura decisivă a fost făcută mult

mai devreme, chiar în momentul când se sfârșea războiul rece. Statele Unite s-au pomenit atunci într-o poziție la care nici o altă națiune nu putuse pretinde încă din zorii Istoriei, cea de unică supraputere planetară. Erau în măsură să pună ele singure bazele unei noi ordini mondiale; nimeni nu mai punea serios la îndoială autoritatea lor supremă.

Ultimul conducător al Uniunii Sovietice, Mihail Gorbaciov, hotărâse să-și angajeze țara pe calea liberalizării economice și politice, și se arăta gata să abandoneze imperiul pe care Stalin și-l croise în estul Europei după cel de-al doilea război mondial. În fața acestei situații neașteptate și care le depășea cele mai nebunești speranțe, responsabilii americani aveau de ales între două atitudini: fie acompaniau evoluția pusă în funcțiune de Gorbaciov aducându-i sprijinul lor economic și politic pentru a-i ușura dificila și curajoasa tranziție pe cale de a fi operată; fie profitau de slăbirea manifestă a supraputerii adverse spre a o doborî definitiv.

Pentru Statele Unite, era o adevărată dilemă. De peste 40 de ani, făceau față unui rival redutabil care le combătuse cu înverșunare la toate latitudinile și al cărui arsenal militar constituia un pericol mortal pentru ele. Acum, că adversarul era la pământ, trebuia oare ajutat să se ridice? Nu trebuia mai degrabă profitat de ocazia ce se ivise spre a se descotorosi de el o dată pentru totdeauna? Această din urmă opțiune părând mai realistă, ea a și fost adoptată. Nu s-a făcut nimic pentru a-l salva pe Gorbaciov,

Uniunea Sovietică a fost lăsată să se dizolve, apoi s-a purces la dezmembrarea ei. Mai multe dintre fostele-i republici au fost integrate în Alianţa Atlantică, în pofida protestelor vehemente ale Moscovei.

Câteva voci s-au ridicat la Washington pentru a spune că s-a apucat pe o cale greşită. Cea mai remarcabilă era a lui George F. Kennan, un vechi diplomat unanim respectat, până într-acolo încât devenise o legendă vie şi o icoană. El a fost acela care prevenise America anilor 40, încă naivă cu privire la aliatul ei sovietic, că nu trebuia să se arate prea încrezătoare şi că o înfruntare severă şi de lungă durată avea să aibă loc între cele două tabere mondiale; tot el a subliniat primul necesitatea unui dispozitiv vizând „îndiguirea" Uniunii Sovietice – sau, pentru a relua anglicismul care a prevalat, „contenirea" ei – din punct de vedere militar, politic, ideologic, spre a-i limita expansiunea. De aceea, toată lumea îi recunoştea un rol decisiv în victoria repurtată de Occident şi care fusese încoronată în 1989 de căderea zidului de la Berlin. Omul era sărbătorit pretutindeni ca unul dintre principalii inşi care au conceput strategia câştigătoare, şi ca un model de luciditate şi de tenacitate.

Acum, că victoria pe care o dorise era dobândită, Kennan le spunea în substanţă compatrioţilor săi, şi în special decidenţilor care-l consultau: „Să nu uităm motivul pentru care ne-am bătut! Voiam să facem democraţia să triumfe asupra dictaturii, şi am

reușit. Trebuie să tragem consecințele. Nu putem continua să-i tratăm pe dușmanii noștri de ieri ca și cum ar trebui să ne rămână dușmani pentru totdeauna!" Ceea ce-l caracteriza pe bătrânul diplomat era că detestarea militantă a sistemului sovietic era însoțită la el de o dragoste profundă față de poporul rus, de cultura, de literatura sa – în particular de Cehov.

Degeaba a repetat că umilindu-i pe ruși avea să fie favorizată creșterea curentelor naționaliste și militariste, și întârzierea mersului țării către democrație, nimeni n-a voit să-l asculte. După cum se întâmplă prea des, din păcate, mărinimia pe care o preconiza a părut în momentul triumfului ca o atitudine de slăbiciune și naivitate. Opinia care a precumpănit a fost că avantajul trebuia împins mai departe, fără șovăială, fără moleșeala adusă de eventuale scrupule morale sau de finețurile intelectuale. Atunci când președintele Clinton l-a întrebat pe unul dintre consilierii săi, în 1997, dacă nu cumva trebuiau ascultate avertismentele lui Kennan, i s-a răspuns că bătrânul diplomat se înșela și că rușii vor accepta în cele din urmă tot ce li se impunea, fiindcă n-aveau de ales.

Am greși dacă am da vina pe cutare sau cutare președinte american sau pe consilierii săi. Căci misiunea care le incumba la terminarea războiului rece era anevoioasă și delicată. Nu era vorba pentru ei să întruchipeze un rol, ci să-l inventeze de la zero, într-un peisaj planetar inedit. Insist asupra acestui

punct, care mi se pare esențial pentru a înțelege cum marea națiune americană a derivat astfel, antrenând întreaga omenire în siajul ei.

Să devină pentru toate țările lumii un fel de putere „parentală", călăuzindu-i pe unii, admonestându-i pe alții, neavând alți dușmani decât pe cei ai speței umane – acest vis misionar a existat întotdeauna printre responsabilii americani și s-a manifestat după primul război mondial, apoi după al doilea. Statele Unite au pus umărul la reconstrucția Europei datorită planului Marshall, ca și la transformarea Japoniei într-o putere pașnică și democratică.

Dar obiectivul ce justifica aceste eforturi era tocmai de a face față mai bine provocărilor comunismului sovietic. Ideea însăși a unei strategii mondiale care să nu fi fost focalizată asupra luptei împotriva unui inamic părea absurdă. A voi ca toate țările din lume să devină aliate sau protejate era ceva contrar față de tot ce se practicase în politică de la începutul timpurilor. Întotdeauna oamenii se mobilizează, își ascut armele și încheie alianțe împotriva cuiva. Inamicul amenințător e prea adesea, din păcate, aidoma unei stele polare fără de care nu mai știm încotro mergem, nici ce facem, nici chiar cine suntem. Nu fac parte dintre cei care cred că totdeauna va fi așa, dar funcționăm astfel de atât de mult timp încât ar trebui să fim extrem de inventivi și îndrăzneți ca să ne imaginăm un alt mod de a percepe lumea, pe ceilalți și pe noi înșine.

Tocmai această îndrăzneală și această inventivitate erau necesare conducătorilor americani la sfârșitul războiului rece. Care trebuia să fie linia de conduită a unei supraputeri ce nu mai avea nici un rival de talia ei? Cum trebuia ea să se comporte cu foștii săi inamici? Trebuia oare să-i ajute să se reconvertească și să se redreseze? Dar cu foștii ei aliați? Trebuia oare să continue să-i trateze ca prieteni și protejați, sau trebuia de-acum să vadă în ei pe rivalii comerciali care și erau? Dar cu restul lumii? Trebuia oare să joace rolul proverbialului „jandarm planetar", sau să lase nenumăratele națiuni, triburi și facțiuni să se înfrunte unele cu altele după voie? Fiecare din aceste atitudini comporta avantaje, riscuri și incertitudini.

Cu trecerea timpului, devine limpede că Statele Unite n-au știut să treacă cu succes examenul dificil la care Istoria le supusese. În decursul celor trei decenii care au urmat după triumful și încoronarea lor, s-au arătat incapabile de a defini o nouă ordine mondială, incapabile de a-și institui legitimitatea ca „putere parentală", și incapabile de a-și prezerva credibilitatea morală, care este probabil mai jos astăzi decât în oricare alt moment din ultimii o sută de ani. Adversarii lor de ieri au redevenit adversarii lor, iar aliații lor de ieri nu se mai simt cu adevărat aliații lor.

Declinul moral nu s-a produs deodată, ci după o lungă serie de derapaje, de brambureli, de retrageri

sau de poticneli, și sub mai mulți președinți succesivi, ale căror opțiuni politice erau unele la antipodul celorlalte.

Uneori, Statele Unite au dat dovadă de frenezie intervenționistă, ca în războiul din Irak din 2003; voiau să răstoarne regimuri, să reîntemeieze națiuni, să recompună regiuni întregi în funcție de propria lor viziune asupra lumii. În alte momente, istovite de sarcina prea grea pe care și-o atribuiseră imprudent, au schimbat complet macazul, făgăduindu-și să nu mai intervină, să nu-și mai pună cizmele pe solul arzător de nicăieri, și să lase facțiunile locale să se masacreze după voie. Această ultimă atitudine a atins paroxismul în septembrie 2013 când, după ce afirmase fără ambiguitate că folosirea armelor chimice în Siria era o linie roșie pe care era interzis s-o încalci, și care ar antrena o reacție fermă din partea Statelor Unite, președintele Obama a estimat că n-avea până la urmă nici un interes să acționeze.

Este de temut că mulți prădători de prin lume au văzut în acești pași înapoi o promisiune de impunitate.

Am menționat, de-a lungul paginilor, trei sau patru episoade marcante; aș fi putut cita multe altele. Ca toți contemporanii mei, am văzut arătându-se pe scena mondială, în cursul deceniilor trecute, o Americă cu nenumărate chipuri: o Americă generoasă și o Americă meschină; o Americă arogantă și o Americă timorată; o Americă rănită, la un anumit 11 septembrie,

căreia îți venea să-i spui cât îți era de dragă și câtă nevoie aveai de tot ce era ea și de tot ce dăduse restului planetei; apoi, doi ani mai târziu, când cu războiul din Irak, o Americă vicioasă, cinică, distrugătoare, insuportabilă.

Dacă e să fiu drept, sunt dator să adaug că astfel de comportamente n-ar fi suscitat aceeași indignare dacă ar fi venit de la o altă țară. Dar problema nu e aici. Aici nu e vorba de a stabili dacă Washingtonul a avut, față de cutare sau cutare criză, o comportare mai bună ori mai rea decât cea a Berlinului, a Parisului, a Moscovei sau a Pekinului. E vorba de a ști dacă Statele Unite s-au arătat demne de a juca, față de celelalte națiuni, rolul de arbitru sau de putere tutelară. Iar răspunsul la această întrebare nu poate fi din păcate decât negativ. Eșecul Americii a fost învederat, n-a încetat să se accentueze, iar acum pare greu de reparat.

În această fază delicată a istoriei umane, se face simțită nevoia unui „comandant" care să se preocupe de soarta întregului pachebot, nu numai de propria-i soartă. Ar fi fost totodată rizibil și monstruos dacă pe *Titanic* comandantul ar fi urlat în portavoce, când pasagerii se îmbulzeau să ajungă la bărcile de salvare: „La o parte! Eu mă voi îmbarca primul!"

5

Europa ar fi fost oare în stare să-şi asume, mai bine decât Statele Unite, această funcţie „parentală"? Să pună ea însăşi bazele unei noi ordini mondiale adaptate noilor realităţi, să-i fixeze regulile şi orientările şi să le facă respectate de restul planetei?

Nu vom şti niciodată, câtă vreme vechiul continent nu şi-a dat silinţa de a juca acest rol. Dar rămân convins că ar fi putut reprezenta cel puţin un „copilot" atent, capabil să susţină loial impetuoasa Americă, străduindu-se totodată să-i calmeze înflăcărările.

De ce Europa? Din diverse motive, dintre care nici unul nu e determinant în sine, dar care, luate toate la un loc, o predispun să se achite mai bine decât alţii de această responsabilitate istorică.

Primul motiv este că acest continent a fost locul de naştere a revoluţiei industriale, ca şi a civilizaţiei care a însoţit-o; şi deci, oarecum, „atelierul" în care s-a făurit omenirea modernă. Nu înseamnă că jignesc Levantul meu natal, leagăn al celor mai vechi civilizaţii, recunoscând că, de două sau trei secole, tot ce contează în existenţa sa – ideile, uneltele, armele, ca şi modul de viaţă – i-a venit din Europa.

Nu evoc Levantul „meu" decât cu titlul de exemplu. Civilizația europeană a devenit referința pentru întreaga planetă. Ne putem irita în chip legitim din pricina unei asemenea supremații; și e rezonabil să presupunem că nu va fi eternă. Dar nimeni nu poate nega faptul că această civilizație reprezintă astăzi norma în raport cu care suntem toți chemați să ne poziționăm, dat fiind că știința ei a devenit știința, tehnologia ei a devenit tehnologia, filosofia ei a devenit filosofia, concepția sa cu privire la economie nu mai are rivali credibili, iar tot ce n-a atins ea cu harurile sau cu prejudiciile ei a devenit marginal, arhaic, invizibil și ca și inexistent.

Această preeminență pe care tocmai am descris-o aparține ansamblului lumii occidentale, Statelor Unite cel puțin la fel ca Europei. Dar aceasta posedă, spre a putea juca un rol „parental" față de restul lumii, niște atuuri suplimentare de care „fiica cea mare" a ei de peste Atlantic nu dispune, oricât ar fi ea de dinamică și puternică.

Unul din marile avantaje ale vechiului continent este că Istoria le-a insuflat popoarelor sale, adesea dureros, lecții prețioase. Desigur că ele au cucerit toate teritoriile planetei și le-au dominat multă vreme, însă au resimțit în cele din urmă și limitele acestei dominații, ceea ce le-a făcut mai chibzuite, mai responsabile – și uneori, să recunoaștem, și mai timorate.

La majoritatea europenilor, aroganța colonizatorilor a cedat locul unei atitudini mai circumspecte, mai respectuoase față de ceilalți.

La fel de importante în ochii mei sunt și lecțiile pe care continentul le-a învățat din propriile sale sfâșieri interne. Căutând să le depășească, el a pornit să scrie o pagină esențială a istoriei umane.

După al doilea război mondial, cei care au conceput proiectul european au înțeles că trebuiau în mod imperativ să reconstruiască pe cu totul alte fundamente continentul, pentru a determina diferitele popoare să se ridice deasupra disensiunilor lor seculare și să trăiască de-atunci înainte împreună, ca și cum ar fi fost diferitele ramuri ale uneia și aceleiași națiuni.

Ideea nu era nouă, fusese exprimată, veac după veac, de personalități eminente – precum Erasmus sau Victor Hugo, ca să nu-i citãm decât pe ei. Dar în zilele noastre există unele realități specifice care-i conferă proiectului european o importanță universală.

Într-adevăr, ceea ce caracterizează planeta în epoca noastră este faptul că e divizată, ca Europa, într-o multitudine de țări independente, având fiecare istoria sa, romanul său național, limbile, credințele, referințele sale culturale și adesea și conflicte seculare cu vecinii ei.

Fie că sunt conştiente sau nu, toate aceste ţări, mari sau mici, bogate sau sărace, ar dobândi un mare avantaj dacă şi-ar transcende inimiciţiile şi şi-ar asigura o prezenţă forte în lume integrându-se în vaste ansambluri în care toate naţiunile, toate limbile şi toate culturile şi-ar prezerva existenţa şi demnitatea.

Asta presupune totuşi existenţa unui model din care aceste diverse ţări ar putea să se inspire. Un „proiect-pilot", deja pe cale de realizare, şi care le-ar arăta într-un mod concret cum să se rupă de comportamentele de odinioară ca să trăiască mai departe împreună sub acelaşi acoperiş. Or, numai proiectul european ar fi putut oferi un astfel de model, dat fiind că el ambiţiona tocmai să unifice ţări ce se înfruntaseră de-a lungul întregii lor istorii şi care căutau de-acum să-şi clădească un viitor comun.

Dacă vechiul continent ar fi izbutit să-şi construiască propriile State Unite, el ar fi arătat întregii omeniri că un astfel de viitor era perfect plauzibil, nu doar o utopie sau o himeră.

E drept că, pentru a întrupa din plin un astfel de model, Uniunea Europeană ar fi trebuit să se transforme într-un Stat federal înzestrat cu toate atributele unei mari puteri globale în domeniile politic şi militar ca şi în domeniul economic, spre a putea să influenţeze realmente mersul lumii. Dar ea n-a avut voinţa necesară. Pesemne că popoarele nu prea aveau chef de un asemenea rol. Iar conducătorii diferitelor naţiuni probabil că nu voiau să renunţe la bucăţica lor de suveranitate.

Drama pentru europeni e că în lumea noastră necruțătoare, dacă renunți să devii o putere solidă, până la urmă ești hărțuit, și maltratat, și jefuit. Nu devii un arbitru respectat, devii o victimă potențială și un viitor ostatic.

De aici imensa frustrare pe care o resimt astăzi când meditez la destinul continentului meu de adopție. Desigur, Uniunea s-a construit, s-a extins și reprezintă un imens progres în raport cu epoca anterioară. Dar e un edificiu fragil, neisprăvit, hibrid și care se află în prezent violent zguduit.

Spun „hibrid" fiindcă părinții fondatori n-au știut să aleagă între cele două căi care li se ofereau: cea a unei adevărate uniri, depline și ireversibile, precum aceea a Statelor Unite ale Americii; sau cea a unei simple zone de liber schimb. Au vrut să creadă că această hotărâre va putea fi amânată pe mai târziu. Dar nu se putea. Lucrurile asupra cărora ne-am putea înțelege când suntem șase ori nouă nu pot fi decise între 27 sau 28 de membri. Nu dacă trebuie să o facem în unanimitate, cum este cazul astăzi pentru toate deciziile fondatoare.

La drept vorbind, s-a dat dovadă totodată de un exces de democrație acordându-i-se fiecărui Stat un drept de veto, ceea ce interzicea orice progres îndrăzneț în direcția unei adevărate uniri; și de un deficit de democrație, optându-se pentru a

încredința puterea la Bruxelles unor comisari numiți de State, mai degrabă decât unui guvern european ales direct de cetățenii Uniunii.

Popoare având o lungă practică a democrației nu se pot recunoaște în niște conducători care n-au primit onțiunea unui vot popular.

Ar fi mii de lucruri de spus încă despre această experiență care era în ochii mei una dintre cele mai promițătoare din întreaga istorie umană și care este pe cale de a se destrăma sub ochii noștri. Pentru mine este, repet, una din marile triști ale epocii noastre. Chiar dacă n-aș vedea din evenimentele planetei decât această dezagregare a visului european, tot aș vorbi de naufragiu...

6

Am împins poate prea departe metafora maritimă, lăsând să se înţeleagă faptul că în lipsa unui „comandant" fiabil pentru a-l călăuzi, „pachebotul" oamenilor nu va putea niciodată să evite naufragiul. De mii de ori i s-a prezis speciei noastre apocalipsa, dar ea e tot aici, mai prosperă, mai inventivă, mai ambiţioasă ca niciodată. Şi în pofida tuturor pulsiunilor ei distructive, a tuturor extravaganţelor sale. N-ar trebui oare să cred măcar o dată în existenţa unei „mâini invizibile" care, veac după veac, ne fereşte de anihilare?

Deşi o astfel de abordare nu corespunde viziunii mele asupra lucrurilor, n-o pot lăsa la o parte fără altă formă de proces. Pentru că ea conţine, trebuie să recunosc, o parte de adevăr. Precum toţi cei care au cunoscut epoca războiului rece, am trăit şi eu vreme de zeci de ani cu obsesia unui cataclism nuclear despre care se spunea că e ineluctabil. De câte ori nu ni s-a repetat că miile de ogive acumulate de Marile Puteri aveau inevitabil să ducă, din eroarea vreunui iluminat sau printr-o succesiune de derapaje, la o înfruntare generalizată care va distruge

toate civilizațiile noastre! Numai un naiv, ni se spunea, putea crede că proba de forță dintre cele două tabere se va sfârși fără o conflagrație apocaliptică.

Este totuși ceea ce s-a produs. În ziua în care unul din cei doi protagoniști a căpătat avantaj, pierzătorul s-a resemnat cu înfrângerea lui fără să se fi lansat nici o rachetă. Am scăpat nevătămați din acest câmp minat ca și cum am fi fost călăuziți, da, de o mână invizibilă. Ar fi oare aberant să sperăm, față cu noile pericole care se ivesc la orizont, că ne va fi de-ajuns să avem încredere, încă o dată, în steaua noastră cea bună?

Multă vreme am vrut să cred în această viziune liniștitoare a Istoriei, și încă și astăzi, în ciuda tuturor neliniștilor mele, o parte din mine i se alătură. Nu că aș avea o credință oarbă în înțelepciunea oamenilor, ci din cu totul alt motiv, care ține de caracterul specific al epocii noastre și de legile ce-i determină transformările.

Fenomenul complex pe care-l numim „mondializare" sau „globalizare" antrenează, datorită naturii înseși a tehnologiilor care-l însoțesc, o mișcare puternică și profundă ce împinge diferitele componente ale omenirii să se apropie unele de altele. Vecinătatea lor forțată, fie că e fizică sau virtuală, suscită totodată afinități și aversiuni. În ochii mei, una dintre problemele majore ale vremii noastre este de a ști care din aceste atitudini va prevala în cele din urmă. Vom vedea oare tensiunile identitare dând înapoi și

apoi risipindu-se? Sau le vom vedea agravându-se încă și provocând din ce în ce mai multă fărâmițare și dezintegrare?

Când observăm evenimentele de pe lume, remarcăm mai ales manifestările de aversiune. Fiindcă sunt puternice, incontestabil; dar și fiindcă sunt mai bătătoare la ochi, mai zgomotoase, mai spectaculoase. Mișcarea inversă, cea care purcede din afinitățile noastre, e mai subtilă, mult mai puțin vizibilă, ceea ce ne face prea adesea s-o subestimăm. Este totuși vorba de o tendință istorică robustă și viguroasă, ale cărei efecte se pot verifica în toate societățile umane.

Semenii noștri n-au fost nicicând în asemenea măsură semenii noștri, aș fi tentat să spun. În zadar s-au opus unii altora, s-au urât, s-au combătut, nu se pot împiedica să se imite unii pe alții. Oriunde s-ar afla, trăiesc cu aceleași instrumente în mână, au acces la aceleași informații și la aceleași imagini, dobândesc continuu obiceiuri și referințe comune.

Dacă odinioară aveam spontan tendința de a reproduce aceleași gesturi ca părinții și bunicii noștri, astăzi avem mai curând tendința de a reproduce spontan gesturile contemporanilor noștri. Nu admitem cu plăcere acest lucru. Păstrăm cu pioșenie legenda potrivit căreia transmisia se face „vertical", de la o generație la următoarea, în sânul familiilor, clanurilor, națiunilor și comunităților de credincioși; pe când adevărata transmisiune este din ce în ce mai

„orizontală", între contemporani, fie că se cunosc ori nu, că se îndrăgesc ori se detestă.

Această viziune asupra lucrurilor m-a reconfortat deseori, recunosc, în momentele de mare suferință. Atunci când observam în jurul meu sporirea crispațiilor identitare sau dezlănțuirea urilor, mă consolam gândindu-mă că erau niște lupte de ariergardă, tresăririle unei lumi deja revolute, deja obsolete, deja pe punctul de a se prăbuși, și care se agăța cu disperare de practicile și prejudecățile-i de altădată.

Ceea ce totuși mă neliniștea puțin și mă neliniștește și mai mult astăzi este că acest elan de reunire, deși e împărtășit de ansamblul contemporanilor noștri, nu e împărtășit conștient de nimeni. Această mișcare subterană e puternică, dar „orfană", s-ar putea spune, în sensul că cei mai mulți contemporani ai noștri, cu toate că sunt modelați, transformați, reformatați de acest val unificator stimulat de progresele tehnologice, aderă totuși la niște doctrine care glorifică particularismele.

În pofida conflictelor și detestărilor lor reciproce, contemporanii noștri se aseamănă deci în fiecare zi tot mai mult. Acest paradox ar fi mai puțin liniștitor dacă ar fi formulat invers: progresele constante ale universalității au fost însoțite de o slăbire a tuturor mișcărilor și a tuturor doctrinelor care predică chiar această universalitate.

Afirmarea identitară forte și deseori agresivă constituie dintotdeauna un element esențial al discursului și al concepției despre lume aparținând forțelor care au astăzi vântul în pupă, forțele conservatoare. Lucrul se verifică aproape peste tot, în Africa la fel de bine ca în Europa, în țările arabe ca și în Israel, în India și în Statele Unite.

Comportamentul anumitor forțe situate în mod tradițional la stânga e la fel de îngrijorător: ele fluturau odinioară stindardul umanismului și al universalismului, dar astăzi preferă să predice lupte cu caracter identitar, făcându-se purtătoarele de cuvânt ale diverselor minorități etnice, comunitare sau categoriale; ca și cum, renunțând să construiască un proiect pentru întreaga societate, ar spera să devină din nou majoritare coalizând resentimentele.

Nu e nimic nedemn sau reprehensibil aici, cu atât mai mult cu cât revendicările minorităților oprimate posedă adesea o autentică legitimitate morală. Dar când îți întemeiezi strategia pe astfel de clivaje, inevitabil contribui la fărâmițare și la dezintegrare.

Această schimbare de perspectivă și de limbaj la adepții progresismului este consecința unui fenomen pe care deja l-am evocat în cartea de față, și anume răsturnarea „raportului de forțe" intelectual în lume, odată cu creșterea inexorabilă a forțelor conservatoare care fixează de-acum înainte termenii dezbaterii. Pierzătorii sunt siliți să-și abandoneze propriile

„unelte de gândire" pentru a le împrumuta pe cele ale câștigătorilor, străduindu-se să le utilizeze în avantajul lor. Doctrinele care glorifică universalitatea s-au desconsiderat într-atât în ultimele decenii încât toate particularismele s-au pomenit întrucâtva legitimate.

Vina revine înainte de orice rătăcirilor marxismului, dar nu numai marxismul suferă consecințele. În majoritatea comunităților umane se încurajează astăzi afirmările identitare, iar atitudinile mai nuanțate, mai echilibrate, mai ecumenice sunt socotite naive, timorate sau chiar suspecte. Multe populații ce fuseseră un timp îndelungat în avangarda luptei pentru universalitate s-au pomenit debusolate. Ajunge să privim societățile care au fost multă vreme faruri pentru întreaga omenire ca să ne dăm seama de amploarea pagubelor.

Mă gândesc, de exemplu, la Țările de Jos și la țările scandinave, care au fost pioniere în practicarea deschiderii și a toleranței, și care au din ce în ce mai multe probleme pentru a menține această direcție. Mă gândesc la Anglia, al cărei sistem politic, care a fost mult timp un exemplu pentru întregul pământ, este pe cale de a se face țăndări sub efectul unei demagogii naționaliste care frizează escrocheria. Și mă gândesc de asemenea la Italia, a cărei viață politică și intelectuală a fost pentru generația mea o referință permanentă și un subiect de admirație, și care devine de nerecunoscut.

Oare avem de-a face aici cu reacții epidermice, provocate de tensiunile momentului și care se vor resorbi cu timpul? Sau e vorba de un fenomen tenace, durabil, greu reversibil, susceptibil de a antrena oamenii într-o spirală distrugătoare?

Sentimentul meu este că în ultimele decenii am basculat de la un scenariu la altul. De la un scenariu clasic, adesea respectat în trecut – comunități de origini diferite care se pomenesc una lângă alta, care încep prin a nu avea încredere unele în altele și prin a avea ciocniri, înainte ca relațiile lor să se potolească și ele să uite în cele din urmă că s-au dușmănit –, am basculat într-un scenariu în care acest *happy ending* nu mai e la ordinea zilei.

Printre factorii determinanți ai acestei basculări se află turbulențele politice și morale care au zguduit lumea arabă începând cu marea-i înfrângere din 1967; care s-au agravat în jurul anului 1979 odată cu apariția revoluțiilor conservatoare din Orient și din Occident; și care, începând de la 11 septembrie 2001, au făcut întreaga planetă să „derapeze", provocând reacții în lanț care, astăzi, ne mână către necunoscut – probabil către naufragiu.

Unul dintre cele mai preocupante aspecte ale acestui derapaj este „deriva orwelliană" pe care o cunoaște lumea în zilele noastre. Îi cer scuze scriitorului britanic pentru această denumire, dar e vorba, în ochii mei, de un omagiu, ca atunci când agățăm unei patologii numele savantului care a identificat-o și care s-a străduit s-o combată.

7

Inamic al totalitarismului, George Orwell voia să-şi alerteze contemporanii privind tiraniile ce aveau să vină şi uzul pe care-l vor putea face de ustensilele moderne ca să nimicească orice libertate şi orice demnitate umană. Puternica parabolă pe care a imaginat-o în romanul său *1984* nu putea decât să frapeze minţile şi să le facă să reflecteze. Ne îndreptam oare către o lume în care Big Brother avea să vadă şi să audă totul, până şi cele mai intime gânduri ale noastre? O lume în care limbajul avea să fie atât de controlat, atât de pervertit, încât nu se vor mai putea exprima decât opiniile conforme cu gândirea oficială? O lume în care fiecare gest, fiecare opinie, fiecare sentiment aveau să fie observate şi judecate de o autoritate omnipotentă pretinzând că acţionează în numele intereselor superioare ale speţei umane?

Născut în 1903, Orwell asistase la ascensiunea celor două principale regimuri totalitare ale secolului XX, cel al lui Stalin şi cel al lui Hitler. Se bătuse împotriva amândurora – cu arma în mână alături de republicanii spanioli, apoi prin scrierile sale. Putuse să se bucure de prăbuşirea nazismului, dar când a

murit – prematur, în 1950, de tuberculoză –, celălalt totalitarism părea să fie în plin avânt. Stalin ținea încă solid frâiele puterii, aureolat de prestigiul de a fi ieșit învingător din al doilea război mondial; armatele sale ocupau jumătate din Europa; tocmai obținuse bomba atomică și rezultatul înfruntării dintre Occident și Uniunea Sovietică era incert. Coșmarul descris de scriitor pornea de la ipoteza că o dictatură de tip stalinist avea să domine întreaga lume și în special Anglia.

Dacă și-ar fi îngrijit mai bine plămânii, Orwell ar fi putut perfect trăi până în anul emblematic al operei sale și dincolo de el, până la prăbușirea regimului sovietic. Ar fi fost atunci sărbătorit în prezența lui, în loc de a i se aduce un omagiu postum. Iar el ar fi avut dreptate să se bucure, din moment ce amenințarea împotriva căreia își prevenise semenii părea atunci definitiv înlăturată.

Astăzi, lucrul e mai puțin sigur. Scos pe ușă, Big Brother revine oarecum pe fereastră. Nu din motivul apariției unei noi puteri totalitare, ci din cauza unui fenomen mai difuz și mai pernicios: creșterea inexorabilă a angoaselor noastre securitare.

Cu mica distanță în timp pe care o avem în clipa când scriu rândurile de față, e deja clar că lumea de după atentatele de la 11 septembrie nu va mai semăna niciodată cu cea dinainte. Războiul împotriva terorismului se deosebește de toate celelalte care l-au precedat, în special de cele două războaie mondiale

ca și de războiul rece, prin faptul că nu are predispoziția de a se termina. E cam cum ar fi dacă am declara război păcatului sau Răului. Nu va fi niciodată vreo perioadă postbelică. În nici un moment nu vom putea coborî garda și proclama că primejdia a fost îndepărtată, mai ales când observăm ce se petrece în lumea arabo-musulmană. În ce moment își va regăsi ea echilibrul și seninătatea? Unica noastră certitudine este că va fi nevoie de mai multe zeci de ani înainte ca lucrurile să aibă o oarecare șansă de a se aranja.

O lungă perioadă de frământări ne așteaptă, presărată cu atentate, masacre și atrocități diverse; o perioadă inevitabil periculoasă și traumatizantă, în cursul căreia o putere precum Statele Unite va voi, oricare ar fi administrația în vigoare, să se protejeze, să se apere, să-și hăituiască dușmanii până acolo unde se ascund, să asculte toate conversațiile lor telefonice, să supravegheze ce scriu ei pe Internet, să le controleze fiecare tranzacție financiară...

Este ineluctabil, iar derapajele nu pot fi evitate. S-ar dori să se împiedice transferurile de fonduri în beneficiul grupurilor teroriste. Dar se va profita de ocazie ca să se verifice și dacă cetățenii americani nu sunt cumva pe cale de a frauda fiscul. Ce legătură există între terorism și frauda fiscală? Nici una. Doar că, din moment ce avem tehnologia adecvată și un bun pretext de a controla, vom controla.

Se caută să se intercepteze comunicațiile dintre teroriști, dar se va profita de ocazie ca să se asculte

și convorbirile dintre concurenții noștri comerciali. Ce legătură există între comunicațiile unuia care pune bombe și cele ale unui industriaș italian, francez sau coreean? Nici una. Doar că dacă există un bun pretext de a asculta, iar asta poate ajuta întreprinderile americane, se va asculta. Se vor asculta chiar și conversațiile private ale conducătorilor germani, brazilieni, indieni sau japonezi; iar dacă ei află până la urmă, li se vor cere scuze, apoi se va reîncepe ascultarea lor, luându-se câteva precauții suplimentare ca faptul să nu fie divulgat.

Am menționat în primul rând Statele Unite, dar același lucru este valabil – sau va fi valabil în anii ce vin – și pentru Rusia, China, India, Franța și în general pentru toți cei care vor fi știut să dobândească mijloacele adecvate.

E aproape o lege a naturii umane: tot ce știința ne oferă capacitatea de a face, o vom face, într-o zi sau alta, sub un pretext oarecare. Cel puțin atât timp cât avantajele ni se vor părea superioare neajunsurilor.

După ce am formulat aceste neliniști și înainte de a exprima alte câteva, mă grăbesc să subliniez că, din fericire, lumea în care trăim astăzi încă nu seamănă cu cea descrisă în opera lui Orwell.

Pentru moment, temerile pe care le putem avea privesc mai ales pericole potențiale. Supravegherile

multiple la care contemporanii noștri sunt supuși suscită agasare, incredulitate și uneori o legitimă indignare; ele cu siguranță nu cauzează o oroare precum prăbușirea celor două turnuri newyorkeze, răpirea școlărițelor nigeriene de sinistrul „Boko Haram" sau decapitările în fața camerelor de luat vederi. Comparativ cu asemenea nelegiuiri, celelalte spaime ale noastre pălesc inevitabil.

Dar am greși să subestimăm riscurile inerente unei „derive orwelliene", căci ea posedă o caracteristică ce o face, până la urmă, eminamente pernicioasă.

Într-adevăr, în vreme ce faptele de sălbăticie ucigătoare ne duc cu gândul la un regres către perioadele întunecate din trecut, deriva împotriva căreia ne-a prevenit autorul lui *1984* ne vine mai curând din viitor, dacă îndrăznesc să mă exprim așa. Ceea ce o face posibilă sunt tocmai progresele științei și inovațiile tehnologice pe care le însoțește la fiecare pas, ca umbra lor, și pe care le pervertește. Noi credem că avansăm, pe când, în realitate, derivăm. Progresăm în numeroase domenii, trăim mai bine și mai mult. Dar ceva se pierde pe drum – libertatea de a ne duce și a ne întoarce, de a vorbi și a scrie fără să fim constant supravegheați.

Ca uleiul dintr-un rezervor găurit, libertatea noastră se scurge picătură cu picătură, fără ca noi să ne dăm seama. Totul pare normal. Putem chiar să continuăm să rulăm cu viteză, fredonând. Până în momentul în

care motorul cedează. Vehiculul nu se va mai clinti din loc.

Am evocat supravegherea comunicațiilor telefonice și a tranzacțiilor bancare, ca să-mi arăt îngrijorarea față de utilizările abuzive pe care autoritățile sunt tentate să le comită, chiar și în marile națiuni democratice. Nu sunt decât exemple ale unei derive care merge mult mai departe și pe care fiecare poate s-o observe astăzi în viața-i cotidiană.

Mi se întâmplă să conversez prin e-mail cu prieteni scriitori sau compozitori. Și de câțiva ani se produce un fenomen, foarte regulat. În timp ce le scriu sau le citesc mesajele, un mic anunț se afișează pe ecranul meu, propunându-mi să le cumpăr cărțile sau discurile. Același lucru se produce dacă-i menționez în corespondența mea pe Simone de Beauvoir, Saul Bellow sau Robert Musil. De îndată apar anunțuri care-mi propun să le cumpăr lucrările mai ieftin.

Prima dată când mi-am dat seama de asta am fost intrigat și chiar iritat; de-atunci, m-am obișnuit – ceea ce nu înseamnă că aprob procedeul. Acesta necesită, ca să opereze astfel și cu o asemenea celeritate, un acces imediat la ceea ce sunt pe cale să scriu, o analiză a cuvintelor-cheie și capacitatea de a afișa instantaneu pe ecranul meu un text generat de corespondența mea privată.

Nu voi intra în detalii tehnice; nu sunt îndeajuns de competent și, oricum, schimbările sunt atât de rapide în acest domeniu încât practicile ce par astăzi novatoare vor deveni probabil obsolete peste doi ani.

Ceea ce rămâne adevărat și va fi din ce în ce mai adevărat este că fiecare cuvânt pe care-l batem la computer, fiecare vorbă pe care-o rostim la telefon, fiecare imagine pe care o înregistrăm și o păstrăm pe un suport numeric pot fi văzute sau ascultate de niște necunoscuți, care au mijloacele de a le analiza, a le stoca și a le folosi după voie.

Pe lângă faptul că suntem ascultați, putem fi, în fiecare clipă a zilei, localizați și uneori chiar filmați, datorită telefoanelor noastre mobile, camerelor de supraveghere, dronelor, sateliților și altor instrumente sofisticate care mai mult ca sigur vor fi inventate. Astfel, se va putea ști cu precizie cine s-a întâlnit cu cine, ce și-au spus, unde și-a petrecut noaptea fiecare persoană și mii de alte fapte și gesturi.

Personal, toate astea mă incomodează prea puțin în viața mea cotidiană. Știu că softurile care analizează conținutul mesajelor mele și fac să apară anunțurile publicitare pe ecranul meu nu sunt decât niște automate, și e puțin probabil ca un ochi de om să încerce să mă spioneze. Nu am mania secretului și nu prea mă deranjează să se știe de unde-mi cumpăr cărțile, vinul sau cămășile, și sub ce acoperiș îmi petrec nopțile.

Dar nu e defel nevoie să născocești scenarii alambicate pentru a înțelege că posibilitatea ce stă astăzi la dispoziția diverselor autorități de a se amesteca în viața intimă a contemporanilor noștri poate duce la abuzuri intolerabile, fie că e vorba de agenții

guvernamentale preocupate de a supraveghea opiniile politice ale cetățenilor, sau de societăți private avide de a lua în posesie nenumăratele informații pe care le furnizăm – acel ocean de date pe care ne-am obișnuit să-l numim *big data* – ca să le vândă apoi la un preț exorbitant. Totul devine marfă: gusturile, opiniile, obișnuințele noastre, starea noastră de sănătate, coordonatele noastre ca și cele ale persoanelor pe care le frecventăm, și mii de alte elemente în plus.

S-ar putea dezbate la infinit pentru a afla prin ce anume această „captare" a vieților noastre este realmente dăunătoare și dacă nu e pur și simplu o caracteristică iritantă, dar inofensivă, a lumii moderne. În ce mă privește, nu mă pot împiedica s-o consider nesănătoasă și susceptibilă de a ne antrena pe o pantă alunecoasă.

Frontiera dintre ceea ce rămâne privat în existența noastră și ceea ce se etalează în piața publică se șterge în fiecare zi câte puțin. Adesea, de altfel, suntem noi înșine complici la această restrângere a propriului nostru spațiu intim. Din dorința de a comunica și a plăcea, din mimetism, din resemnare sau din ignoranță, ne lăsăm invadați. Rar căutăm să facem o triere între ceea ce ne îmbogățește și ceea ce ne jefuiește, între ceea ce ne eliberează și ceea ce ne aservește.

Posedăm instrumente din ce în ce mai perfecționate, care ne dau sentimentul de a fi prosperi și atotputernici; dar ele sunt aidoma brățărilor electronice ale deținuților aflați în libertate supravegheată. Sau aidoma unor lese pe care le purtăm în jurul gâtului, fără să ne preocupăm de a afla ce mâini le țin de celălalt capăt.

Cum să te miri că o astfel de derivă poate evoca, pentru unii dintre noi, universul obsedant din *1984*, cu acei ochi nenumărați care-i urmăresc pe locuitori pe străzi, în birouri și până înăuntrul caselor, în folosul lui Big Brother și al Poliției sale a Gândirii?

8

Încă din adolescență am făcut o pasiune pentru scrierile lui Orwell, uitându-mă totodată la ele cu o privire critică și selectivă. Dacă *Ferma animalelor* mi s-a părut întotdeauna o capodoperă incomparabilă, de *1984* eram mai puțin sedus. Ideea era tare, indiscutabil; dar, cum se întâmplă adesea cu romanele cu teză, romanul se cam sufoca sub teză. În plus, când am început să urmăresc îndeaproape evenimentele din lume, Stalin murise, rămășițele-i pământești tocmai fuseseră scoase din mausoleul din Piața Roșie și orașul Stalingrad își schimbase numele; amenințarea unui stalinism triumfător, împotriva căreia ne prevenea această carte, nu mai era foarte credibilă, și sirena de alarmă pe care o trăgea ea părea lipsită de obiect.

M-am reconciliat cu *1984* în ziua în care am înțeles că într-o operă literară, cel mai important nu era mesajul pe care dorise autorul să ni-l transmită, ci hrana intelectuală și afectivă pe care fiecare cititor putea s-o găsească el însuși în carte. În ce mă privește pe mine, recitind romanul la vârsta adultului,

am conştientizat faptul că exista un risc pentru societăţile umane, oricât de avansate ar fi ele, de a fi prinse într-o bună zi într-un angrenaj care ar repune în cauză tot ce construiseră ele din zorii vremilor.

E drept că forma pe care o îmbracă astăzi această ameninţare nu e cea de care se temea autorul. Imaginarul său era condiţionat de realităţile epocii sale: după ce cunoscuse derivele totalitare ale secolului său, el credea că ştie de unde vor veni viitoarele tiranii, în numele căror credinţe vor guverna şi prin ce metode se vor perpetua. Aici se înşela. Dar în esenţă avea dreptate. Căci exista la el, dincolo de detestarea dictaturilor de stânga precum şi de dreapta, o neliniştе şi mai fundamentală, cea de a vedea ştiinţa deturnată, idealurile pervertite şi omenirea aservită tocmai de către ceea ce era menit s-o elibereze.

Prin scrierile sale, el ne-a transmis această neliniştе. Şi ea rămâne, din păcate, perfect justificată – dacă nu din pricina coşmarului totalitar ce-l obseda, cel puţin din pricina altor coşmaruri care l-ar fi îngrozit probabil dacă şi le-ar fi imaginat.

O lume înspăimântată, în care supravegherea cotidiană a faptelor şi gesturilor ar fi dictată de dorinţa noastră reală şi legitimă de a fi protejaţi în fiecare clipă, nu este ea până la urmă şi mai neliniştitoare decât o lume în care supravegherea ar fi impusă cu forţa de un tiran paranoic şi megaloman?

În mintea lui Orwell, numele de „Big Brother", „Frate mai mare", era evident mincinos, cum era şi

cel de „Tătucul popoarelor" cu care era alintat uneori Stalin. A presupune un caracter „fratern" sau „patern" legăturilor dintre opresor și victimele sale rezultă tocmai dintr-o sinistră pervertire. Însă pentru noi, care trăim în secolul XXI, ochii electronici ce ne urmăresc pretutindeni nu sunt resimțiți ca ostili.

Față cu lumea care ne înconjoară rânjind, simțim din ce în ce mai mult nevoia de a fi în siguranță. De aceea nu-i vedem pe cei care ne asigură protecția ca pe niște opresori, ci ca pe niște „frați mai mari" autentici. Ei nu nutresc, de altfel, nici o intenție malefică; incursiunile lor în universul nostru intim rezultă în general dintr-o derivă în care sunt antrenați odată cu noi.

N-am recunoscut oare eu însumi că astfel de prejudicii nu mă jenau prea mult în viața mea cotidiană? E drept că, în ansamblu, mă acomodez ușor cu ele și uneori le văd avantajele. La fel se petrec lucrurile, presupun, și cu majoritatea contemporanilor mei. Când aflăm că un răufăcător a putut fi identificat datorită camerelor ce filmează în permanență străzile pe unde umblase el, sau că un conducător corupt a putut fi demascat datorită facturilor sale telefonice detaliate, afectuos numite „fadete", ne felicităm.

Numai când ne aflăm în prezența unei invazii excesive a propriei noastre intimități ni se întâmplă să protestăm și să ne indignăm. Dar indignarea ne este de scurtă durată și de slabă intensitate, ca și

cum capacitatea noastră de a reacționa ar fi îngreunată sau anesteziată.

În alte împrejurări decât cele în care trăim astăzi, cea mai mică piedică în calea libertăților noastre ne-ar fi provocat o explozie de mânie. Faptul că am fi putut să fim ascultați, filmați, supravegheați când ne deplasăm de ici colo ni s-ar fi părut total inacceptabil; că unii își permit în aeroporturi să ne percheziționeze, să ne scaneze, să ne silească să ne scoatem pantofii sau curelele ni s-ar fi părut insultător; s-ar fi format ligi ale cetățenilor spre a le impune autorităților niște limite stricte.

Dar nu așa reacționăm. Dacă m-aș hazarda să umblu în vocabularul biologiei, aș spune că ceea ce s-a petrecut în lume în cursul ultimelor decenii a avut ca efect să ne „blocheze secreția de anticorpi". Încălcarile libertăților noastre ne șochează mai puțin. Nu protestăm decât de formă. Tindem să avem încredere în autoritățile protectoare; iar dacă li se întâmplă să exagereze, le acordăm circumstanțe atenuante.

Această amorțire a spiritului nostru critic reprezintă în ochii mei o evoluție semnificativă și extrem de preocupantă.

Am vorbit uneori în cartea de față de angrenajul în care suntem cu toții prinși în acest secol. Cu ajutorul ideii de „blocare a anticorpilor" putem observa de aproape mecanismul angrenajului: creșterea tensiunilor identitare ne pricinuiește spaime legitime, care ne fac să căutăm siguranța cu orice preț pentru

noi înșine ca și pentru cei pe care-i iubim, și să ne arătăm vigilenți de îndată ce ne simțim amenințați. Așa se face că suntem mai puțin vigilenți față de abuzurile la care această atitudine de vigilență permanentă poate conduce; mai puțin vigilenți când tehnologiile ne încalcă viața privată; mai puțin vigilenți când puterile publice modifică legile într-un sens mai autoritar și mai expeditiv; mai puțin vigilenți față de riscurile unei „derive orwelliene"...

Pentru fiecare generație, există un echilibru ce trebuie găsit între două exigențe: a se proteja de cei care profită de sistemul democratic spre a promova modele sociale ce ar anihila orice libertate; și a se proteja de asemenea de cei care ar fi gata să înăbușe democrația sub pretextul de a o proteja. Astăzi, acest echilibru nu mi se pare încă rupt, în pofida câtorva abateri într-un sens sau în altul; dar perspectivele de viitor nu sunt defel reconfortante. S-a pornit o dinamică infantilizantă și potențial înrobitoare, care va fi greu de frânat; progresele tehnologice îi vor deschide inevitabil noi câmpuri de acțiune, iar amenințările care o justifică nu vor dispărea. Unii văd aici o acțiune vicleană, dacă nu totalitară, cel puțin autoritară și manipulatoare; în ce mă privește, eu nu văd, din păcate, decât o consecință ineluctabilă a demonilor identitari care se dezlănțuie asupra lumii și pe care noi n-am fost în stare să-i îmblânzim.

Această dinamică dezastruoasă s-ar putea chiar agrava și accelera dincolo de ceea ce este astăzi de conceput. Nu îndrăznesc să-mi imaginez cum se vor comporta contemporanii noștri dacă orașele noastre ar suferi mâine atacuri masive implicând arme neconvenționale – bacteriologice, chimice sau nucleare.

Sper că astfel de cataclisme vor fi evitate, dar din nefericire nu e absurd să ne gândim că ar putea să se producă într-o zi, iar consecințele lor asupra societăților noastre ar fi devastatoare.

Chiar dacă s-ar izbuti să se întârzie la nesfârșit asemenea nenorociri, deriva tot va continua. La fiecare scrutin, după cum se constată, în Europa, în Statele Unite și prin alte părți, alegătorii își pleacă de-acum urechea la cei care le spun că trebuie să ne protejăm prin toate mijloacele, mult mai mult decât la cei care-i previn împotriva folosirii exagerate a forței și împotriva obsesiei securitare. E o atitudine de înțeles pentru cine se teme de-a fi luat drept țintă și cine se consideră batjocorit; rămâne de știut până unde poate merge această dorință de protecție fără să repună în cauză alte dorințe la fel de legitime.

Mersul lumii, așa cum poate fi observat astăzi, nu va potoli în nici un caz spaimele securitare ale societăților noastre.

La drept vorbind, nu găsesc nici măcar un singur scenariu în care această tendință s-ar putea inversa. Totul ne îndeamnă să credem că ea va continua,

uneori lent și alteori accelerat, însă mereu în aceeași direcție: cea a unei agravări a spaimelor.

Cum vor arăta țările noastre peste 20 de ani sau peste 50? Mi-ar plăcea să pot prezice că schimbările din peisajul politic precum și din peisajul intelectual se vor dovedi efemere, că îngrijorările privind terorismul sau migrațiile se vor dovedi pasagere și că societățile noastre vor ieși din aceste încercări mai generoase, mai tolerante, mai mărinimoase. Din nefericire, nu așa ceva se profilează la orizont. Este de temut că ai noștri contemporani și descendenții lor vor fi din ce în ce mai atenți la vocile care le vor spune că e mai bine să trăiești într-o fortăreață cu ziduri înalte, protejată eficient, chiar dacă ar trebui pentru asta să se diminueze anumite libertăți și anumite valori.

„Opțiunea pentru omenire este între libertate și fericire, iar pentru marea majoritate, fericirea e de preferat", îl punea Orwell să spună, cu cinism, pe unul dintre personajele din *1984*. Nimeni nu ne va înfățișa lucrurile într-un mod atât de crud; dar, în contextul acestui secol, o asemenea dilemă nu mai pare complet lipsită de sens.

9

Dacă am evocat îndeluung „deriva orwelliană", este pentru că ea compromite viitorul democrației, al Statului de drept ca și al ansamblului de valori care dau un sens aventurii umane. Dar această amenințare, oricât ar fi de îngrijorătoare, nu e singura care se profilează la orizont. Într-o lume aflată în descompunere, în care prevalează egoismul sacru al triburilor, al indivizilor și al clanurilor, multe situații se complică și se înveninează, încât devin imposibil de gestionat.

Un exemplu printre altele, și nu dintre cele mai nesemnificative: cel al perturbărilor climaterice. De câteva zeci de ani încoace, savanții ne previn împotriva încălzirii planetei și efectelor catastrofale pe care le-ar putea ea declanșa: unele pământuri inundate și altele lovite de secetă, ceea ce riscă să provoace migrații masive; poate chiar o ambalare a temperaturilor ce n-ar mai putea fi frânată și care ar face Pământul nelocuibil.

Suntem avertizați necontenit că măsurile luate până acum pentru a preveni dezastrul sunt insuficiente, că incidența lor este neglijabilă și că semnele

alarmante se înmulțesc: volumul ghețarilor se micșorează mai repede decât era prevăzut, unii curenți maritimi se comportă anapoda, fenomene meteorologice extreme se produc într-un ritm nemaiîntâlnit. Și la sfârșitul fiecărui an, aflăm că a fost printre cei mai calzi care s-au măsurat vreodată.

Nu ignor că există și sceptici, și e legitim să urmeze o dezbatere. Dar când atâția savanți respectabili se arată așa de preocupați, ar trebui cel puțin să luăm în seamă faptul că poate ei nu greșesc.

La drept vorbind, sper că se înșeală. Căci dacă, din nenorocire, ipotezele lor s-ar dovedi juste, așa cum mă tem, atunci catastrofa pare, dată fiind starea de rătăcire care domnește în zilele noastre, greu de evitat. Cutare conducător apreciază că avertismentele savanților nu sunt decât niște văicăreli motivate de o viziune ideologică mondialistă, și că trebuie continuat să se acorde prioritate absolută performanțelor economice; cutare altul consideră că țara sa face deja suficiente eforturi și că e rândul țărilor mai industrializate sau mai poluante să-și asume partea lor de povară; cutare altul se mulțumește cu anunțuri virtuoase sau cu măsuri care au urmări mediatice bune, fără a se sinchisi prea mult de efectul lor real...

Oricare ar fi motivele invocate pentru a nu face nimic sau pentru a face cât mai puțin posibil, e clar că lumea de astăzi, care se caracterizează printr-o

neîncredere crescândă față de instanțele internaționale și printr-o glorificare a principiului fiecare-pentru-sine, este total incapabilă să producă elanul de solidaritate care ar fi necesar spre a face față unui pericol de această amploare.

Într-o zi ne vom aminti cu uluire că în decembrie 2018, într-o seară de sâmbătă haotică pe străzile Parisului, un președinte american s-a felicitat public de faptul că se produseseră răzmerițe în orașul în care fusese semnat acordul internațional de luptă împotriva încălzirii globale.

Acestei amenințări climaterice i se adaugă o alta, mai puțin neobișnuită pentru cine este interesat de Istorie, dar la fel de îngrijorătoare: cursa înarmărilor. După ce se potolise odată cu dezmembrarea Uniunii Sovietice, ea se reia de-acum și mai abitir, în special între țările care visează să devină sau să redevină mari puteri planetare, și Statele Unite, hotărâte să le împiedice.

O uriașă națiune precum China, care s-a dezvoltat cu o viteză vertiginoasă în ultimele decenii, are, firește, ambiția de a juca un rol de prim plan pe scena mondială. Ea posedă întru aceasta resursele necesare, mijloacele financiare, capacitățile industriale, și e pe cale de a recupera cu pași mari întârzierea pe care o avea în anumite tehnologii militare de vârf. Dispune de asemenea de un sistem politic capabil de planificare pe termen lung, un atu extrem de rar în lumea de astăzi.

Competiția dintre Pekin și Washington, al cărei început se vede, va fi inevitabil dură; ea va lua adesea aspect de război comercial, mediatic, diplomatic sau cibernetic, și este deja însoțită de o cursă a înarmărilor neînfrânată, pe pământ și în spațiu.

Rusia de asemenea scontează să joace un rol mai important. Ea a ieșit din războiul rece ruinată, umilită și demoralizată, iar în prezent se străduiește să recucerească terenul pierdut – politic, ca în Siria, sau chiar geografic, ca în Crimeea. Și Moscova s-a pornit într-o probă de forță cu Washingtonul, ca și cu restul Occidentului, în diverse domenii.

Acestor mari puteri li se adaugă și altele, care ambiționează să joace un rol mondial sau regional mai ferm, și care vor lua și ele parte la cursa înarmărilor. Mă gândesc la India, Pakistan, Turcia, Iran și Israel, fără a uita Franța, Germania, cele două Corei sau Japonia.

O astfel de „înghesuială" nu e fără precedent. În fiecare secol s-au văzut unele țări râvnind un loc eminent, și altele ripostând, recucerind sau, dimpotrivă, dând înapoi, iar pe urmă prăbușindu-se. Înfruntările lor erau de altminteri mult mai feroce decât ale noastre.

Ceea ce face însă epoca noastră mai periculoasă este că, urmare a înseși progreselor noastre științiifice, un *know-how* pernicios s-a propagat în ansamblul planetei și noi instrumente ale morții nu încetează să se dezvolte. Numeroase State le posedă sau încearcă

să le dobândească, precum și mișcările extremiste, ba chiar și organizațiile mafiote.

De aceea, derapajele sunt mai dificil de evitat, iar consecințele lor s-ar putea dovedi devastatoare. Cum să nu te gândești cu neliniște la „bombele murdare" capabile să răspândească în jurul lor substanțe radioactive și să contamineze pentru mult timp provincii întregi; sau, și mai rău, la acele flacoane despre al căror conținut ni se spune că ar putea nimici populația unui oraș?

Atâția protagoniști din lume visează să termine o dată pentru totdeauna cu inamicii lor declarați încât, în anumite împrejurări, ei riscă să treacă la fapte. Nu putem decât să sperăm că nu vor avea niciodată posibilitatea!

Ceea ce omenirea știe să facă mai bine este pervertit de ceea ce știe să facă mai rău – acesta este paradoxul tragic al vremii noastre, și el se verifică în numeroase sectoare.

Chiar și progresele medicale cele mai promițătoare și mai benefice pentru viitorul speciei noastre pot deveni periculoase într-o lume care se descompune. Dacă mâine știința ar izbuti să stăpânească procesul de îmbătrânire a celulelor ca și pe cel de înlocuire a organelor, și deci să prelungească durata de viață în mod considerabil, n-ar fi oare, indiscutabil, o evoluție fascinantă? Dar ea ar fi deopotrivă

înspăimântătoare, dat fiind că de aceste tehnici costisitoare n-ar profita decât o infimă fracțiune a populației mondiale, cel puțin vreme de două sau trei generații; și că acea minoritate de aleși s-ar desprinde atunci de masa contemporanilor ei pentru a constitui o omenire diferită, având o longevitate superioară celei a muritorilor de rând. Cum oare acea disparitate, supremă încununare a tuturor inegalităților, ar fi ea trăită? Cei excluși de la o viață îndelungată s-ar împăca oare cu soarta lor? Se poate presupune că, dimpotrivă, și-ar înteți mânia și ar visa la o revanșă sângeroasă.

Dar cei privilegiați? N-ar fi ei tentați să se baricadeze îndărătul unor ziduri înalte și să-i nimicească fără cruțare pe cei care i-ar amenința?

Această perspectivă poate părea îndepărtată, dar există și alta care se îndreaptă în același sens și care este, în ce o privește, foarte apropiată și chiar pe punctul de a se realiza. Vorbesc de progresele prodigioase ale inteligenței artificiale, ale robotizării și ale miniaturizării, care au drept consecință de a transfera unor mașini sofisticate nenumărate activități ce erau până acum apanajul oamenilor.

Originile acestei evoluții sunt, evident, foarte vechi, datând de la începutul erei industriale. Pe vremea aceea, mecanizarea, extrem de criticată și uneori chiar demonizată, se dovedise totuși a fi benefică, căci permisese reducerea costurilor și stimularea producției, eliberându-i totodată pe muncitori de

sarcinile cele mai ingrate. Dar ceea ce se întâmplă în zilele noastre este de altă natură. Nu numai gesturile de rutină se încearcă a fi reproduse, ci este de-acum imitată și treptat depășită inteligența umană însăși, în incredibila-i complexitate.

După cum se știe, cel mai bun jucător de șah este astăzi un computer, la fel ca și cel mai bun jucător de go. Iar acestea nu sunt decât două mici fanioane înfipte în vârful vizibil al aisbergului.

Înlocuirea oamenilor prin mașini poate fi, evident, verificată, în fiecare zi mai mult, în toate sectoarele de activitate, fie că e vorba de transporturi, de comerț, de agricultură, de medicină sau, desigur, de producția industrială. Există deja roboți șoferi, roboți comisionari, roboți recepționiști, roboți casieri, roboți traducători, roboți chirurgi, roboți vameși etc. Lista e interminabilă și nu încetează să se lungească odată cu progresele cercetării. Totul ne îndeamnă să credem că „verii noștri mecanici" vor fi în viitor omniprezenți în casele, pe străzile, în birourile, magazinele și uzinele noastre.

Folosesc constant termenul de „robot", deși câteodată e impropriu. Mașinile înzestrate cu un anumit grad de inteligență sau de abilitate nu au totdeauna o aparență umană, iar dacă unele posedă brațe, picioare, un cap și o voce, multe altele au pur și simplu înfățișări, scintilații și zumzete de mașini. Cuvântul însuși, adoptat ca atare în numeroase limbi, a păstrat din originea-i cehă ideea mitică a unei munci de care

omul s-ar despovăra trecând-o unei creaturi fabricate după chipul său fiindcă i-ar fi ostenitor, dezagreabil sau fizic imposibil s-o efectueze el însuși.

Mâine, când vom voi să explorăm Marte, Jupiter și Saturn sau planete și mai îndepărtate, situate în exteriorul sistemului solar, ce astronauți vom putea trimite într-acolo dacă nu niște roboți? Numai ei ar fi în stare să îndeplinească misiuni de 30 sau de 80 de ani, în condiții atmosferice insuportabile pentru noi. Și numai ei ar putea stabili o bază permanentă pe Luna noastră, fără să le pese de rarefierea oxigenului.

Din epopeea astronauților umani n-ar mai rămâne atunci decât amintirea unei epoci eroice, aceea a primelor tatonări.

Este probabil că un fenomen similar se va produce în domeniul militar, cel puțin pentru țările cele mai bogate. De ce și-ar trimite ele soldații la moarte, când aceleași misiuni ar putea fi îndeplinite de roboți asistați de drone? Pare că am dat-o în *science-fiction*, dar este o chestiune pe care unele State și-o pun deja și la care unii cercetători lucrează în fiecare zi.

Firește, sunt sarcini de care un soldat uman se poate achita mult mai bine decât un automat. Dar inversul e și mai adevărat. Un robot poate fi programat să alerge cu 100 de kilometri pe oră și poate avea mărimea unei veverițe, a unui elefant sau a unui șobolan. El are mai ales avantajul uriaș de a nu suscita, dacă „ar muri" în luptă, nici o agitație

pe frontul intern. Nu tu *body bags*, nici sicrie acoperite cu un drapel, nici familii în doliu, nici veterani traumatizați, nici manifestații pentru a cere să fie aduși „copiii noștri" în țară. Bineînțeles, ar continua să existe victime în tabăra opusă, dar aici e o problemă de alt ordin, pe care conducătorii n-au nici o dificultate de a o gestiona politic și mediatic.

Căutăm uneori să ne liniștim amintind că în spatele tuturor acestor roboți, oricât de perfecționați ar fi ei, se află mereu mâna și creierul omului. Firește, dar nu aici e chestiunea. Nu e vorba de a ști dacă Omul, cu O mare, va rămâne necesar; e vorba de a ști de câți oameni vom avea încă nevoie peste 20 de ani sau peste 40. Dacă tendința actuală către robotizare continuă, sute de milioane de slujbe vor dispărea în cele din urmă, iar în câteva decenii numai o mică fracțiune din congenerii noștri va rămâne parte interesată în producerea avuțiilor.

Ce ar deveni atunci ceilalți, miliardele de ceilalți? Înlăturați din lumea muncii, marginalizați și literalmente „dezafectați", cum vor trăi ei? Vor fi întreținuți, în numele solidarității umane, de către minoritatea „utilă"? Aceasta nu riscă oare de a-i percepe mai degrabă ca inutili, stânjenitori, parazitari și potențial dăunători?

Noțiunea însăși de omenire, construită cu răbdare de-a lungul mileniilor, ar fi atunci golită de sensul ei.

Am trecut în revistă câteva dintre pericolele cu care suntem sau vom fi confruntaţi în secolul nostru. Aş fi putut evoca atâtea altele!

Unele aveau inevitabil să ni se ivească într-o zi în cale, dat fiind că decurg direct din progresele cunoştinţelor noastre; altele sunt mai curând datorate rătăcirilor pe care le-am cunoscut în ultimele decenii.

E limpede, în orice caz, că am intrat într-o zonă tumultuoasă, imprevizibilă, riscantă şi care pare sortită să se prelungească. Cei mai mulţi contemporani ai noştri au încetat să creadă într-un viitor de progres şi prosperitate. Oriunde ar trăi, ei sunt descumpăniţi, mânioşi, trişti, debusolaţi. Sunt neîncrezători în lumea clocotitoare ce-i înconjoară şi sunt tentaţi de a pleca urechea la stranii mitomani.

Toate derapajele sunt de-acum posibile şi nici o ţară, nici o instituţie, nici un sistem de valori şi nici o civilizaţie nu par capabile să străbată aceste turbulenţe rămânând tefere.

Epilog

„No siempre lo peor es cierto."

„Ce-i mai rău nu e niciodată cert."

Pedro CALDERÓN DE LA BARCA (1600-1681),
titlul unei comedii

Începând această meditație asupra epocii deconcertante în care mi-a fost dat să trăiesc, mi-am promis să nu vorbesc despre mine însumi decât atunci când fusesem, direct sau prin apropiații mei, un martor ocular al evenimentelor; și numai dacă puteam aduce, printr-o povestire la persoana întâi, o lămurire utilă. Nu voiam mai ales să renunț la rolul meu de spectator, nici să acord propriei mele viziuni asupra lucrurilor un loc exagerat.

Nu o dată m-am oprit, între două capitole, ca să mă asigur că nu eram victima unei „iluzii optice", că într-adevăr lumea naufragia, nu numai lumea mea – Egiptul mamei, Libanul tatei, civilizația mea arabă, patria mea adoptivă, Europa, ca și bravele mele idealuri universaliste. Dar de fiecare dată mi-am reluat lucrul, convins fiind că din nefericire nu greșisem.

Nu, nu nostalgia vorbește prin mine, ci îngrijorarea mea pentru viitor, teama legitimă de a-mi vedea copiii, nepoții și pe contemporanii lor trăind într-o lume de coșmar. Și de asemenea teama mea de a vedea dispărând tot ceea ce dă un sens aventurii umane.

Când am evocat, chiar în primul paragraf al cărții, civilizația muribundă în brațele căreia m-am născut,

nu mă gândeam doar la cea din Levant. Pesemne ea era ceva mai muribundă decât altele, dacă îndrăznesc să spun; a fost întotdeauna fragilă, şovăielnică, evanescentă, iar în prezent se află în ruină. Dar nu e singura de la care mă reclam, nici singura care m-a hrănit, nici singura care este astăzi ameninţată să se prăbuşească.

Sunt dator să adaug, privind civilizaţia mea de origine, că dacă dispariţia ei este inevitabil o tragedie pentru cei care au crescut în sânul ei, ea este o tragedie, abia puţin mai mică, şi pentru restul lumii. Într-adevăr, rămân convins că dacă Levantul plural ar fi putut supravieţui, prospera şi înflori, omenirea în ansamblu, cu toate civilizaţiile la un loc, ar fi ştiut să evite deriva pe care o observăm în zilele noastre.

Pornind de pe pământul meu natal au început tenebrele să se răspândească în lume.

Ultima frază aş fi ezitat s-o scriu acum câţiva ani; aş fi avut impresia că extrapolez grosolan pornind de la propria mea experienţă şi de la cea alor mei. Astăzi convulsiile care zguduie planeta nu mai încape nici o îndoială că sunt direct legate de cele care au agitat lumea arabă în ultimele decenii.

Nu voi merge până la a spune că flăcările care au pârjolit centrul oraşului Cairo în ianuarie 1952 şi cele care au pârjolit cele două turnuri newyorkeze o jumătate de veac mai târziu ţin de unul şi acelaşi incendiu. Dar oricine poate constata în prezent că există o legătură de la cauză la efect între naufragiul Levantului „meu" natal şi naufragiul celorlalte civilizaţii.

În cursul celor 70 de ani ai existenței mele, am putut asista, de aproape sau de departe, la o interminabilă succesiune de evenimente. În prezent, le cuprind cu privirea ca și cum ar face toate parte din aceeași frescă. Îi percep liniile de forță, încâlceala culorilor, zonele de umbră, sinuozitățile, și am sentimentul că pot „decripta" mai bine decât înainte universul care mă înconjoară.

Nu voi nega faptul că uneori am împins temeritatea puțin cam departe, atribuind unor evoluții complexe date prea precise – scriind, spre exemplu, că disperarea arabă s-a născut la 5 iunie 1967, sau că „anul marii răsturnări" din lume a fost 1979. Aș fi putut să mă limitez la formulări mai aproximative și mai puțin lesne atacabile. Dar am vrut să privilegiez urgența, eficacitatea și claritatea. Am avut încredere în intuiția mea de martor apropiat și atent, sperând că grăuntele de adevăr pe care-l conțin afirmațiile mele imprudente se va dovedi util cui vrea să înțeleagă realmente dramele ce se profilează la orizont.

*

Agitând, cum am făcut eu în cartea de față, spectrul unui naufragiu iminent, n-am riscat oare să-i deznădăjduiesc pe cei care mă vor citi?

Intenția mea nu era cu siguranță să predic descurajarea, însă e de datoria fiecăruia, în împrejurările atât de grave pe care le traversăm în secolul nostru, să rămână lucid, sincer și demn de încredere. Când,

pentru a calma spaimele contemporanilor tăi, optezi pentru a nega realitatea pericolelor și a subestima ferocitatea lumii, ești expus riscului de a fi foarte repede dezmințit de fapte.

Dacă drumurile viitorului sunt pline de obstacole, conduita cea mai proastă ar fi de a păși înainte cu ochii închiși, murmurînd că totul va merge bine.

Sunt convins, de altfel, că un nou elan rămâne posibil. Mi-e greu să cred că omenirea se va resemna docil cu nimicirea a tot ce a construit. Toate societățile umane și toate civilizațiile sunt pierzătoare câtă vreme se rătăcesc astfel, dar toate ar fi câștigătoare dacă și-ar corecta direcția. În ziua în care vom deveni conștienți de asta, comportamentele se vor modifica radical, deriva va fi stopată și o dinamică salutară îi va lua locul.

Este deci necesar și chiar imperativ să alertăm, să explicăm, să îndemnăm și să prevenim. Fără încetare, nici complezență, nici descurajare. Și mai ales fără arțag. Având constant în minte că dramele care se produc în zilele noastre rezultă dintr-un angrenaj căruia nimeni nu-i controlează mecanismele și în care suntem toți antrenați, săraci și bogați, guvernați și guvernanți, că vrem ori nu, și oricare ne-ar fi apartenențele, originile sau opiniile.

Dincolo de peripețiile și urgențele actualității cotidiene, dincolo de vacarmul acestui secol și de trăncănelile-i asurzitoare, există o preocupare esențială care ar trebui să ne călăuzească în permanență reflecțiile și acțiunile: cum să-i convingem pe contemporanii

noștri că rămânând prizonieri ai concepțiilor tribale ale identității, națiunii sau religiei, și continuînd să glorifice egoismul sacru, ei pregătesc propriilor lor copii un viitor apocaliptic?

Într-o lume în care diversele populații sunt atât de apropiate fizic între ele și în care atâtea arme devastatoare se află în nenumărate mâini, nu putem da liber curs pasiunilor și poftelor fiecăruia. Dacă ne imaginăm că, în virtutea vreunui „instinct colectiv de supraviețuire", pericolele se vor risipi de la sine, nu dăm dovadă de optimism și de credință în viitor, ci ne aflăm în tăgadă, orbire și iresponsabilitate.

De la fiecare din pericolele pe care le-am evocat în cartea de față am avut, în ultimii ani, mostre revelatorii, uneori chiar contururi neliniștitoare – ca o adiere a ceea ce s-ar putea întâmpla mâine dacă deriva n-ar fi oprită. Vom ști noi oare să tragem de aici învățămintele trebuincioase înainte ca aceste calamități să ne izbească din plin? Vom avea oare forța sufletească de a ne veni în fire și a ne corecta direcția înainte de a fi prea târziu?

Vreau să mai sper că da. Ar fi trist ca pachebotul oamenilor să continue să plutească astfel către pierzanie, inconștient de primejdie, convins că e indestructibil, cum era odinioară *Titanicul* – înainte de a se ciocni în noapte de fatidicul munte de gheață, în timp ce orchestra cânta *Mai aproape de tine, Doamne,* iar șampania curgea în valuri.

Cuprins

Prolog 7

I. Un paradis în flăcări 17

II. Popoare menite pierzaniei 81

III. Anul marii răsturnări 161

IV. O lume în descompunere 237

Epilog 319

www.polirom.ro

Redactor: Tereza Culianu-Petrescu
Coperta: Carmen Parii
Tehnoredactor: Vasilica Zevoi

Bun de tipar: octombrie 2019. Apărut: 2019
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. BOX 266
700506, Iași, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,
sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53
Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office.bucuresti@polirom.ro

IMPRIMERIILE DAVID

Iași, Șoseaua Ștefan cel Mare și Sfânt 67-69, 700498
Telefon: 0232 276221, Fax: 0232 232588
www.imprimeriiledavid.ro

Romancier prolific, tradus în peste douăzeci de limbi, AMIN MAALOUF debutează în 1983 cu eseul *Cruciadele văzute de arabi*, urmat de romanele *Leon Africanul* (1986), *Samarkand* (1988, pentru care i se decernează Prix des Maisons de la Presse), *Grădinile luminii* (1991), *Primul secol după Beatrice* (1992), *Stânca lui Tanios* (1993, distins cu prestigiosul Premiu Goncourt), *Scările Levantului* (1996) şi *Periplul lui Baldassare* (2000, încununat cu Premiul Jacques Audiberti-Ville d'Antibes). Volumul de eseuri *Identităţile ucigaşe* a apărut în 1998. La Editura Polirom au fost traduse romanele: *Stânca lui Tanios* (2004, 2017), *Periplul lui Baldassare* (2004), *Primul secol după Beatrice* (2004), *Grădinile luminii* (2005), *Leon Africanul* (2006), *Scările Levantului* (2006, 2014) şi *Samarkand* (2006, 2014).

Trebuie să li se dea atenţie analizelor lui Amin Maalouf: intuiţiile sale se dovedesc a fi predicţii, atât de mult pare să aibă preştiinţa marilor schimbări din Istorie. Acum 20 de ani era preocupat de evoluţia „identităţilor ucigaşe"; acum zece ani de „dereglarea lumii". Astăzi ne explică de ce toate domeniile civilizaţiei sunt ameninţate de naufragiu. De peste jumătate de secol, autorul observă lumea şi o colindă. Se afla la Saigon când s-a încheiat războiul din Vietnam, la Teheran când s-a instaurat Republica Islamică. În această carte cuprinzătoare şi plină de forţă, el ni se arată ca spectator angajat şi gânditor, combinând istorisiri şi reflecţii, uneori povestind evenimente majore la care s-a întâmplat să fie unul dintre puţinii martori oculari, apoi asumându-şi rolul de istoric mai presus de experienţa sa personală pentru a ne explica prin ce derive succesive a trecut umanitatea de a ajuns în pragul dezastrului. „Pornind de pe pământul meu natal au început tenebrele să se răspândească în lume", scrie el, înainte de a evoca extincţia Levantului plural şi şocurile seismice ale lumii arabo-musulmane, ale căror replici au afectat, treptat, întreaga planetă. Emite ipoteza nouă a unei „mari răsturnări" care ar fi metamorfozat toate societăţile umane şi ai cărei moştenitori buimaci am fi noi astăzi. Trebuie să ne dezmeticim, conchide Maalouf. Pachebotul oamenilor nu mai poate continua să plutească astfel către pierzanie.

ISBN 978-973-46-7928-7
9 789734 679287
www.polirom.ro
Carte publicată şi în ediţie digitală